

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI**

UNİAT KİLİSELERİNDEN ERMENİ KATOLİK KİLİSESİ

FATMA ONAİBEKOV

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Doç. Dr. AHMET ARAS**

KONYA-2022

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatma ONAİBEKOV		
	Numarası	18810201124		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri/Dinler Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
Tezin Adı	Uniat Kiliselerinden Ermeni Katolik Kilisesi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Fatma ONAİBEKOV

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	III
ÖZET.....	IV
SUMMARY.....	V
ÖNSÖZ	VI
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU ve PROBLEMİ	1
ARAŞTIRMANIN SINIRLANDIRILMASI... ..	2
ARAŞTIRMANIN AMACI ve YÖNTEMİ.....	3
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	3

1.BÖLÜM

DOĞU KİLİSELERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

1.1. HİRİSTİYANLIĞIN BÖLÜNME SÜRECİ.....	5
1.1.1. KONSİLLER SONRASI DOĞU KİLİSELERİNİN MERKEZ KİLİSEDEN AYRILIŞI.....	10
1.1.2. KATOLİK VE ORTODOKS MEZHEPLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI	14
1.2. DOĞU KİLİSELERİNİN BULUNDUKLARI BÖLGELERDE TUTUNABİLMELERİNİN SİYASİ, DİNİ VE SOSYAL SEBEPLERİ	21
1.2.1. SİYASİ SEBEPLER	22
1.2.2. DİNİ VE SOSYAL SEBEPLER.....	24

2. BÖLÜM

ROMA KATOLİK KİLİSESİ'NİN DOĞU KİLİSELERİ POLİTİKASI VE UNİAT KİLİSELER

2.1. HİRİSTİYAN BİRLİĞİ ADINA YAPILAN FAALİYETLER.....	26
2.1.1. HAÇLI SEFERLERİ.....	26
2.1.2. DOMİNİKEN, FRANSİSKEN VE CİZVİT TARİKATLERİNİN DOĞU'DAKİ ÇALIŞMALARI.....	31
2.2. UNİAT KİLİSELER	38
2.2.1. KATOLİK ERMENİ KİLİSESİ	40
2.2.2. KATOLİK SÜRYANİ KİLİSESİ	43
2.2.3. KATOLİK MARUNİ KİLİSESİ	46
2.2.4. KATOLİK MELKİT KİLİSESİ.....	49
2.2.5. KATOLİK KELDANİ KİLİSESİ.....	51
2.2.6. KATOLİK KIPTİ KİLİSESİ	54
2.2.7. KATOLİK MALABAR VE MALANKARA KİLİSELERİ	57

3. BÖLÜM **KATOLİK ERMENİ KİLİSESİ**

3.1. ERMENİLERİN HİRİSTİYANLIĞA GEÇİŞLERİ.....	60
3.1.1. AZİZ GREGOR LUSAVORİÇ VE İLK KİLİSE.....	61
3.1.2. İZNIK KONSİLİ'NDEN HAÇLI SEFERLERİNE KADAR ORTODOKS ERMENİ KİLİSESİ .	67
3.1.3. ORTODOKS ERMENİLERİ ARASINDAKİ BÖLÜNMELELER VE ERMENİ KATOLİK KİLİSESİNİN OLUŞUMU.....	75
3.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE KATOLİK ERMENİLERİN SOSYAL, SİYASİ VE DİNİ DURUMLARI	81
3.3. SİVASLI MİHİTAR'IN KATOLİK ERMENİLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	92
3.4. KATOLİK ERMENİ KİLİSESİNİN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU	98
3.5. KİLİSE CEMAATİ, İNANÇ VE UYGULAMALARI	101
SONUÇ.....	110
TABLolar ve RESİMLER	112
KAYNAKÇA.....	118

KISALTMALAR

a.g.m.: adı geçen makale

a.g.e.: adı geçen eser

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

H.z.: Hazreti

Der. : Dergi

ev.: Çevirmen

D.İ.A. : Diyanet İslam Ansiklopedisi

Ing: İngilizce

TTK: Türk Tarih Kurumu

TAED: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

AÜİFD:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

MİFD: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

NEİFD:Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

UÜİFD: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatma ONAİBEKOV		
	Numarası	18810201124		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri/Dinler Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ahmet ARAS		
Tezin Adı	Uniat Kiliselerinden Ermeni Katolik Kilisesi			

Ermeniler millet olarak Hıristiyanlığı benimseyen ilk topluluktur. Kadıköy Konsilinden sonra ise konsilde alınan kristolojik kararları reddederek Cyrill'in monofizit anlayışı üzerine kalmaya devam etmişler, bu sebeple "ayrılıkçılar" olarak isimlendirilmişlerdir. 10. yüzyıla kadar da oluşturdukları kilise sistemi içerisinde bağımsız bir şekilde hareket ederek dini faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Ancak Haçlı Seferleri ve sonrasında Katolik misyonerlerin Anadolu'daki faaliyetleri sonucunda bazı Ermenilerin papanın idaresi altına girmeyi daha uygun bulmalarıyla Ermeni Apostolik Kilisesi'nde ilk ayrışma başlamıştır. Bu durum da Ermeniler arasında karışıklığa ve huzursuzluğa sebep olmuş, konulan yasaklarla ve yaptırımlarla Katolikliğe geçişin engellenmeye çalışılması huzursuzluğun artmasına neden olmuş ve zamanla sayıları artan Katolik Ermeniler ilk önce papanın onayıyla 1741 yılında, daha sonra da Osmanlı Hükümeti'nin onayıyla 1840 yılında kendi kiliselerini kurmuşlardır. Katolik olmanın Latinleşmek anlamına gelmediğini savunan Katolik Ermeniler eski kilise geleneklerine bağlı kalmışlardır. Bunun sonucunda ise "Uniat Kiliseler"den biri olarak günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.

Kelimeler; Ermeni Katolik Kilisesi, Haçlı Seferleri, misyonerlik, uniat

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Fatma ONAİBEKOV		
	Student Number	18810201124		
	Department	Philosophy and Religious Studies/History of the Religious		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Ahmet ARAS		
Title of the Thesis/Dissertation	Armenian Catholic Church from Uniat Church			

Armenians are the first community to adopt Christianity as a nation. After the Kadıköy Council, they rejected the Christological decisions taken in the council and continued to stay on Cyrill's understanding of monophysites, so they were called "separatists". They continued their religious activities by acting independently within the church system they created until the 10th century. However, as a result of the crusades and the activities of Franciscan, Dominican and Jesuit missionaries in Anatolia, some Armenians found it more appropriate to be under the administration of the Pope, and the first separation from the Armenian Apostol Church began. This situation caused confusion and unrest among the Armenians, and with the prohibitions and sanctions imposed. Attempts to prevent the conversion to Catholicism led to increased unrest, and Catholic Armenians, whose numbers increased over time, first established their own churches in 1741 with the approval of the Pope, and then in 1840 with the approval of the Ottoman Government. Arguing that being Catholic does not mean becoming Latin, Catholic Armenians adhered to the old church tradition. As a result, it has continued to exist as one of the "Uniat Churches".

Words; Armenian Catholic Church, crusades, missionary, uniate

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti toprakları pek çok dinden ve ırktan vatandaşa ev sahipliği yapmaktadır. Bu durum Anadolu coğrafyasının tarih boyunca farklı medeniyetlerin beşiği olma özelliğini taşımasından kaynaklanmaktadır. Müslüman, Hıristiyan, Yahudi vb. dinlerine mensup Türk, Kürt, Ermeni, Arap vatandaşlar aynı semtlerde, aynı sokakları paylaşarak uzun yıllar boyu yan yana yaşamış ve yaşamaya devam etmektedirler. Kimsenin sosyal yaşantısına karışılmadığı gibi dini yaşantısına da karışılmamaktadır. Özellikle kültür mozaikliğine sahip İstanbul sokaklarında her dinden ibadethaneye rastlamak mümkündür. Bunlardan hala aktifliğini koruyanlar olduğu gibi kültür envanteri olarak varlığını devam ettiren yapılar da mevcuttur. Bu mozaiklik içerisinde varlığını devam ettiren cemaatlerden biri de Hıristiyan Ermenilerdir. Sadece Türkiye’de değil dünyanın her bir tarafına dağılmış olan Hıristiyan Ermeniler diğer Hıristiyanlar gibi tek bir mezhebe tabi değildir. Onlardan bazıları Katolik, bazıları Ortodoks, bazıları ise diğer mezheplere tabi olarak dini hayatlarına devam etmektedirler. Ortodoks Ermeni cemaatine ve kiliselerine yönelik yapılan çok sayıda araştırma bulunmasına rağmen papalığın otoritesine tabi olan Ermeniler için yeterli çalışmalar mevcut değildir. Bu tez ile papalığın otoritesine tabi olan Ermenilerle ilgili yeni bir çalışma ortaya koyulmuş olacaktır.

Tez çalışmamın planlanma ve oluşum aşamalarında desteğini esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, yönlendirmeleri ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı şekillendiren sayın hocam Doç. Dr. Ahmet ARAS’a teşekkürlerimi borç bilirim.

Fatma ONAİBEKOV

Konya-2022

GİRİŞ

451 yılında düzenlenen Kadıköy Konsili sonrasında İsa'daki hem insani hem de tanrısal yetkinliğin aynı anda bulunabileceği görüşünün benimsenip tek bedende iki yetkinliğin de birleşip bir bütün oluşturduğunu ve tanrısal yetkinliğin insani yetkinlikte eridiğini savunan monofizit görüşün reddedilmesi, Doğu Hıristiyanlığının büyük bir kısmının Roma Kilisesi'nden ayrılmasına sebep olmuştur. Monofizit görüşüne sahip olan bu kiliseler yüzyıllar boyunca varlıklarını ve görüşlerini devam ettirmişler ve buldukları bölgelerde kendilerini destekleyen taraftar da bulmuşlardır. Ancak bu olaylar Hıristiyanlığın parçalanmasına ve merkezin güç kaybetmesine neden olmuştur. Roma İmparatorluğunun yıkılması ve Doğu Roma İmparatorluğu yani Bizans İmparatorluğunun siyasi güç kazanmasıyla birlikte ruhani liderliği de kendinde bulundurmak istemesi, Roma Kilisesi ile aralarının açılmasına sebep olmuştur. Eski güç ve ihtişamına tekrar kavuşmak isteyen Batı Roma Kilisesi, Roma'nın barbar Germen kavimlerinin işgalinden kurtarılmasından sonra iktidara yeni bir kral atamış, doğudaki kiliselerin eskisi gibi Roma Kilisesine itaat etmelerini ve Latin Kilisesi kurallarına göre kendilerini yeniden düzenlemelerini istemiştir. Ancak bu durum Bizans İmparatorluğu tarafından tepkiyle karşılanmış ve Roma Kilisesine itaat eden bölgedeki tüm kiliseleri kapattırıştır. Tüm bu yaşananlar 1054 yılında iki kilisenin de birbirlerini aforozu ile sonuçlanmış ve Batı Roma Kilisesi kendini Katolik, Doğu Kilisesi ise Ortodoks ilan etmiştir.

Yeniden toparlanma ve birleşme fikri, üstün olma ve bunu diğerine kabul ettirme hırsıyla birlikte faaliyete geçirilmeye çalışılınca birleşmek bir yana kiliseler arasındaki soğukluğun artmasına yol açmıştır. Ancak Hıristiyanlar üzerinde hakimiyet kurma ve tek bir mezhep üzere birleştirme fikri her iki kilise için de son bulmuş değildi ve bu fikri gerçekleştirmek için farklı yollara başvurmuşlardır. Uzun yıllar süren bu ayrılıklardan sonra “doğru yola ulaştırma” çabaları yeniden başlamış ve özellikle Roma Katolik Kilisesi'nden ayrılmış olan kiliseler içerisinde papanın hakimiyetini kabul eden cemaatler ortaya çıkmıştır.

ARAŞTIRMANIN KONUSU ve PROBLEMİ

Araştırmanın konusu Katolik Mezhebine tabi olan ve daha önce Roma Katolik Kilisesi'nden ayrılmış olmakla birlikte Papayı dini lider olarak kabul eden, yine bu kabul neticesinde kilise

geleneğinden ödün vermeyen ve milli karakterini korumaya devam eden, Roma Kilisesi tarafından “uniat” yani “birleştirilmiş” olarak adlandırılan kiliselerden biri olan Ermeni Katolik Kiliseleridir.

Roma Kilisesinin 1054 yılında Doğu ve Batı kiliseleri şeklinde kesin ayrılıkları sonrası Roma Kilisesi doğudaki hakimiyetini tekrar elde etme amacıyla farklı faaliyetlere girişmiştir. Bu faaliyetler sonucu Katolikliği kabul eden bu kiliseler daha önce uyguladıkları ve bağlı kaldıkları tüm gelenek ve uygulamaları bırakarak Roma Kilisesine bağlanmayı reddetmişlerdir. Kendi kilise geleneklerine bağlı kalmakla birlikte Roma Kilisesini dini merkez olarak kabul etmişlerdir. Bu durumun sebepleri nelerdir ve bu durumun ortaya çıkmasından sonra yapılan faaliyetler ve gelişmeler nelerdir? Roma Kilisesine bağlanan bu kiliseler her yönüyle Roma Kilisesine bağlanmışlar mıdır yoksa bağımsız birer patriklik haline mi gelmişlerdir? Bu soruların cevapları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ermeni Katolik Kilisesi’nin özellikleri ve onu diğer kiliselerden farklı kılan özelliklerin neler olduğu bu sorular çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır.

Aynı şekilde Ermeni Katolik Kilisesi ile aynı grupta değerlendirilen diğer kiliselere de kısaca değinilip bunlar hakkında da bilgi verilmiştir. Böylelikle tarihsel bilgiler ışığında Ermeni Katolik Kilisesi’nin Hıristiyan gruplar arasındaki konumu daha iyi belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın konusu Ermeni Katolik Kilisesi olarak tarih içerisindeki oluşumu, oluşumunu etkileyen faktörler, “uniat” kavramı içerisinde nasıl dahil olduğu, kurumsal bir hale gelmesi ve bu süreç içerisinde onu müstakil olarak ele almamızı sağlayan özellikleridir. Ermeni Kilisesi’nin tarihi süreç içerisindeki oluşumu ve günümüzdeki varlığı yoğunlaşılacak konumuzdur. Kilise içi uygulamalar ve cemaatinin durumu ise ayrı bir araştırma konusu olarak değerlendirilerek kilisenin özelliklerini anlatmak amacıyla bu konulara da değinilmiş ancak ayrıntılara girilmemiştir. Diğer “uniat” kiliselere konunun daha iyi anlaşılması ve çerçevenin daha sağlıklı çizilebilmesi için kısa bilgilerle değinilmiştir.

ARAŞTIRMANIN SINIRLANDIRILMASI

Hıristiyanlığın oluşum, yayılım ve bölünme süreçleri uzun bir süreci kapsamaktadır. Yeni mezhep ve tarikatların ortaya çıkması ile de bölünme süreci 20. yüzyıla kadar devam etmiştir. Ancak Hıristiyanlığın erken dönemlerinde yaşanan bölünmeler etki alanı ve zamanı olarak daha geniş ve kalıcı olmuştur. Yaşanan bu ayrışmalardan biri de monofizi ve diofizit anlayışların ortaya çıkması sonrasında meydana gelmiştir. Bu anlayışlara göre şekillenen inanç esaslarındaki

farklılıklar Hıristiyan cemaatinin bölünmesine ve inanç yönünden ayrılan farklı cemaat ve kiliselerin ortaya çıkarmıştır. Bunlardan biri de Ermeni Kilisesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaptığımız araştırma alanı ise Hıristiyanlığın bölünmesinde sonra ortaya çıkan monofizit kiliselerden biri olan Ermeni Kilisesinde yaşanan ayrışma sonrasında Roma Kilisesi ile birleşmeyi ve dini lider olarak Papanın otoritesini kabul ederek Katolik inancına bağlanan Ermeniler ve bunların cemaat olarak teşekkül sürecidir. Uniat olarak kabul edilen kiliselerden biri olan Katolik Ermeni Kilisesi'nin oluşum süreci ve günümüzdeki durumu araştırmanın asıl konusu olarak ele alınmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI ve YÖNTEMİ

Doğu Kiliseleri içerisinde yer alan Ermeni Kilisesi'nin Roma Kilisesinden ayrılma süreci; Ermeni Kilisesi'nden de ayrılarak Roma Kilisesine tekrar bağlanmayı amaçlayan Ermenilerin, Ermeni Katolik Kilisesi adıyla tekrar birleşme çabaları ve sebepleri ayrıntılı olarak işlenmiştir. Aynı zamanda bu kilise ile aynı özelliklere sahip olan diğer “uniat” kiliselere de kısaca değinilerek bu kiliseleri diğer Katolik kiliselerden ayıran sebeplerin neler olduğu belirtilmiştir. Bu sayede Ermeni Katolik Kilisesi'nin de tarihi ve özellikleri daha iyi anlaşılacaktır.

Bu kiliseler, katolik kiliseler içerisinde yer alan ancak bazı dini ve kültürel uygulamalarını devam ettirmeleri ile diğer katolik kiliselerinden ayrılmışlardır. İlk başta Roma tarafından onların bu uygulamaları kabul edilmemesine rağmen sonraları bu kiliselerin herhangi bir aykırılığa sebebiyet verme amaçlarının olmadığı kabul edilince “hoşgörü politikaları” çerçevesinde Katolik mezhebine kabul edilmişlerdir. Bu sürecin Ermeni Katolik Kilisesi için nasıl başladığı ve nasıl devam edip sonuçlandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tez için gerekli literatür taraması yapılmıştır. Kaynaklar için konu hakkında daha önce yazılmış olan makale ve tezlerin de literatür bölümlerinden faydalanılmıştır. Ayrıca internet üzerinden yabancı kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Konu hakkındaki güncel bilgiler takip edilerek kayıt altına alınmıştır.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Ermeniler, Hıristiyanlığa topluca giren ilk millet olmalarının yanı sıra Hıristiyanlığın ana kilisesi olarak sayılan Roma Kilisesinden ayrılarak fikir ve tezlerini savunma uğruna kendi bağımsız kiliselerini de kuran bir millettir. Fakat ne olmuş da Ermeni Kilisesi'nden kopanlar bu

bağımsız yapıyı bozarak tekrardan Roma Kilisesine bağlanmayı kabul etmiş ve hangi şartlarda kabul etmişlerdir. Tamamen bağlanabilmişler mi yoksa kısmi bağlanma mı gerçekleştirmişlerdir.

Türk Milleti yüzyıllar boyunca Ermeniler ile gerek karşı karşıya gerekse de iç içe bir hayat sürmüştür. Günümüzde de sayıca fazla olmamakla birlikte gerek diğer Ermeni Kiliseleri gerekse de Ermeni Katolik Kiliseleri özellikle İstanbul bölgesinde topraklarımızda yaşayan Hıristiyan Ermeni vatandaşlar için faaliyetlerine devam etmektedirler. Bu çalışma ile bu kiliseler hakkında daha detaylı bilgilere sahip olacak ve özellikle Doğu kiliseleri hakkındaki farkındalığımız artacaktır. Yapılan tezin, aynı konunun araştırma alanını genişletmek ve Ermeni Katolik Kilisesi'nin kilise için uygulamalarına yoğunlaşmak isteyenler için de kolaylaştırıcı bir araç olacağı umut edilmektedir.

1.BÖLÜM

DOĞU KİLİSELERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

1.1. HİRİSTİYANLIĞIN BÖLÜNME SÜRECİ

Hıristiyanlık, Hz. İsa'nın tebliğ faaliyetine başlamasıyla yayılmaya ve taraftar bulmaya başlamıştır. Hz. İsa hayattayken sınırlı sayıda inanmış kimseleri etrafında toplayabilmişse de Hıristiyanlık, Hz. İsa'nın ölümünden sonra havariler vasıtasıyla hızlı bir yayılma sürecine girmiştir. Ancak hakimiyeti altında bulunan Roma Devleti'nin resmi dininin farklı olması sebebiyle hızla yayılan bu yeni din hakkında olumsuz eleştiriler, iftiralar ve karalama propagandaları yapılmış, bunun sonucunda Hıristiyanlık yasaklanmış ve bu dine inanmış kimselerin de tutuklanması emredilmiştir. Uzun yıllar boyunca devletin, inananların üzerindeki baskı ve şiddeti artarak devam etmiştir. Fakat Hıristiyanlık gizliden gizliye yayılmayı sürdürmüştür. Dökülen kanlar ve yapılan işkenceler sonrasında Hıristiyanlığın yayılması engellenemeyince 313 yılında İmparator Konstantin, ülkede farklı inanışlar sebebiyle yaşanan kavga ve karmaşaya son vermek, zulüm dönemini sona erdirmek için Milano Fermanı'nı yayınlarak Hıristiyanlığı diğer inanışlar gibi serbest bırakmıştır. Bu dönemde biraz da olsa rahatlayan Hıristiyanlar, 380 yılında İmparator Theodosius tarafından Hıristiyanlığın resmi din olarak ilan edilmesi sonucu artık özgür bir şekilde dinlerini yaşama ve yayma hakkını elde etmişlerdir. Hıristiyanlık dini de bu özgürlük ortamında güçlenerek hakim olan din konumuna yükselmiş ve bu üstünlük sayesinde de paganizmi ezici bir güce kavuşmuştur. Bu dönemden sonra paganizm inancına sahip topluluklar, gruplar halinde Hıristiyanlığa geçmeye başlamıştır.

Ancak bir dinin alanını genişletmesi ile birlikte, içerisine farklı düşünce, kültür, gelenek veya kendinden önceki dinlerin kalıntılarının sokulması sebebiyle kendi içerisinde bölünmeye başlaması kaçınılmaz olur. Bu durum basit siyasi veya ideolojik bir fikrin yayılması sonrasında da gözlemlenebilecek bir durumdur. Bu, Hıristiyanlık için de geçerli olmuştur. Hıristiyanlığın bölünmesinin en temel sebeplerinden biri; yüzyıllarca baskı altında, kaçarak ve saklanarak gizliden gizliye yayılmaya çalışılan dinin Hz. İsa'dan beri yazılı bir kaynağının olmaması ve yayılırken de sadece sözlü bir şekilde aktararak yaşanılmaya ve sonraki nesillere aktarılmaya çalışılması olmuştur. Zamanla İmparatorların değişmesi sonucunda gelişen yeni durumlar neticesinde serbest bırakılan bu dinin mensupları, saklandıkları yerlerden çıkarak bir araya geldiklerinde aralarında bir takım uygulama ve yorum farklılıklarının var olduğunu görmüşlerdir. Hatta pek çok yazılı kaynakla birlikte ortaya çıkmışlardır. İkinci olarak ise Havari Pavlus'un dini

tebliğ ederken yaydığı inanç ve uygulamalara farklı yorumlar katması ve bu yorumların daha da farklı hale getirilerek yayılması ve alanını genişletmesi sebep gösterilebilir. Bu ikinci sebep, Hz. İsa'dan beri yazılı bir kaynağın bulunmayışıyla bütünleşerek, Hıristiyanlığın bölünmesi ve mezheplere ayrılması için en etkili sebep olmuştur.

Hıristiyanlık dinindeki ilk bölünmeler Hz. İsa'dan hemen sonraki dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır. Havarilerin lideri Yakup tarafından Antakya'ya ve Anadolu'nun diğer bölgelerine gönderilen Havari Pavlus, Hıristiyanlığı tebliğ ederken dine davet ettiği Gentilelere (Yahudiler dışındaki milletler, Antakya'daki putperestler)¹ Yahudilikte olan ve Yahudilikten Hıristiyanlığa geçenler için de aynı öneme sahip olan sünnet olma ritüelini yerine getirmenin Gentileler için zorunlu olmadığını bildirmiştir. Aslında Yahudilikler ve Yahudi Hıristiyanlar tarafından şart olduğu şekliyle uygulana gelen erkek çocuklarının sünnet edilmesi olayı dönemin pagan dünyası tarafından hiçbir zaman hoş karşılanmamıştır. Hatta Yahudilerin buldukları toplum içerisinde antisemitizme maruz kalmalarına sebep olmuştur.² İşte buna binaen Pavlus, Gentilelerin bir zamanlar karşı oldukları bir uygulamayı onlara zorunlu bir ritüel olarak şart koşmanın yersiz bir ısrar ve onları Hıristiyanlıktan uzaklaştıracak bir davranış olarak görmüştür. Zamanla Pavlus'un bu şekilde yaptığı tebliğ faaliyeti Yahudi Hıristiyanlar ile Gentile Hıristiyanlar arasında tartışmaya ve sorunlara sebep olmaya başlayınca konu Havariler Meclisi'ne taşınmış ve konu hakkında Hatay'da konsil düzenlenmiştir. Konsilde Havari Petrus da Havari Pavlus gibi Gentilelere, Yahudi şeriatının uygulanmasının zorunlu olmadığı görüşünü benimsemiştir.³ Cemaat lideri Yakup'un, ortaya çıkan tartışmaların ciddi boyutlara ulaşacağı ve ayrışmaların başlayacağı düşüncesiyle geri adım atması ve ortak bir karara varmayı kabul etmesi sonrasında Gentilelerin, herkes için geçerli olması gereken kandan, putlar için kesilmiş kurbanların etinden, boğulmuş hayvan etinden ve zina yapmaktan men edilmesi; başka herhangi bir konuda zorlanmamaları gerektiği kararlaştırılmıştır.⁴ Bu konsilin görünürde kazananı ise Pavlus ve yaydığı görüşleri olmuştur. Bu şekilde dini uygulamalardaki farklılıklar görünürde olmasa da cemaat içinde derinden gelen bölücü çatlaklara sebep olmuştur.

¹ Kürşat Demirci, "Hıristiyanlık", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt:17, İstanbul (1998), s.328- 340

² Turhan Kaçar, *Ebionitler'den Arius'a Eski Çağ Doğu Hristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları*, AÜİFD, cilt: 44 (2003), s.190

³ Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Editör: Şükrü Belek, Mete Kazaz, Salih Tiryaki, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya(20018), s. 649

⁴ Resullerin İşleri VX /28-29; Ahmet Hikmet Eroğlu, *Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış*, AÜİFD, cilt: 41, sayı:1, Ocak (2000), s.310

Havariler Konsili (49) sonrası yapılan uygulama farklılığı konusundaki tartışmalar devam etmiş ve Hıristiyanlar, Pavlus taraftarı Gentile Hıristiyanlar ve Yahudi Hıristiyanlar şeklinde ikiye bölünmüştür. Bu durumun ortaya çıkmasında Pavlus'un Gentileler arasında kendini, Hıristiyanlığı yaymakla görevlendirilmiş kişi olarak kabul ettirmesinin ve onlar arasında "Gentilelerin (Yabancıların) Havarisi"⁵ olarak adlandırılmasının da katkısı büyük olmuştur. Hatta onun durumu kendisine "sünnetsizlik incilinin" gönderildiğini bile ilan ettiği bir boyuta ulaşmıştır.⁶

Başlarda dini uygulama alanında yapılan bu ayırım zamanla inanç boyutuna da taşınmıştır. Daha önce derinden olan çatlak yavaş yavaş yüzeye çıkmaya ve görünür büyük yarıklara sebep olmaya başlamıştır. Havari Yakub'un Pavlus ile birlikte tebliğ için Antakya'ya gönderdiği Barnabas da bunun farkına varmış, Pavlus'un yaydığı inanç esaslarındaki yorum farklılığı sebebiyle rahatsız olmuş, bir süre sonra ondan ayrılarak Havari Yakub'un cemaatine geri dönmüştür. Cemaat lideri Havari Yakup ile bu durumu konuşmuş ve Pavlus'u yaptığı yanlışları geri döndürmeye çalışmışlarsa da onun faaliyetlerini durduramamışlardır. Gentile Hıristiyanlık Pavlus'un çabalarıyla gittikçe gelişmiş, Antakya'dan Kudüs'e kadar yayılmıştır. İmparator Adrien (130) döneminde Kudüs'ün çoğunluğunu oluşturmuşlardır. Bu yayılma ve gelişmeyle birlikte Antakya, Pavlusçu Hıristiyanlığın merkezi konumuna gelmiştir.

Diğer yandan Yahudi Hıristiyanlar Yahudilikten getirdikleri bir takım hüküm ve uygulamalarla birlikte Hz. İsa'nın tebliğ ettiği tevhid inancını diğer Yahudiler arasında yaymaya çalışmışlardır. Hz. İsa'yı mesih kabul etmeleri ve onu takip etmeleri sebebiyle Yahudiler tarafından dışlanmışlar ve sinagoglara girmeleri yasaklanmıştır. Buldukları bölgede baskı ve engellemelerle karşılaşmışlar, Pavlusçu yorum merkezli Hıristiyanlığın artmasıyla da gittikçe zayıflamışlardır. Cemaat lideri Havari Yakub'un ölümünden sonra Yahudi Hıristiyanlar cemaati dağılmış, 66-67 yılları arasında Kudüs'ten Doğu Ürdün'e göç etmişlerdir.⁷ Gelişen siyasi ve dini olaylar sebebiyle buldukları toplumda daha fazla yayılamamışlar ve gittikçe de zayıflayarak tarih sahnesinden kaybolmuşlardır. Daha sonraki dönemlerde onların düşünce ve inanç yapılarını taşıyan Ebionitler, Nazaronler ve Elkasailer gibi gruplar ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlık dininin

⁵ Mehmet Aydın, Ansiklopedik Dinler Sözlüğü, Editör: Şükrü Belek, Mete Kazaz, Salih Tiryaki, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya(20018), s. 643

⁶ Galatyalılar II / 7

⁷ Ömer Faruk Harman, "Yahudi Hıristiyanlığı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt: 43, İstanbul (2013), s. 184-187

inanç ve uygulamadaki sınırlarını belirlemesi ve Yahudilikten ayrılması sonrasında ise bu gruplar ve düşünce yapıları “heretik” olarak kabul edilmiştir.⁸

Kilise tarihinden bahseden Epiphanius, Jerom ve Hieronymus gibi kilise babalarının yazdığı eserlerde Yahudi Hıristiyanları tanımlamak için kullanılan “Ebionit” kavramı “İsa’nın fakirleri” anlamında kullanılmaya başlandığı ilk dönemlerde Yahudi Hıristiyanlar için övünç duyulacak bir ünvanken, daha sonraları muhalifleri tarafından “ruhta fakir olanlar” , “ İsa’ya imanda fakir olanlar” gibi anlamlarda kullanılmaya başlanmıştır.⁹ “Nazaronler” kavramı ise Yahudiler tarafından aralarındaki Hıristiyanları ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁰ Aynı şekilde bu kavram -nsr kökünden gelen “gizli geleneğin koruyucuları” anlamında kullanılmış olması da muhtemeldir. “Elkasaitler” ise Ebionitlerden farklı bir kökten gelmelerine rağmen onlarla aynı düşünceleri savunmuşlardır.¹¹

Ebionitlerin teolojisi Hz. İsa’nın bir beşer olarak peygamber olduğudur. Onlar Pavlus’un havariliğini ve yaydığı teolojik yorumları reddetmişlerdir. Aynı zamanda ilk Yahudi Hıristiyanlar gibi erkeklerin sünnet edilmesi uygulamasına önem vermişlerdir. Hatta bazıları Hz. İsa’nın bakire Meryem’den doğduğunu kabul eder. Bu teolojik düşünceleri, daha sonraki yüzyıllarda farklı kişi ve gruplar tarafından savunulmuştur. Bunlardan biri de Bizanslı deri tüccarı Theodotus’tur.

Ona göre Hz. İsa, ilahi gücünü vaftiz esnasında tek olan tanrıdan almış bir beşerdi. Onun bu görüşü aynı adı taşıyan öğrencisi tarafından da devam ettirilmiştir. O da Hz. İsa’yı Tanrı ile insan arasındaki bir aracı olarak kabul etmiştir. Onlardan sonra gelen Artemon ise görüşleri biraz daha geliştirerek Hz. İsa’nın bir beşer olduğunu ancak üstün bir beşer olduğunu savunmuştur ve bu düşüncesinin de apostolik geleneğe uygun olan inanış olduğunu belirtmiştir. Hatta bu geleneği terk ederek Logos teolojisine inancı direktip hakikatten uzaklaşan kiliseyi eleştirmiştir.¹²

Artemon’dan sonra ise Samsatlı Pavlus’un bu görüşleri kabul ettiği ve yaydığı görülür. Antakya Psikoposu olan Pavlus, İsa teolojisinde yine Hz. İsa’nın tecessüm etmiş bir Tanrı değil, bir beşer olduğunu ancak üstün özelliklere sahip bir beşer olduğunu; Hz. İsa’ya Kutsal Ruh

⁸ Fuat Aydın, *Hız. İsa Sonrası Tartışma Konularından Havarilik ve Pavlus’un Havarilik Anlayışı*, Dinler Tarihi Araştırmaları-III (2000. Yılında Hıristiyanlık: Dünü , Bugünü, Yarını),Dinler Tarihi Derneği Yay.,Ankara (2000) s. 89

⁹ Hans Joachim Schoeps , *Yahudi Hıristiyanlığı* , İz Yayıncılık, İstanbul (2010), s.27

¹⁰ Fuat Aydın, a.g.m., s.89

¹¹ Hans Joachim Schoeps, a.g.e. , s. 27

¹²Turhan Kaçar, a.g.m. (2003), s. 195

vasıtasıyla ilahi bilgilerin vahyedildiğini savunmaya devam etmiştir. O, bu görüşleri sebebiyle eleştirilmiş, görevden uzaklaştırılmış ve görüşlerinin Ortodoks inancına entegre edilmesi sebebiyle 263-268 yılları arasında düzenlenen üç sinodun toplanmasına sebep olmuştur. Görüşlerini güçlü bir şekilde savunan Samsatlı Pavlus aforoz edilmesine rağmen etrafında çok sayıda taraftar toplayabilmiştir. Hatta bu taraftarlar etkilerini İznik Konsili'ne (325) kadar devam ettirmişler ve İznik Konsili sırasında bu görüşlerindeki ısrarları sebebiyle muhalifleri tarafından vaftizlerinin yenilenmesi gerektiği kararı alınmıştır.¹³

5. yüzyıla gelindiğinde ise İsa teolojisi hakkındaki fikirlerin daha da geniş kitlelere yayılarak hararetli tartışmalara sebebiyet verecek bir hal aldığı görülmektedir. Bu döneme kadar bastırılmaya çalışılan Hz. İsa'nın beşeriliğini savunan görüşler, grup ve kişilerin değişmesine rağmen tamamen ortadan kaldırılamamıştır. İlerleyen dönemlerde ise bu konunun başka konulara da kapı araladığı görülecektir. Bu yüzyılda, Hz. İsa'nın Tanrıdan farklı ve aşağı bir konumda bulunduğu, çünkü Hz. İsa'ya hulûl etmiş olan kelamın, Tanrının ezeli ve ebedi olan kelamından farklı ve sonradan yaratılmış olduğu görüşü Arius ve taraftarları tarafından geliştirilerek savunulan bir fikir akımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Arius'a göre Tanrı tek, ezeli ve ebedi, kelam ve hikmet sahibi bir yaratıcıdır. Ancak Hz. İsa'nın yaratılmasıyla baba olmuştur. Tanrının baba oluşu ezeli değildir. Ancak Oğul İsa da ezeli değildir. Diğer varlıklar gibi sonradan yaratılmıştır. Fakat diğer varlıklardan da üstün konumdadır. Diğerlerinin yaratılışına aracılık eder.¹⁴ Arius Hıristiyanlıktaki teslis inancını reddetmeyerek İsa'nın tanrılığını da reddetmemiş ancak Baba ile Oğulu hiyerarşik bir sıraya koymuştur. Hiyerarşinin en tepesinde yer alan Baba, Oğulu varlıkların en üstünü olarak yaratmıştır. Baba ile Oğul aynı cevherden değil de benzer cevherden olarak kabul edilmiştir.¹⁵ Arius'un bu görüşü Yeni Eflatuncu felsefeyle bütünleştirilerek yoğrulmuş ve ortaya konulmuştur. Onun görüşleri etrafında Ariusçuluk denilen akım oluşmuş, din adamları ve halk arasında da ilgi uyandırmaya başlamıştır. Ancak gelenekçi görüşte olan muhalifler ve kilise babaları tarafından Arius'un fikirleri tehlikeli olarak görülmeye başlanmıştır. İskenderiye Piskoposu Aleksandır, Arius ve taraftarlarını görüşlerinden vazgeçirmek amacıyla bir sinod toplamış ancak başarılı olamamıştır. Bunun üzerine onları aforoz etmiş ve buldukları bölgeden sürmüştür. Ancak Arius, savunduğu fikri desteklemeleri için söz sahibi olan piskoposlara mektuplar yazarak din adamları arasında İskenderiye Piskoposu Aleksandır aleyhinde kendi

¹³ Turhan Kaçar , *a.g.m.* (2003), s. 197-199

¹⁴ Mustafa Sinanoğlu, "İznik Konsili", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,cilt: 23, İstanbul (2001), s. 549-552

¹⁵ Ahmet Aras, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın "Hak Dini Kur'an Dili" Tefsirinde Hristiyan Mezhepleri İle İlgili Görüşleri*, Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, Edit: Mehmet Aydın, yıl:8 , sayı:16, Konya (2013), s.142

kamuoyunu oluşturmaya çalışmıştır.¹⁶ Yaşanılan bu fikir çatışması sonucu 318-320 yılları arasında Mısır'da başlayan politik ve teolojik gruplaşma tüm Doğu Roma'yı etkisi altına almıştır.¹⁷

Bu dönemin bir diğer özelliği ise Hıristiyanlık dininin, Batı Roma İmparatoru Konstantin tarafından, Doğu Roma İmparatoru olan Licinius'un da onayıyla birlikte Milano Fermanı (313) ile serbest bırakılması ve Hıristiyanlığın daha rahat yayılma alanı bulmuş olmasıdır. Bu durum her türlü kristolojik görüşün de yayılmasını ve taraftar bulmasını kolaylaştırmıştır. Yine bir diğer önemli gelişme de İmparator Konstantin'in 324 yılında Doğu Roma ile giriştiği savaşı kazanması ve Doğu Roma topraklarını da hakimiyeti altına almasıdır.¹⁸ Tüm Roma'yı birleştirmeyi ve hakimiyetini güçlendirmeyi amaçlayan Konstantin, halkı arasında yaşanan teolojik tartışmaların kutuplaşmalara yol açmasının siyasi açıdan bölünmelere de sebep olabileceğini düşünerek kiliselerin ortak noktada buluşmaları adına bir takım faaliyetlerde bulunmuştur.

1.1.1. KONSİLLER SONRASI DOĞU KİLİSELERİNİN MERKEZ KİLİSEDEN AYRILIŞI

Kristolojik tartışmalar, özellikle Hz. İsa'da Tanrı-insan birliğinin olup olmadığı konusu, Havari Pavlus'un İsa teolojisi hakkındaki yorumlarıyla Hz. İsa'nın ölümünden sonraki ilk yüzyıllardan itibaren başlamış, özellikle 4. yüzyıl içerisinde patlama yapmıştır. Bu tartışmalar dini birliği sağlamak amacıyla yapılan pek çok konsilin toplanmasına sebep olmuş ancak yapılan çalışmalar sonuç vermemiş, aksine daha büyük kopmalara neden olmuştur. 451 yılındaki Kadıköy Konsili sonrasında alınan kararlar neticesinde Doğu Kiliseleri, Roma Kilisesi'nden ayrılarak bağımsız birer kilise haline gelmişlerdir. Onların bu ayrılıkları, "monofizit" görüşü inanç esası olarak benimsemelerinden kaynaklanmıştır. Hıristiyanlık dünyası bu aşamaya gelene kadar da birkaç dönemden geçmiştir.

İmparator Konstantin bütün Roma hakimiyetini sağladıktan sonra kristolojik tartışmaların daha fazla büyüüp siyasi ve sosyal karmaşaya da sebebiyet vermemesi adına 324 yılında Kurtuba Piskoposu Hosius'a bir sinod düzenlemesi için emir vermiştir. Bu emirle İskenderiye'de sinodu düzenleyen Hosius, taraftarları uzlaştıramayınca Arius ve görüşlerini aforoz etmiştir. İsteddiği

¹⁶ Mustafa Sinanoğlu, "İznik Konsili", a.g.e., s. 549-552

¹⁷ Turhan Kaçar, *a.g.m.* (2003), s. 200-201

¹⁸ Mustafa Sinanoğlu, "İznik Konsili", a.g.e., s.549-552

sonucu elde edemeyen Konstantin hem bu meselenin halledilmesi hem de diğer konuların görüşülmesi için doğunun ve batının bütün piskoposlarının davet edildiği bir konsil toplamaya karar vermiştir.¹⁹ 325 yılında yapılan bu konsil Hıristiyanlık tarihine ilk genel konsil olarak geçmiştir. Kurtuba piskoposu Hosius başkanlığında İznik'te düzenlenen konsile İmparator Konstantin'le birlikte, özellikle doğudan olmak üzere üç yüz civarında piskopos ve rahip katılmıştır. Konsilde Hz. İsa'nın Tanrıdan bir tanrı olarak çıkan, yaratılmamış ve ezeli olarak var olan Oğul olarak kabul edilmiş²⁰, buna karşın İsa'nın tanrı olduğunu kabul etmekle birlikte benzer özden yani "homooiousius" olduğunu savunarak İsa'yı varlıkların en üstünü olmakla birlikte Baba Tanrıdan daha aşağı bir konuma koyan Arius aforoz edilmiştir.²¹ Konsil sonrası Arius ve taraftarları aforoz edilmiş, Hz. İsa'nın durumu "homoousius" yani Baba ile Oğulun aynı özden gelmesi anlamına gelen kavram ile tanımlanarak benimsenmiş ve Hıristiyanlığın inanç esasları belirlenmiştir.²² Günümüzde ise Ariusçu görüş, teslisi kabul etmeyen Hıristiyan mezheplerden biri olan Üniteryanizm mezhebinin temeli olarak kabul edilmektedir. Bu mezhep, Hıristiyanlığın sağlamaya çalıştığı birliğe, teslis konusundaki görüş farklılığı sebebiyle katılmamaktadır.²³

381 yılına gelindiğinde ise kristolojik görüşlerin bir yenisi ile karşılaşmıştır. Suriyeli piskopos Apollinaris, İznik Konsili'nde kabul edilen, Hz. İsa'nın insan bedenine bürünmüş bir tanrı olduğunu savunan Athanasius'un görüşlerini daha da ileriye götürerek, Hz. İsa'nın bedeninin insanlar için sadece bir görüntüden ibaret olduğunu, diğer insanlar gibi özgür bir iradeye sahip olmayıp sadece Logos'tan ibaret olduğunu yani tamamen tanrısal olduğunu savunmuştur. Ancak bu fikir de bir grup kilise babasının karşı çıkmasıyla İstanbul Konsili'nde aforoz edilmiştir.²⁴ Daha sonraki yıllarda ise bu görüş "Monofizit Öğreti"nin temeli olmuş ve doğu kiliselerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Yine bu konsil sırasında Arius'un savunduğu Baba ile Oğul'un aynı cevherden olmadığı görüşü reddedilerek Baba ile Oğul'un aynı cevherden olduğu hatta üçüncü kutsal olan Ruh'ul Kudüs'ün de aynı cevhere sahip olduğu fikri kabul edilmiştir.²⁵

¹⁹ Mustafa Sinanoğlu, "İznik Konsili", a.g.e., s.549-552

²⁰ İlbey Dölek, Batıda Son Dönemde Yapılan Kristoloji Tartışmaları (Tahlil ve değerlendirme), Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri (2018), s.151-152

²¹ Ahmet Aras, a.g.m., s.142

²² Bekir Zakir Çoban, *Doğu Kiliseleri ve Monofizitizm*, Milel ve Nihal: İnanç Kültür ve Mitoloji Dergisi,cilt:10, sayı:2, İstanbul (2014), s.17

²³ Ahmet Hikmet Eroğlu, a.g.m. (2000), s. 312

²⁴ Bekir Zakir Çoban, a.g.m., s.17

²⁵ M. Süreyya Şahin, a.g.m. , s. 319

Fakat İsa Mesih'in sahip olduğu özü hakkındaki tartışmalar daha tam olarak sonuçlanmadan bu sefer halk arasında, Hz. İsa'yı dünyaya getiren Hz. Meryem'in bir tanrıyı mı yoksa bir insanı mı doğurduğu, Theotokos olarak mı yoksa Antropotokos olarak mı adlandırılması gerektiği şeklindeki sorular tartışma konusu olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde İstanbul Patriği olarak görev yapan Nestorius da bu tartışmaların sona ermesi için orta yolu temsilen bir kavram üretmiş ve Kristokos yani "Mesih doğuran" olduğunu vurgulayarak onun hem insani hem de Tanrısal özellikleri kendinde barındıran bir varlığı doğurduğu fikrini ortaya atmıştır. Bu görüş, başta makul olarak kabul edilmiş ancak Nestorius'un daha da derinlemesine açıkladığı görüşleri ile tanrının bir annesi olamayacağı ve bir insanın da tanrı doğuramayacağı, Mesih'in tanrısal özelliklerini sonradan aldığı ve iki tabiatı da kendisinde barındırdığı fikrini dile getirmesi sonucunda İskenderiye Patriği Cyril buna tepki vermiş ve bu şekilde bir karar alınması durumunda İsa Mesih'in tanrı vasfının küçümsenmiş olacağını ve hatta evharistiya ayini sırasında yenilen ekmeğin ve içilen şarabın da tanrının kutsal bedenini temsil edemeyeceğini, sadece bir insan bedenini temsil edeceği düşüncesinin ortaya çıkacağını savunmuştur.²⁶ Bu endişeye binaen 431 yılında İmparator II. Theodosius tarafından Efes'te Nestorius ve Cyril'in görüşlerinin karşı karşıya getirildiği bir konsil toplanması kararlaştırılmıştır. Konsilde İskenderiye piskoposu Cyril'in daha erken davranması, Efes piskoposu Memnon'u yanına çekmesi ve Mısırlı bir çok piskoposu da kendi ile birlikte getirerek çoğunluğu oluşturması sayesinde görüşlerini kolayca kabul edilebilir kılmış ve böylece Nestorius ve görüşlerini aforoz ettirmiştir. Ancak Cyril'in konsil sürecinde yaptıklarının usulsüz olduğu gerekçesiyle bu sefer de Antakya piskoposları duruma müdahil olup Nestorius ile birlikte Efes piskoposu Memnon ve İskenderiye piskoposu Cyril aleyhine karar almışlardır. Yapılan tartışmalar ve alınan kararlar İmparator II. Theodosius'a bildirilince bu tartışmaya kesin bir son vermek adına Nestorius görevden alınarak Antakya'ya gönderilmiştir. Onun yerine Cyril ile aynı görüşleri paylaşan Maximian göreve getirilmiştir. Memnon ve Cyril de görevlerine devam etmişlerdir.²⁷ Bu konsil sonrasında Hz. Meryem için Theotokos ünvanı kabul edilmiştir. Nestorius'un savunduğu diyofizit görüş mahkum edilirken Cyril'in monofizit görüşü kilise öğretisi ve inanç esası olarak kabul edilmiştir. Ancak Nestorius'un diyofizit görüşünü daha uygun bulan Antakya, Suriye ve İran bölgelerindeki bazı Hıristiyan grupları Batı Hıristiyanlığından ayrılarak Nesturiliği oluşturmuşlardır.²⁸ Bu konsil ile Hıristiyanlığın bir parçası daha merkezden kopmuştur.

²⁶ Muhammet Tarakçı, *Nestorius ve Kristoloji*, UÜİFD, cilt:19, sayı:1, 2010, s. 220

²⁷ Muhammet Tarakçı, *a.g.m.* (2010), s.221

²⁸ İlbey Dölek, *a.g.e.*, s.154

İskenderiye piskoposu Cyril'in görüşlerini daha da ileri götüren Eutyches, Hz. İsa'nın insani tabiatının tanrısal tabiatında bir damla balın denizde erimesi gibi kaybolup gittiği fikrini öne sürmüştür. Tartışmaların yeniden alevlenmesi üzerine 449 yılında Efes'te ikinci bir konsil toplanmıştır. İskenderiye Piskoposu Cyril'in yerine geçen Dioscorus'un da bulunduğu bu konsilde Eutyches'in görüşleri daha ılımlı bir şekilde yeniden derlenmiş ve monofizit görüş galip çıkmıştır.²⁹ Böylelikle monofizit görüş, dönemin İmparatoru II. Theodosius ve çoğunluğu sağlayan din adamları tarafından yapılan iki konsilden de onay alarak çıkan bir görüş olmuştur.

Asıl konumuz olan doğu kiliselerinin ayrılışı ise bu noktadan sonra yaşanmıştır. Monofizit görüşün kabul edilmesinden sonra yaşanan iktidar değişimi ve papalığın müdahalesi işleri tersine çevirmiştir. İmparator II. Theodosius'un yerine geçen İmparator Marcion, Papa I. Leon ile uzlaşarak 451 yılında Kadıköy konsilini toplamış ve burada Hıristiyanlık adına önemli kararlar alınmıştır. İlk alınan karar II. Efes konsilinin "haydutlar konsili" olarak nitelenmesi gerektiği şeklinde olmuştur. Çünkü konsil, alınan kararları itibariyle prosedüre uygun olmayarak aceleyle getirilmiş, dayatma şeklinde gerçekleşmiştir. Bununla beraber İskenderiye piskoposu olan Dioscorus ve monofizit görüş reddedilmiştir.³⁰ Konsil kararlarına göre İsa Mesih'te bölünmez, karışmamış ve birbiri içinde de kaybolmayan ilahi ve insani iki tabiatın olduğu kabul edilmiştir. Cyril ve Eutyches'in savunduğu monofizit görüşle birlikte, Nestorius'un görüşleri de bir kez daha reddedilmiştir.

Konsil kararlarına bakıldığında Nestorius'un görüşlerine yakın bir tutum sergilendiği görülmektedir. Yani her ne kadar bulunduğu dönem itibariyle aforoz edilen ve görevden alınan Nestorius, görüşleri ile mahkum edilmiş olsa da daha sonraları inanç esasları bakımından onun tarafına bir kayma yaşanmıştır. Ancak tam olarak da onun görüşü benimsenmiştir denilemez. Fakat ilk dönem kilise tarihçisi olan Sokrates bu durumu; Nestorius'un İsa Mesih'in tanrılığını hiçbir zaman reddetmediği, onun inatçılık ve cahillikle suçlanabileceği ancak heretiklikle suçlanmaması gerektiği şeklinde açıklamıştır. Onun kullandığı "kristokos" kavramının altında bile makul sebeplerin bulunduğunu ve ileride olabilecek yeni dini problemlerin ve tartışmaların çıkmaması adına düşünülerek ortaya çıkarılmış bir kavram olduğunu söylemiştir.³¹ Bundan yola

²⁹ Bekir Zakir Çoban, *a.g.m.*, s.18

³⁰ Bekir Zakir Çoban, *a.g.m.*, s.19

³¹ Muhammet Tarakçı, *a.g.m* (2010), s.224

çıkarak da Nestorius'un aforoz edilmesinden sonra bile Hıristiyanlığın önemli merkezlerinde fazlaca taraftar bulmasının sebebi daha kolay anlaşılmaktadır.

Monofizit görüşün reddedilmesi özellikle Bizans'ın doğu kesimleri olan Suriye ve Mısır'da siyasi problemlerin çıkmasına sebep olmuştur. Bu yılda aynı zamanda İstanbul Patriği ilk defa İmparatora taç giydirerek bir nevi İstanbul Kilisesinin diğer kiliselerden üstünlüğünü beyan etmiştir. Bu durum doğu kiliselerini iyice çileden çıkarmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırında yer alan Urfa (Edessa) hem Nesturilerin hem de Monofizit kiliselerinin bağımsız bir şekilde hareket ettiği bir bölge haline gelmiştir. Monofizit görüşü savunan Piskopos Jacob Baradeous'un takipçileri, daha sonra Jacobistler yani Yakubiler olarak da adlandırılan grup da İstanbul Kilisesinden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Mahalli dilleri olan Süryaniceyi ve Kıpticeyi kullanmaya devam etmişlerdir.³² Aynı şekilde Mısır'da monofizit görüşüne bağlı kalacağını duyuran ve monofizitizmin en yüksek seviyeye gelmesini sağlayan Kıpti Kilisesi de Grekçe'yi ayin dili olmaktan çıkarıp kendi dillerinde ayinlerini yapmaya başlamışlardır. Ermeni Kilisesi ise zaten Bizans İmparatorluğu ile siyasi yönden problem yaşadıkları için, bizzat katılmayıp daha sonra kararlarını öğrendikleri Kadıköy Konsilini reddetmiş ve monofizit görüşüne bağlılıklarını bildirmişlerdir.³³ Bununla birlikte İstanbul Patriğine bağlı kalanlara Melki adı verilmiştir. Bu konsil sonrasında toplum benimsediği inanç esaslarına göre belli isimlerle nitelenmiş gruplara ayrılmıştır. Ancak imparatorların değişmesi ve her imparatorun belli bir grubun yanında yer alması sebebiyle gruplar arasındaki ayrım, yaşanan tarihsel olaylarla daha da net çizgilerle ayrılmıştır. Örneğin İmparator Zeno'nun dini inanç bakımından monofizitlerin yanında yer alması sebebiyle Nesturiler'e yapılan baskılarda artma söz konusu olmuştur. Hatta bu baskılar neticesinde Edessa bölgesindeki Nesturiler'e ait olan ve kendi inanç esaslarını öğretip yaydıkları okul, 482 yılında kapatılmıştır.³⁴ Bu durum monofizit olan Yakubiler ile Nesturilerin aralarının daha fazla açılmasına sebep olmuştur. Aynı şekilde İmparator Zeno'dan sonra tahta geçen İmparator Justin ve Justinian, Katolik inancına bağlı olmaları sebebiyle monofizitler üzerindeki baskıları arttırmışlardır. Bu durum da Melkiler ile Yakubiler arasındaki ayrımın daha net bir şekilde belirginleşmesine sebep olmuştur.³⁵

³² Canan Seyfeli, Süryanilik ve Süryaniler I, Haz: Ahmet Taşğın, Eyüp Tanrıverdi, Orient Yay., Ankara (2005), s. 23

³³ Ahmet Hikmet Eroğlu, *a.g.m.* (2000), s.314

³⁴ Canan Seyfeli, Haz: Ahmet Taşğın, Eyüp Tanrıverdi, *a.g.e* (I), s.24

³⁵ Canan Seyfeli, Haz: Ahmet Taşğın, Eyüp Tanrıverdi, *a.g.e.* (I), s.25

1.1.2. KATOLİK VE ORTODOKS MEZHEPLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Roma İmparatorluğu, fetihlerle birlikte büyüyüp gelişmesinin bir sonucu olarak İmparator Diocletianus döneminde eş imparatorlar tarafından yönetilen iki ana parçaya ayrılmıştır. İmparator, topraklarının bir bölümünü kendisi gibi aynı ünvanı taşıyan kişi ile yönetme kararı almıştır. Yine İmparatorun yanında “sezar” ünvanına sahip bir de yardımcı bulunmuştur. Bu şekilde aynı yetkilere sahip iki imparator tarafından bütün ülke yönetilmeye çalışılmıştır. Ancak birkaç dönem sonra gelen imparatorlar için bu durumu kabullenmek kolay olmamış ve iç savaş kaçınılmaz olmuştur. İmparator Konstantin iktidar gücünün dağılması sonrasında ekonomik ve siyasi yönden de zayıflayan Roma İmparatorluğu'nun yeniden birleşmesini sağlamıştır. Tek merkezden yönetimi benimseyen Konstantin, 324 yılındaki Hrisopolis (Üsküdar) Savaşı ile İmparator Licinius'u yenerek bir bütün haline getirdiği Roma topraklarının doğu bölümünde, Roma yerine adını “Konstantinopolis” olarak da adlandıracağı eski bir Yunan kolonisi olan Byzantion şehrini yönetim merkezi ilan etmiştir. Bu şehri, hiçbir pagan inancının dokunmadığı “Yeni Roma” olarak, gelişmiş ve ticari anlamda da merkez sayılabilecek bir imparatorluk şehri olarak kurmayı planlamıştır. Bunun için topraklarındaki dini birliği de sağlamayı amaçlamıştır. Nitekim doğu için yapılan yatırımlar ve planlar işe yaramış ve Konstantinopolis gelişmişlik ve merkez olma açısından Batı Roma olarak adlandırmaya devam edeceğimiz Roma İmparatorluğunun batı bölgesini geçmeye başlamıştır. Diğer taraftan Batı Roma unutulmuş, barbar Germen kavimlerinin de istilasına maruz kalmasının yanında ekonomik ve toplumsal kargaşanın ortasına bırakılmıştır. Kendine yetemeyecek hale gelen Batı Roma gıda maddeleri için bile dışa bağımlı hale gelmiş ve savunma içinse paralı asker olarak tutulan bu barbarlara ihtiyaç duymaya başlamıştır. Yüksek vergiler halkın daha da yoksullaşmasına sebep olmuştur. Bu şekilde yönetilen ülkede patlak veren iç isyanlar sebebiyle imparatorluğun tek elden yönetimi de ancak Konstantin'in oğullarına kadar devam edebilmiştir. En son İmparator I. Theodosius tarafından 380 yılına kadar merkeziyetçilik devam ettirilebilmiştir.³⁶ Daha sonra ülke I. Theodosius'un oğulları olan Arkadios ve Honorios arasında yeniden Batı ve Doğu şeklinde bölünmüştür. Bu tarihten sonra ise tekrar birleşme düşüncesi ulaşılmak istenen bir hedef olarak zihinleri meşgul etmesine rağmen yeniden bir birleşme mümkün olmamıştır.³⁷

İmparatorluk içerisindeki siyasi bölünme, din alanında da bu yönde bir eğilime sebep olmuştur. İmparator Konstantin tarafından serbest bırakılan Hıristiyanlık, İmparator Theodosius

³⁶ J. M. Roberts, Avrupa Tarihi, çev. Fethi Aytuna, İnkılap yayınevi, İstanbul (2015) s.108-110

³⁷ Işın Demirkent, “Bizans”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt:6, İstanbul (1992), s. 230-244

tarafından devlet dini haline getirilmiş ve 325 yılında toplanılan İznik Konsili ile yönetimdekilerin din işlerine müdahalesi başlamıştır. Çünkü bu dönemde yeni bir din olan Hıristiyanlık; yayılmaya ve hızla gelişmeye başlamış, kurumsallaşma sürecine girmiş ve bünyesinde toplumdaki birliği bozabilecek ölçüdeki tartışmaların ve polemiklerin ortaya çıkmasına fırsat vermiştir. Devlet adamları tarafından da bu problemlere çözümler üretmek ve gerekirse bunları devletin lehine çevirmek için harekete geçilmiştir. İmparatorluğun her bölgesinde din ve inanç birliğinin sağlanması, dini konuların düzenlenmesi ve açıklığa kavuşturulması, toplumun aynı inanç etrafında birleştirilmesi amacıyla da büyük şehirlerde birçok din adamıyla birlikte imparatorların da katılım sağladığı konsiller düzenlenmiştir. Kilise ve devlet işleri de bu politika üzerine yeniden yapılandırılmaya çalışılmıştır. İmparatorların bu şekilde konsiller düzenleyerek din ve ilahiyat konularına müdahale etmeleri ise “Sezaro-Papizm” kavramıyla tanımlanmıştır.³⁸

Bunlarla birlikte I. Theodosius’un Roma’ya eşdeğer hale gelen başkentte de Roma Kilisesi ile aynı öneme sahip bir piskoposluk kurmak istemesi işleri daha karmaşık hale getirmiştir. İstanbul Piskoposluğundan önce İznik Konsili’nde yer alan karara göre Antakya, Mısır ve Roma Patriklikleri üç ekümenik Kilise olarak kabul edilmiş ve yetki alanları belirlenmişti. Roma Devleti’nin başkentinde bulunan İstanbul Kilisesi ise Ereğli Metropolitliğine bağlı bir piskoposluk olarak kabul edilmişti. Bunun sebebi de diğer patrikliklerin apostolik kökenli olması, İstanbul Kilisesi’nin ise böyle bir geçmişe sahip olmamasıydı. Ancak I. Theodosius iktidarını güçlendirmek amacıyla İstanbul Kilisesi’ni diğer kiliselerin statüsüne çıkarmayı amaçlamış ve bu sayede de dini kurumları da yetki alanına almak istemişti.³⁹ Zaten dini problemlerin hararetle tartışıldığı bir dönemde hükûmetin bu türden konulara yabancı kalması da merkezi yönetimin gücünü azaltmaktaydı. I. Theodosius’un emriyle toplanan 381 İstanbul Konsiliyle birlikte Roma’dan sonra ikinci sıraya getirilen Konstantinopolis (İstanbul) Patrikliği, 451 yılında toplanan Kadıköy Konsili’nde Havarî Andreas’a dayandırılarak apostolik sayılmış ve Roma Kilisesi ile eşit olduğu belirtilmiştir.⁴⁰ Bu kararla birlikte Konstantinopolis Patrikliği’ne doğu bölgesi için atama yetkisi verilmiştir. Alınan kararlara itirazlar da gecikmemiş ve bunun üzerine Roma Kilisesi bu karara karşı çıkmış, ancak imparatorluk tarafından geri adım atılmamıştır. Bu durum Doğu Roma ile Batı Roma’nın aralarının açılmasına sebep olan etkili faktörlerden biri haline gelmiştir.

³⁸Ahmet Hikmet Eroğlu, *a.g.m.* (2000), s.315

³⁹ Emruhan Yalçın, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin Ekümenikliği Tartışmaları ve Gerçekler*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Entitüsü Atatürk Yolu Dergisi, sayı: 50, Güz (2012), s. 482-483

⁴⁰ Turhan Kaçar, *Konstantinopolis Kilisesi’nin Kuruluşu: Mitoloji ve Tarih*, Güney-Doğu Araştırmaları Dergisi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, sayı:14, İstanbul (2009), s.123

Doğu Roma İmparatorluğu merkez olarak büyüyüp gelişirken Batı Roma iyice zayıflamaya başlamıştır. Barbar Germen kavimlerin saldırılarına maruz kalmış, yavaş yavaş gıda ve ekonomi kaynaklarını kaybetmiştir. 410 yılında Vizigotlar'ın saldırısına uğramış ve Roma şehri yağmalanmıştır. Toprakların birçoğu kaybedilmiştir. Ancak daha vahim durum ise aynı dönemde Roma, Vandallar tarafından yapılan saldırılara da karşılık verecek gücü kendinde bulamayarak daha önce kendini yağmalamış olan Vizigotlar ile anlaşarak onların Vandallar'a karşı savaşmalarını istemiştir. Önemli yerlerin kaybıyla birlikte Vandallar'a karşı bir zafer elde edilmiştir. Bu saldırılar, Doğu Roma ile de bağlantısı kesilen Batı Roma'nın ne kadar aciz bir duruma düştüğünün göstergesi olmuştur. 455 yılında Vandallar tarafından ikinci kez saldırıya ve yağmaya maruz kalmıştır. Bu siyasi ve askeri karmaşa arasında 476 yılına gelindiğinde ise Batı Roma İmparatorluğu'nun son hükümdarı da tahtan indirilince, Germen halkların yerleşkesi haline gelmiştir.⁴¹ Doğu Roma, imparatorluk merkezi olarak kalmaya devam etmiştir.

Batı Roma İmparatorluğu yıkılmasına rağmen Roma Kilisesi'nin varlığı ve hüviyeti devam etmiştir. Roma Kilisesi yönetimi eline almış ve barbar Germen kavimleri ile anlaşarak kendini muhafaza etmeye ve yetki alanını devam ettirmeye çalışmıştır. Bu arada bölgesine yerleşen barbar Germen kavimleri üzerinde de dini hakimiyet kurmaya başlamış ve çalışmalar sonucu Hıristiyanlığı seçen Germen halklarının sayısı gittikçe artmıştır. Doğu ile Batı'nın arasındaki iletişimsizlik sonucunda oluşan farklılaşmayla Hıristiyanlık, Doğu'da hükümdarın yetki alanında olan bir devlet dini haline gelirken Batı'da papaların ve kilisenin etkisinde olan bir din haline gelmiştir. Batıda Kilise yönetimi, hakimiyeti elinde bulundurmaya başlamıştır. Aynı zamanda diğer Hıristiyan krallıklarıyla da ilişkilerini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Bu amaçla 800 yıllarında Papa III. Leon, Frank Kralı Şarlmann'a taç giydirecek onu Roma Kilisesi'nin koruyucusu olarak ilan etmiştir. Bu olayla birlikte Roma Kilisesi kendi kaderine terk edilmiş bir dini yapı olmaktan çıkarak, kiliseyi koruyabilecek kişileri de seçebilecek güce sahip olduğunu gösteren bir yapı haline gelmiştir. Hatta daha da ileri giderek belli dönemlerde yönetimi bile ele almıştır. Papa IV. Gregoire'nin, başka bir papa tarafından kendisine taç giydirilen Louis le Pieux'un yönetimden alınıp sürgüne gönderilmesi sonrasında onun yerine geçmesi bu duruma örnek gösterilebilir.⁴²

⁴¹ J. M. Roberts, a.g.e., s.112

⁴² Halim Işık, Günümüzde Papalık Teşkilatı, Marmara Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul (2001), s. 34

5. yüzyılda Doğu Roma'da İstanbul Patrikliği ekümenik bir patriklik olarak kabul edilmiştir. Ancak İstanbul Kilisesi'nin bu şekilde nitelendirilmesi Roma Kilisesi için bir aşağılama olarak algılanmış ve bunun haksız bir şekilde elde edilmiş statü olduğu iddiasını devam ettirmişlerdir. Bu kırgınlığı gidermek ve orta yolu bulmak için Doğu Roma İmparatorluğu tarafından pek çok konsil toplanmıştır. İmparator Zeno'dan sonra tahta geçen İmparator Basilicus 476 yılında İstanbul'da bir konsil toplamıştır. Konsilde 451 yılında toplanan Kadıköy Konsili'nin kararları reddedilmiş ve İstanbul Kilisesi'nin ekümenikliği iptal edilmiştir. Bu kararı onaylamak için de İstanbul Patrikliği görevinden azledilmiştir. 508 yılında tekrar bir konsil toplanmış bu konsilde de İstanbul Kilisesi'nin ekümenik ilan edildiği Kadıköy Konsili kararları tekrar gözden geçirilmiş ve sonunda alınmış olan kararlar 28. Kanon dahil olmak üzere İmparator tarafından yaktırılmıştır. Böylece İstanbul patrikliğinin ekümeniklik iddiası da iyice zayıflamıştır. Sadece milli bir hüviyet kazanan kilise bu aşamadan sonra Roma Kilisesi'ne karşı bağımsızlık mücadelesine girişmiştir. Ancak zaman zaman siyasi olayların da yön değiştirmesi ve İstanbul Kilisesi'nin eline bazı fırsatların geçmesi onun iktidar hırsını tekrar alevlendirmiştir. Bizans İmparatorlarının da ekümeniklik konusunda geri adım atmaları o dönemdeki siyasi olaylarla paralel olarak gelişmiştir. Bir yandan monofizitizmin yarattığı kargaşayı yatıştırmaya ve tarafları uzlaştırmaya çalışan imparatorluk, diğer yandan ekümeniklik konusunda Roma Kilisesi ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Ayrıca 635 yılında Şam'ın, 642 yılında İskenderiye'nin Müslümanların eline geçmesi ve toprak kayıplarının yaşanması, imparatorluğun toprak bütünlüğünü koruma çabasına girmesine ve daha çok savaflara yoğunlaşmasına sebep olmuştur.⁴³

İstanbul Kilisesi ile Roma Kilisesi arasında yaşanan bir diğer sorun da Filioque sorunudur. Bu kavram Kutsal Ruh'un hem Baba'dan hem de Hz. İsa'dan çıktığını ifade eder. 7. ve 8. yüzyıllarda Filioque kavramı ilk defa İspanya'daki kiliselerce inanç esaslarına eklenmiştir. Daha sonra 1014 yılında Roma Kilisesi tarafından da kabul edilmiştir. Ancak İstanbul Kilisesi buna karşı çıkarak Kutsal Ruh'un Hz. İsa aracılığıyla yalnızca Baba'dan çıktığı inancını kabul etmiştir.⁴⁴ Buna istinaden de Roma Kilisesi'nin inanç esaslarında değişime gittiğini iddia etmektedir. Bu durum inanç esasları noktasındaki farklılığı meydana getirmiştir.

Aynı zamanda dil birliğinin olmaması da anlaşmalarını engelleyen bir başka durumdur. Bizans İmparatorluğu'nda Helenizmin etkisiyle Grek dili ve kültürü hakimken Roma'da Latin dili

⁴³ Emruhan Yalçın, *a.g.m.*, s.485-486

⁴⁴ Ahmet Hikmet Eroğlu, *a.g.m.* (2000), s.317

ve kültürü hakim olmuştur. Uzun yıllar ayrı kalan Doğu Roma İmparatorluğu'nda hakim olan Grek kültürü sosyal hayatı etkilediği gibi felsefi, edebi ve dini hayatı da etkilemiş ve Batı Roma'dan farklı bir düşünce sisteminin gelişmesine sebep olmuştur. Özellikle dil alanındaki farklılık bazı konsillerde yanlış anlaşılmalara sonucu farklı yargı ve hükümlerin çıkarılmasına ve zaten bir münakaşa ortamı olan konsillerin daha da gergin bir ortam olmasına ve iki taraf açısından çıkmaza girmesine sebep olmuştur.⁴⁵ İstanbul Kilisesi'nin başına Latin kültüründen nefret eden Patrik Pothios'un getirilmesi ve onun Roma'ya karşı tavırları iki kilisenin arasını açan başka bir sebep olmuştur. Slav halklarının Hıristiyanlaştırılmasında Roma Kilisesi'nin etkisini kırarak bölge halklarını İstanbul Kilisesi'ne bağlı hale getirmesi, Roma'nın bu bölgelerde üstünlük kurma hayalini sekteye uğratmıştır.⁴⁶

Bir diğer sebep ikonoklazm hareketinin doğurduğu olumsuz sonuçlardır. "İkon" kelimesi "tasvir" anlamına gelmektedir. İkonoklazm hareketi ise yapılan tasvirleri yok etme , kırma anlamına gelmektedir. Bu hareket III. Leon dönemine damgasını vurmuştur. III. Leon, dağılmak üzere olan ve hem ekonomik hem de siyasi yönden zayıflamış olan bir imparatorluğu yeniden canlandırmış, din alanındaki bozulmaları ve yozlaşmaları da kendine göre düzeltme gereği duymuştur. Çünkü bu dönemde halk fakirlik içerisindeyken kilise, halkın saygısını kazanmış ve kutsallık sıfatıyla halkın mal varlığına ve topraklarına da el koyarak giderek zenginleşmişti. Din "Tanrı" merkezli olmaktan çıkarılmış, Hz. İsa ve Hz. Meryem'in tasvirleriyle birlikte kilisedeki rahipler, azizler ve onların tasvirleri din merkezine konulmaya başlanmıştı. Tasvir ve heykeltçilik toplumun her alanına yayılmış ve neredeyse her evde bulunmaya başlamıştı.⁴⁷ Roma Kilisesi'nin de desteğiyle gelişen ikona tapıcılık III. Leon dönemine kadar serbest bırakılmıştır. Ancak bu durumu paganizmle bağdaştıran ve Yahudi kültüründen de etkilenen III. Leon ilk olarak 726 yılında sarayın kapısındaki İsa resmini kaldırmış ve yerine haç koydurmuştur. Daha sonra paraların üzerindeki İsa resmini kaldırmış ve kendi resmini koydurmuştur. Hatta bir ferman yayınlayarak azizlerin tasvirlerine tapmayı da yasaklamıştır. Ancak bu durum halkın muhalefet etmesiyle birlikte gösteri ve protestoların yapılmasına sebep olmuştur. Bu sefer çıkan isyanlar kanlı bir şekilde bastırılmaya çalışılmıştır. İstanbul Kilisesi'ni de yanına almayı planlayan III. Leon, Patrik Germanos'u görevinden alarak yerine ikonoklast hareketin destekleyicisi olacak Anastasius'u patrik ilan etmiştir. İmparator savunduğu bu hareketin daha sağlam temellere

⁴⁵ Kürşat Demirci, "Hıristiyanlık", a.g.e., s. 328 - 340

⁴⁶ Kürşat Demirci, "Ortodoksluk", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt:33, İstanbul (2007), s. 409-414

⁴⁷ Onur Yamaner, *Bizans İkonokırıcılığı Üzerine Bir İnceleme: III. Leon ve İkonokırıcılık*, Akademik Bakış Dergisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, sayı:29, 2012, s. 3-7

dayanması için 730 yılında düzenlediği konsille yayımladığı fermanın hem devletin hem de İstanbul Kilisesi'nin resmi görüşü olduğunu ilan etmiştir. 741 yılında İmparator III. Leon'un ölümüyle birlikte tahta geçen V. Konstantin de ikonoklast hareketi desteklemeye ve bu hareketin kabul görmesi için de konsiller düzenlemeye devam etmiştir. Bu akım üç imparator dönemi boyunca devam etmiş, IV. Leon'un karısı İmparatoriçe İrene'nin tahta geçmesiyle uzlaşma yoluna girilmiştir.⁴⁸ Dine ve kiliseye karşı İmparatorlar tarafından yapılan müdahaleler ve baskılar Roma Kilisesi ile Bizans Devleti'nin arasını açmış , aynı zamanda imparatorların yetki alanında bulunan ve iktidarın yanında yer almak zorunda olan İstanbul Kilisesi'nin de Roma Kilisesi ile anlaşmazlığa düşmesine sebep olmuştur. Yaşanılan bu durum da iki kilisenin aralarının açılması için önemli bir diğer sebep olmuştur.

Gerçekleşen tüm bu anlaşmazlıklar sonucu Roma Kilisesi ile İstanbul Kilisesi arasında başlayan çekişme büyük abinin küçük kardeşi emri altına alma isteği ancak küçük kardeşin kendi sözünü geçirebilmek ve büyüdüğünü kabul ettirebilmek için giriştiği mücadeleye benzetilebilir. 1054 yılına gelindiğinde kendisini yetkin ve köklü bir kurum olarak gören Roma Kilisesi, kardeşini affetmeye hazır bir abi timsali uzlaşma amacıyla İstanbul'a bir heyet göndermiştir. Patrik Michel Cerulaire tarafında karşılanan bu heyetin başında bulunan Kardinal Humbert, papanın yazmış olduğu mektubu patriğe vermiş ve İstanbul Kilisesi'nin Roma Kilisesi'ne boyun eğmesini istemiştir. Ancak Kardinal Humbert'in bu mesajı iletirken bir takım uygunsuz hareketler yapması ve alaycı sözlerle patriği küçük düşürmeye çalışması, heyet ile İstanbul Patriği arasındaki gerilimi arttırmış ve anlaşma imkanını tamamen ortadan kaldırmıştır. İmparatorun da tüm çabalarına rağmen İstanbul Patriği anlaşmayı ve hatta heyeti tekrar huzuruna dahi almayı reddetmiştir. Bu duruma sinirlenen heyet başkanı Kardinal Humbert 15 Temmuz 1054 yılında ayın sırasında İstanbul Patriği'nin aforoz edildiği belgeyi sunmuştur. Buna karşılık İstanbul Patriği de bir konsil toplayarak kendini aforoz edenleri aforoz etmiş ve Roma Kilisesi ile İstanbul Kilisesi arasındaki ayrım bu şekilde resmileşmiştir.⁴⁹

Yaşanılan tüm bu olaylar sonrasında Roma Kilisesi'nin hem diğer kiliseler karşısındaki hem de imparatorluk karşısındaki durumunun kesin çizgilerle belirgin hale getirilmesi ise Papa VII. Gregoire'nin yayımladığı bir bildiriyle (1075) sağlanmıştır. Daha önceki aşamalar bu duruma

⁴⁸ Mehmet Aydın, Bizans Kilisesinden İkonoklast (Tasvir Kırıcı) Hareketin Kökenleri, NEÜİFD, cilt:13, sayı:13 (2002), s.7-9

⁴⁹ Ahmet Hikmet Eroğlu, Doğu Batı Kiliselerinin Ayrılış Sebepleri, Dini Araştırmalar Dergisi, cilt:2, sayı:5 (1999), s.338

giden birer basamak haline gelmiştir. Bu bildiri ile Roma Kilise Başpiskoposu yani Papanın, rahipleri atayacak ve azledecek, aforoz yetkisine sahip evrensel nitelikli tek makam olduğu belirtilmiş, imparatora yetki verebilecek ve verdiği kararlarla da hiçbir şekilde mahkum edilemeyecek bir mevki olduğu bildirilmiştir. Yine aynı şekilde konsilleri toplama yetkisinin de sadece Roma Kilisesi Başpiskoposuna ait olduğu vurgulanmış, Roma Kilisesi'ne bağlı olmayanların evrensel olamayacağı bildirilmiştir.⁵⁰ I. Theodosius tarafından İstanbul Kilisesi'ne, Roma Kilisesi'ne ait bazı bölgelerin idaresinin verilmesi sonucu yetki alanı daraltılan Roma Kilisesi bu bildiri ile sadece İstanbul Kilisesi'ne olan üstünlüğünü geri kazanmamış, aynı zamanda Antakya, İskenderiye, Kudüs Kiliselerinden de üstün bir konumda olduğunu ilan etmiştir. Ancak bu ilanıya doğudaki diğer kiliselerin de Roma Kilisesi'ne karşı bir tavır almalarına sebep olmuştur.

Daha sonraki yıllarda birleşme adına pek çok adım atılmış ve geçici antlaşmalarla bir uzlaşma sağlanmaya çalışılmış olsa da tam olarak bir birleşme sağlanamamıştır. Özellikle Müslümanlara karşı yapılan Haçlı Seferlerinde Doğu ile Batı'nın tek güç olup ortak bir düşmana karşı savaşmaları ümit edilirken, dönemin şartları ve liderlerin farklı bakış açıları sebebiyle İstanbul'a Haçlı askerlerinin saldırıları ve yağmalamaları sonucu İstanbul Kilisesi ile Roma Kilisesi'nin arası daha fazla açılmış ve Batı Roma Kilisesi; Katolik yani "genel, evrensel kilise" olarak isimlendirilmiş, Doğu İstanbul Kilisesi ise Ortodoks yani "doğru yol kilisesi" olarak isimlendirilmiştir. Ancak Ortodoks Kilisesi kendini "Ortodoks Katolik Kilisesi" olarak isimlendirerek hem doğru yolu temsil ettiğini hem de evrensel nitelikte bir hakimiyeti olduğunu vurgulamaktadır.⁵¹

1.2. DOĞU KİLİSELERİNİN BULUNDUKLARI BÖLGELERDE TUTUNABİLMELERİNİN SİYASİ, DİNİ VE SOSYAL SEBEPLERİ

Roma İmparatorluğu'nun başına geçen Konstantin, 313 yılında İmparator Licinius ile birlikte Hıristiyanlığı serbest bir din haline getirerek Hıristiyanlığın Anadolu'da ve Doğu'da yayılmasını sağlamıştır. İmparatorluğun başkentinin Anadolu'ya taşınması ve I. Theodosius'un 380 yılında pagan inancını yasaklaması ve Hıristiyanlığı resmi din ilan etmesiyle Hıristiyanlık güç kazanarak kurumsallaşmaya başlamış ve Doğu'da Yahudilikten Hıristiyanlığa geçenlerin

⁵⁰ Halim Işık, a.g.e., s. 36-37

⁵¹ Kürşat Demirci, "Ortodoksluk", a.g.e., s. 409-414

sayısında da artış gözlenmiştir. Ancak Hıristiyanlar arasındaki inanç yönünde ortaya çıkan görüş farklılıklarını birleştirme ve düzenleme adına yapılan faaliyetler özellikle doğu bölgelerinde grup bazında ayrışmalara sebep olmuştur. 325 yılındaki İznik Konsili'nden sonra Arius'un aforoz edilmesi, İskenderiye bölgesindeki Arius taraftarlarını Roma Kilisesi'nden ayırmıştır. Daha sonra 431 yılındaki Efes Konsili sonrasında, Süryani Kilisesi içerisinde Nesturiler adını alan bir grup da Roma Kilisesi'nden ayrılarak Nestorius'un görüşlerini devam ettirmiştir. Ancak Doğu Hıristiyanlığının büyük bir bölümünün Roma Kilisesi'nden ayrılması 451 Kadıköy Konsili sonrasında gerçekleşmiştir. Monofizitizm görüşünün Doğu'da kabul edilmesi, buna karşılık Batı tarafından bu görüşün aforoz edilmesi, Doğu ile Batı Kiliselerini kopma noktasına getirmiştir. Doğu Kiliseleri Batı Kiliseleri tarafından "monofizit" olarak nitelendirilirken, Batı Kiliseleri Doğu Kiliseleri tarafından "diofizit" olarak nitelendirilmiştir. Özellikle Mısırlı Kıptiler, monofizit görüşün doğudaki temsilcileri ve bu görüşü zirveye çıkaranlar olarak ön planda yer almışlardır. İmparator Justinyen döneminde monofizit görüş, Bizans'ın kültür ve din emperyalizmine karşı milliyetçi bir karşı duruş olarak kendini göstermiştir.⁵² Pek çok milletten oluşan Roma topraklarında bu görüş, milli kalabilmenin ve özünü koruyabilmenin sembolü haline gelmiştir. Doğu Kiliselerinin aldıkları bu karar Batı ile özellikle Roma'yla yolların ayrılmasına ve Doğu Kiliselerinin "ayrılıkçılar" olarak adlandırılmalarına sebep olmuştur. Roma tarafından bu ayrılığın engellenememesinin ve bu kiliselerin günümüze kadar da varlıklarını devam ettirebilmesinin temel sebepleri ise şu şekilde sıralanabilir:

1.2.1. SİYASİ SEBEPLER

431 yılındaki Efes Genel Konsilinde alınan kararlara göre İstanbul Başpiskoposu ile Roma Başpiskoposunun yetki bakımından eşit hale getirilmesi Roma Kilisesi ile İstanbul Kilisesi'nin birbirleriyle otorite mücadelesine girmelerine sebep olmuştur. Bu durum sadece iki kilise arasında olan bir mücadele olarak kalmamış, Roma Kilisesi'nin ve bu kilisenin dini ve idari yetki alanında olan Batı Roma Devleti'nin de İmparatora karşı kırgınlığına sebep olmuştur. 451 yılındaki Kadıköy Konsilinde alınan kararlar, şeref bakımından Roma Başpiskoposunun birinci sırada yer aldığı belirtilmekle birlikte buna ek olarak Kayseri, Efes ve Heraklia Başpiskoposluklarının İstanbul Kilisesi'ne bağlanması, yetki alanının da Trakya, Pontus ve Asya eyaletlerini de içine alacak şekilde genişletilmesi iki kilise arasındaki kırgınlığı daha da derinleştirmiştir. Bu durumun meydana getirdiği bölücü etkiyle iki kilise arasındaki anlaşma bir daha tekrar eskisi gibi

⁵² Aziz S. Atiya, Doğu Hıristiyanlığı Tarihi, çev. Nurettin Hiçyılmaz, Can Matbaacılık, İstanbul (2005), s. 87

olamamış; Roma Kilisesi için boyun eğdirme, İstanbul Kilisesi içinse tekrar boyunduruk altına girmeme mücadelesi olarak asırlar boyunca sürmüş ve sonunda iki kilisenin birbirlerini aforoz etmesine sebep olmuştur.⁵³ Aynı yıl İstanbul Kilisesi'nin imparatora taç giydirmesi ile doğudaki üstünlüğünü de ilan etmiş olması Doğu Kiliselerinin İstanbul Kilisesi ile aralarının açılmasına sebep olmuştur. Apostolik kökenli olan Mısır, Suriye ve Kudüs Kiliseleri de kuruluşu ve yükselişi sadece siyasi alandaki gelişmelerle sağlanmış ve hiçbir dini dayanağı olmayan, hatta kendine gerçekte olmayan dini bir dayanak yaratan İstanbul Kilisesi'nin bu çıkışını sindirememişlerdir. İstanbul Kilisesi'ni ve ona bağlı olanları İmparator yanlıları olarak görmüşlerdir. Bu da Büyük Roma halkının üçe ayrılmasına sebep olmuştur. Roma Kilisesi'ne bağlı olan Latinler, İstanbul Kilisesi'ne ve dolayısıyla İmparatora bağlı olan Grekler (Yunanlılar) ve milli kimlikleriyle birlikte Hıristiyanlığın özünü korumaya çalışan Doğu Kiliseleri.

İyice zayıflamasıyla beraber barbar Germen kavimlerinin istilasına maruz kalan ve son imparatoru da tahtan indirilen Batı Roma, Doğu Roma ile irtibatını kaybetmiş,yavaş yavaş kendi kendini idare etmesi gereken bir topluluk haline gelmiştir. O dönemde hem kendi iç meseleleriyle, hem Sasani Devleti'nin doğudaki istilalarıyla hem de barbar Germen kavimlerinin ele geçirdiği İspanya, Kuzey Afrika ve İtalya'yı tekrar ele geçirmekle meşgul olan Doğu Roma Devleti ise Batı Roma'yı korumaya fırsat bulamayarak siyasi yönden yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. İmparator Justinyen döneminde toprak kayıpları telafi edilse de iç çatışmalar ve isyanlar engellenememiştir. Çok sayıda isyancının öldürülmesiyle bastırılan ayaklanmalar Doğu'daki ayrılıkçıların Bizans Devleti ile arasının açılması için bir başka sebep olmuştur. Bir yandan Batı bölgesiyle uğraşmak zorunda kalan, diğer yandan da doğu sınırlarındaki saldırıları engellemeye çalışan Bizans İmparatorluğunun, Doğu Kiliselerinin çıkardığı, çatışmalardan doğan isyanları da sadece bastırmaya çalışması ve kısa süreli çözümler sunması Doğu Kiliselerinin İstanbul Kilisesi ile birleşmesi için yeterli olmamıştır. Aynı anda birçok problemle uğraşmak zorunda kalan İmparatorluk ve İstanbul Kilisesi kendi varlıklarını koruma çabasına girdikleri için Doğu Kiliseleriyle özel olarak ilgilenememiş, bu gruplar isyan çıkarmadıkça ciddi bir problem olarak görülmemiş ve dönemselsel baskılar dışında soykırım sayılabilecek bir sindirme hareketine maruz kalmamışlardır.

⁵³ M. Süreyya Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt:12, İstanbul (1995), s. 342-348

7. ve 8. yüzyıllarda da Müslümanların saldırılarıyla baş etmek zorunda kalan Bizans İmparatorluğu doğudaki kiliselerle anlaşma yoluna giderek Müslümanlar tarafında yapılan saldırıların durdurulmasındaki askeri gücü temin etmeye ve doğu sınırlarını korumaya çalışmıştır. Doğu Kiliselerinin stratejik konumu Bizans imparatorlarının bazı dönemlerde monofizit kiliselere karşı yumuşak davranmaya ve onlarla anlaşma yoluna gitmeye sevk etmiştir. Bu dönemlerde gönül alma çalışmaları sayesinde monofizit kiliseler daha rahat bir şekilde inançlarını yaşamaya başlamışlardır. Ancak monofizitliğe karşı olan bir imparatorun başa geçmesiyle tekrar zulüm ve baskı dönemlerine geri dönmüştür. Müslümanların doğu bölgelerini ele geçirmesiyle inanç özgürlüğü elde elden monofizit kiliseleri varlıklarını da uzun süre koruyabilmişlerdir.

1.2.2. DİNİ VE SOSYAL SEBEPLER

Doğu'da Hıristiyanlığın yayılması ve Bizans İmparatorlarının da Hıristiyanlık dinini desteklemeleri sonrasında farklı etnik kimliğe ve dine sahip olan pek çok kavim bu yeni dine girmeye başlamıştır. Hıristiyanlığın sağladığı kaynaştırma ortamıyla birbirine bağlanan bu yeni toplum aynı zamanda aynı kavimden olup Hıristiyan olmamış kişilerin de daha kolay bir şekilde yeni dini kabul etmelerini sağlamıştır. Bu da milli duyguların daha yoğun yaşanmasına sebep olmuştur.

Mısır, Suriye, Antakya, İskenderiye, Kudüs ve Roma Kiliseleri apostolik kökenli olmaları sebebiyle buldukları bölgelerde dini merkez olarak kabul edilmiş ve Hıristiyanlaştırdıkları bölgelerdeki toplulukların da bu kiliselerin birer üyesi olarak adlandırılmalarını sağlamıştır. Bu sebeple bu kiliseler geniş alanlara ve topluluklara hakim birer dini ve sosyal yapı haline gelmişlerdir. Aynı zamanda pek çok etnik yapıyı da içinde eriterek tek bir vücut haline getirmişlerdir. Ancak yapılan konsiller sonrasında yaşanan anlaşmazlıklar, bu merkezlerde inanç farklılıklarının ortaya çıkmasına ve dolayısıyla Hıristiyan toplumunun bütünlüğünün bozulmasına sebep olmuştur. Monofizit kiliseler olarak da adlandırılan Doğu Kiliseleri, temelde aynı inanca sahip farklı toplulukların, kültürel varlıklarıyla beraber inançlarını da koruyabilecekleri dini merkezlerini oluşturarak ana kiliseden ayrılmaları sonucu ortaya çıkmışlardır. Ancak doğu kiliselerinin buldukları bölgelerdeki birleştirici gücü onların küçümsenmeyecek birer yapı olduklarının da işareti olmuştur. Onlar sadece dini bir kurum olmayıp, kültürel anlamda da birleştirici ve kültürel değerleri yaşatıcı bir kurum olduğundan dolayı aynı kültürü ve dili paylaşan insanlarca yani bölge halkının varlığıyla da varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Bu kiliselerin varlıklarının devamlılığını sağlayabilmesindeki bir diğer neden ise her dönemde başa geçen imparatorların Kadıköy Konsili'nin sebep olduğu inanç ayrılığını giderme çabalarıdır. Kadıköy Konsili'nden sonra İmparator Zeno, İstanbul Patriği Accasius'dan yardım alarak bu ayrılığa bir son vermek istemiştir. 482 yılında Henotikon adlı bir bildiriyle konsil kararlarını yumuşatmayı amaçlamıştır. 600'lü yıllarda ise Heraclius, monofizitizmi yumuşatacak "monoenergizm" yani Hz. İsa'da tek bir enerjide iki tabiatın birleştiği fikrini ortaya çıkarttırmıştır. 600'lü yılların ortalarında II. Konstance monofizitizmle ilgili tartışma ve konuşmaları yasaklayan Typos Fermanını yayınlamıştır.⁵⁴ Ancak yapılan bu girişimler de başarılı olamamış; yeni tartışmaların doğmasına sebep olmuş ve başa geçen bir imparator tarafından bir önceki İmparatorun yaptığı faaliyetlerin iptali ile sonuçlanmıştır. Bu durumların değişkenliği monofizit kiliselerin dönem dönem zayıflatılmasıyla birlikte tamamen yok edilememesine sebep olmuştur. Monofizit kiliseler de yaşanan olaylara rağmen hem etnik kimliklerini koruyabilmiş hem de doğru olarak kabul ettikleri inançtan vazgeçmeyerek yüzyıllar boyunca varlıklarını devam ettirmişlerdir. Günümüzde bu kiliseler hala varlıklarını devam ettirmektedirler.

54 Bekir Zakir Çoban, *a.g.m.*, s.23

2. BÖLÜM

ROMA KATOLİK KİLİSESİ'NİN DOĞU KİLİSELERİ POLİTİKASI VE UNİAT KİLİSELER

2.1. HIRİSTİYAN BİRLİĞİ ADINA YAPILAN FAALİYETLER

Hıristiyan dünyasının farklı gruplara bölünmesinden sonra yeniden birleşmesi ümit edilmiş ancak bu konuda ciddi adımlar atılmamıştır. Atılan adımlar da eksik veya yetersiz olduğu için uzun soluklu bir etki sağlamamıştır. Din alanındaki birleşme çabaları daha çok siyasi fayda sağlamak amacıyla yapılan faaliyetler olmuştur. İmparator Zeno'nun ilk imparatorluk döneminde monofizitlerin desteğini alan Bacilius tarafından tahtan indirilmesi sonrasında monofizitlerin gücünü ve onları baskı ile yanında tutmanın mümkün olmadığını anlaması, monofizitleri yanına çekebilme ve İstanbul Kilisesi ile uzlaştırmak amacıyla yeniden tahta geçtikten sonra monofizitizmle Kadıköy Konsili kararlarını yumuşatıcı bir bildiri olan Henotikon (Birlik Andı)'u yayınlaması buna örnek olarak gösterilebilir.

Monofizitlerle olan ayrılıktan sonra Roma Kilisesi ile İstanbul Kilisesi'nin birbirlerini aforozu, Hıristiyan dünyasındaki büyük ayrılığı meydana getirmiştir. Bunun sebebi olarak Katolik ve Ortodoks mezhepleri ortaya çıkmıştır. Ancak onlardaki mezhep ayrılığı İslam dünyasındaki gibi hoşgörü içerisinde ve kabul edilebilir bir şekilde karşılanmamıştır. Birbirlerini hükümsüz kılarak ayrılığı gerçekleştirmişlerdir. Bu ayrılıktan dolayı da Katolikler ve Ortodokslar arasında düşmanca bir soğukluk girmiştir. Siyasi alanda da zaten Doğu – Batı şeklinde Büyük Roma Devleti'nin parçalanması ve Batı Roma Devleti'nin de küçük krallıklara bölünmesi hem imparatorların ve kralların hem de kiliselerin yetki ve hakimiyet alanını genişletme hırsı içine girmesine sebep olmuştur. Bu bölünmüşlük ise siyasi ve dini alanda çokça kullanılan bir slogan haline gelmiştir. Hıristiyan birliğinin amaçlandığı bir diğer girişim ise Haçlı Seferleridir.

2.1.1. HAÇLI SEFERLERİ

Arapça'da haç anlamına gelen “الصليب” kelimesinden türetilen “salıbiyyûn”, Osmanlıca'da “ehl-i salıb” ism-i terkibi Haçlı askerlerini ifade etmek için kullanılmıştır. Bunun sebebi Haçlı askerlerinin sefer sırasında haç işaretli giysiler giymiş olmalarıdır.⁵⁵ Yapılan bu

⁵⁵ Işın Demirkent, “Haçlılar”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt:14, İstanbul (1996), s. 525-527

seferlerin Haçlı Seferleri olarak adlandırılması ise 1096 – 1291 yılları arasında dini bir merkez olan Roma Katolik Kilisesi'nin çağrılılarıyla gerek düzenli gerek düzensiz birlikler şeklinde toplanan askerlerin doğuya karşı yaptıkları askeri girişimler olması sebebiyledir. Haçlı Seferleri, “Kudüs’ü kurtarma” sloganı ile başlamıştır. Haçlıların son kalesi Akka'dan Memlük Sultanı Baybars tarafından çıkarılmaları ile de son bulmuştur. Yukarıda tanımlanan bu Haçlı Seferlerinin yapılmasının ardında da siyasi, dini ve ekonomik pek çok sebep mevcuttur.

1000’li yıllar Avrupa’nın barbar Germen kavimlerinin istilasına uğrayıp, topraklarında düzensizlik, karmaşa ve sıkışıklığın yaşandığı zamanlardı. Avrupa’nın uzun kıyılara sahip olmasına rağmen asıl ticaret hacminin olduğu doğuya inmesi gerekmektedir. Ancak bunun için gerekli olan yollar kapalı durumdaydı. Akdeniz’e giden yollar Doğu’da, Doğu Bizans İmparatorluğu; Güney’de ise İslam Devletinin orduları tarafından tutulmuştu. Toplum askerî baskı, yönetim baskısı ve kilisenin yönlendirmesi altında yoksulluk içinde hayatı devam ettirmeye çalışmaktaydı. Ağırlıklı olarak tarımın yapıldığı ekonomik bir işleyiş vardı. Toprağa bağlı feodal yapıda lordlar ve kontlar tarafından toprağın işletilmesi söz konusuydu. Daha çok toprağa sahip olmak demek daha zengin olmak anlamına da geliyordu. Halk bunalmış ve yönetimdekiler de halktan alacağını almış, gözünü dışarıya dikmeye hazırды. Avrupa halkının bulunduğu bu şartlar Haçlı Seferlerinin ekonomik sebeplerini oluşturmuştur. Çıkılacak bu seferde hem para ve ganimet elde edilecek hem de yeni yerleşim yerlerine sahip olunacaktı. Haçlı askerleri, o dönemde bir efsane gibi anlatılan Doğu’nun sahip olduğu muhteşem zenginliğine kavuşmayı hayal ederek bu sefere katılmışlardır.

Ortaçağ Avrupası’nda merkez olarak kabul edilebilen tek kurum Roma Katolik Kilisesi’ydi. Diğer bölgelerden göçüp gelen ve Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasına sebep olan barbar Germen kavimlerinin yerleşik hayata geçmeye başlamalarıyla Avrupa’da yeni bir toplum yapısı oluşmaya başlamıştı. Bu kavimler, kendilerine liderlik yapmaları için aralarından seçilmiş krallar tarafından yönetiliyorlardı. Germen kabileleri üç- dört küçük devletçik halinde Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde siyasi varlıklarını sürdürüyorlardı. Bunlar din olarak Hıristiyanlığı seçmiş olmakla birlikte daha çok Roma Kilisesi’nin aforoz ettiği Ariuşçuluğu benimserken, bunlar arasında nüfus bakımından fazla olan ve daha fazla kabilelerin bir araya getirilmesiyle oluşan Frank Krallığı ise Katolikliği benimsemişti. Siyasi bölünmüşlük Roma Kilisesi’nin elini güçlendirmiş ve tek iradenin tanrı tarafından İsa’ya, ondan St. Petrus’a ve dolaylı

yoldan kiliseye verildiğini kabul ettirmişti. Dünyadaki kutsal irade ve iktidarın temsilcisi olarak dünyevi iktidarların da ona boyun eğmesini istemişti.⁵⁶

Bu sırada Doğu Roma İmparatorluğu idari yönden zayıflamış ve Müslümanların saldırılarına maruz kalarak toprak kaybetmeye başlamıştı. Özellikle 1074 tarihindeki Malazgirt Savaşı'nda askeri gücü topraklarını korumaya yetmediğini için ırkdaş olarak gördükleri Batı Roma'dan yardım istemiş ancak o zaman gereken yardım sağlanamamıştı. Bu durum da Doğu Roma'nın Batı Roma Devletine karşı bir kırgınlık sebebi olmuştu.⁵⁷ Gerçekleşen bu durumlar da Haçlı Seferlerinin siyasi ve sosyal sebeplerini oluşturmuştur.

Dini sebeplere gelindiğinde ise Katolik ve Ortodoks Kiliselerinin ayrılıkçı tavırlarından sonra Batı Roma Kilisesi'nin egemenliği tekrar eline alma isteğinin baskın olduğu görülmektedir. Doğu Roma İmparatoru Alexious, Papa VII. Urban'a elçi göndererek gittikçe yayılım gösteren Müslüman Türkler'e karşı asker yardımında bulunmasını istemiştir. Bunu papadan istemesinin nedeni, dönemin Avrupa'sında kralların da papanın buyruğu altında olması sayesinde istenilen miktarda askerin kolayca toplanabilmesinin umut edilmiş olmasıdır. Papa VII. Urbanus'un ise bu teklifi kabul etmesi sadece yardım amaçlı olmamıştır. Papa II. Gregorius gibi onun da hedefinde ayrılıkçı olan Ortodoks Kilisesi'ni, İmparatorluğa yapılan bu yardımlar sayesinde kendi bünyesine katarak tek çatı altında Hıristiyan devletini oluşturmak ve bu birliğin tek ruhani lideri olmak vardır.⁵⁸ Bu sırada Müslümanların Anadolu'daki ilerleyişi devam ederek İstanbul yakınındaki İznik'e kadar gelmiştir. Doğu Roma için çok önemli sayılan, ilk kilisenin kurulduğu yer olan Antakya şehri de Müslümanlar tarafından alınmıştır. Kendi imkanlarıyla bu saldırıları durduramayan Doğu Roma Devleti, dindaşı olarak gördüğü Batı Roma'dan tamamen farklı bir dine mensup olan düşmana karşı yardım istemiştir. Ayrıca Hıristiyanlar için kutsal kabul edilen ve her sene pek çok Hıristiyan hacının ziyaret ettiği Kudüs de Müslümanların eline geçmiştir. Kluny adında dini bir tarikatın da o dönemde insanların arasında dolaşarak Kudüs'ün önemi üzerinde durup insanları kışkırtmıştır. Din bazında yer alan tüm bu sebeplerle birlikte yapılması planlanan seferin hac yolculuğu sayılacağı papa tarafından bildirilmiştir.⁵⁹ 1095 yılında Clermont Konsili'nde⁶⁰ halka açık alanda bir vaaz verilmiştir.

⁵⁶ Ayban Yalçınkaya-Mehmet Ali Ağaoğulları, Siyasi Düşünceler Tarihi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir (2013), s. 54

⁵⁷ Işın Demirkent, Haçlı Seferleri, Dünya Yayıncılık, İstanbul (1997), s. 2

⁵⁸ Ayban Yalçınkaya-Mehmet Ali Ağaoğulları, a.g.e., s. 53

⁵⁹ Işın Demirkent, a.g.e., s. 4

⁶⁰ Işın Demirkent, a.g.e., s. 5

“Müslüman Türkler dindaşlarımıza eziyet ediyor, onları kurtarmak bizim vazifemizdir!” diyerek kardeşlerinin öcünü alma çağrısı yapılmıştır. Papa bu sefere katılanlardan Haçlı yemini etmelerini ve üzerlerinde haç işaretini taşımalarını istemiştir. Verdikleri yemini tutmayıp geri dönenler ise aforoz edilecektir.⁶¹

Tüm bu şartlar altında Haçlı Seferlerinin yapılması Avrupa toplumunun her tabakasından insanı cezbeden bir vazifeye dönüşmüştür. Bu duygularla coşturulan askerler, askeri teçhizatı ve erzağı dahi olmadan kısa sürede bir araya gelerek toplu halde İstanbul’a doğru yola çıkmışlardır. I. Haçlı Seferinde özellikle Pierre l’Erimite adlı bir papazın eşeğin sırtında Almanya ve Fransa’yı dolaşarak verdiği vaazlar neticesinde çok sayıda askeri katılımcı sağlaması bu sefere damgasını vuran bir olay olmuştur.⁶² Askerler kendilerine verilen motivasyon ve kutsallık duygusuyla öylesine coşmuşlardır ki hedeflenen noktaya giden yolda kendi dinlerine düşman olarak gördükleri Musevilere de saldırmaktan geri durmamışlardır. Onları Hıristiyan olmaya zorlamış, Hıristiyan olmayanları öldürmüş ve onlardan gasp ederek kendileri için erzak ve para temin etmeye çalışmışlardır. Daha sonra İstanbul’a ulaşmışlar ve oradan Anadolu’nun doğu bölgelerine geçmişlerdir. Müslümanların elinden bir takım toprakları geri almışlar, geri alınan yerlerden biri de Ermenilerin çoğunlukta bulunduğu Türk garnizonu olan Urfa şehri olmuştur. Garnizon kumandanı olan Ermeni Thoros, şehri Frank askeri birliğinin başında bulunan Boudin’e teslim etmiştir. Komutan Boudin de burada kendi kontluğunu kurmuştur.⁶³ Aynı zamanda yanlarında getirdikleri Katolik din adamları da şehirde bulunan kiliselere girerek yavaş yavaş kilise yönetimini ellerine almışlardır.

Daha sonra Antakya bölgesine doğru ilerlemişlerdir. Antakya, Kudüs’ün fethi için Haçlıların karargah yeri olabilecek özelliğe sahip stratejik konumunun çok iyi bir yer olması sebebiyle alınması gereken bir yerdi. Aynı zamanda dini bakımdan da Kudüs kadar değerliydi. Haçlı askerleri tarafında yapılan saldırılar sonucunda burası da alınmış ve ele geçirdikten sonra Türklerin yanında çok sayıda Hıristiyanın da ölmesine sebep olmuşlardır. Bu bölgede de Antakya Prensiği kurulmuştur.⁶⁴ Oradan da Kudüs’e geçen Haçlılar yine kanlı saldırılar sonucunda ister Yahudi olsun ister Müslüman, tüm halkı kılıçtan geçirerek şehri almışlardır.

⁶¹ Yasemin Akyol, *Halk Haçlı Seferleri*, Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi, cilt.1, sayı:1, s. 85

⁶² Işın Demirkent, “Haçlılar”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt:14, İstanbul (1996) s.525-546

⁶³ Işın Demirkent, a.g.e., s. 37-38

⁶⁴ Işın Demirkent, a.g.e., s. 44

Birinci Haçlı Seferi, halk ordusu tarafından başlatılan, daha sonra kontların ve şövalyelerin de katıldığı büyük bir zırhlı ordunun, geçtiği yerleri yakıp yıkarak, vahşice davranışlar içerisinde ilerleyip istediklerini elde etme seferi şeklinde tarihteki yerini almıştır. Bir sonraki Haçlı Seferi 1101-1107 yılları arasında yapılmış ve Birinci Haçlı Seferine katılmak için hazırlanmış, bir önceki ordunun devamı niteliğinde olmuştur. Bu seferle de gerçekleştirilen Kudüs'ün fethi Avrupa'da büyük bir sevinçle karşılanmış, bu sevinci pekiştirmek ve Kudüs'teki kalıcılığı sağlamlaştırmak için Papa II. Pascalis tarafından yeniden sefer propagandaları düzenlenmiştir. Daha sonrasında 1272 yılına kadar gerçekleştirilen Haçlı Seferleri, Türklerin elinden alınıp da sonradan kaybedilen yerleri geri alma ya da daha ileriye gidebilme amacıyla yapılmış seferlerdir. Haçlı Seferlerinin ana gayesi olan Kudüs'ü feth etme birinci Haçlı Seferiyle yerine getirilmiştir. 1096 – 1099 yılları Papalığın da istediği gibi Latin kültürünün ve Katolik inancının Doğu ve Ortadoğu'ya yerleşme yılları olmuştur. Anadolu ve Ortadoğu'da Kudüs Latin Krallığı, Kıbrıs Krallığı, Trablusgarp Kontluğu, Urfa Kontluğu, Antakya Prenslığı gibi pek çok kontluk ve prenslikler kurulmuştur. Özellikle IV. Haçlı Seferi Latin Katolikler tarafından Ortodokslara karşı yapılmış bir saldırı niteliğinde olması açısından önem taşımaktadır.

1197 yılında Papa, Kudüs'e destek ve Mısır'ın fethi için ordu oluşturulması çağrısında bulunmuştur. Ancak askerler için yeterli maddi kaynak ellerinde yoktur. Bunun üzerine askerlerin taşınması için gerekli olan gemiyi bile Venedikliler'e borçla yaptırmışlar ve borçlarını da ödeyemeyince Venedik Dükü borçlarına karşılık ellerindeki askerlerle önce Macarların üzerine saldırılarını istemiştir. Saldırı başarıyla sonuçlanmış ancak istekler bitmemiştir. Bu sefer daha önce tahtan indirilen Bizans İmparatorunun oğlu Aleksios, Haçlı askerleri tarafından yeniden tahta geçirilmesi karşılığında devlet hazinesinden yüklü miktarda para, Filistin için askeri destek ve Katolik ile Ortodoks kiliselerinin birleştirilmesi sözü vermiştir.⁶⁵ Uygun vakitte yola çıkan Haçlı ordusu bu sefer de İstanbul'a doğru yol almıştır. Balkanların güneyinde bulunan pek çok şehri ve adayı da alarak 1203 yılında İstanbul surlarının önüne gelmişlerdir. İstanbul'un alınmasından sonra Aleksios'u tahta geçirmişlerdir. Ancak Aleksios tarafından verilen sözler yerine tam olarak getirilmeyince bu sefer İstanbul'u yağmalamışlardır. Önemli eserleri yakıp yıkmışlardır. Halkı kılıçtan geçirmişlerdir. Sonrasında ise Mısır ve Kudüs'ün tekrardan fethedilmesine yönelik herhangi bir girişimde bulunmamışlar ve amaçlarını unutmuşlardır. Bu bölgede Latin Katolik

⁶⁵ Mehmet Yılmaz, *IV. Haçlı Seferinin Balkanların Etnik Yapısına Etkileri*, USAD Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, sayı:5 (2016) , s. 211-212

Krallığını kurmuşlardır. İstanbul'un yağmalanması da diğer saldırılar gibi düşmanca tavırlarla gerçekleştirildiği için Katolikler ile Ortodokslar arasında uzun yıllar sürecek bir küskünlüğün ve kırgınlığın sebebi olmuştur.

Haçlı Seferleriyle Katolik ve Ortodoks Kiliseleri arasında dostane bir birleşme sağlanamamış olsa da Katolik Papaların hedeflediği şey gerçekleşmiş sayılabilir. Çünkü Haçlı askerleri girdikleri bölgeleri sadece askeri yönden ele alıp halkı serbest bırakmamış aksine bu bölgelerde Latin Krallıkları veya kontlukları kurmuşlar, kiliselere giren Katolik din adamları da Katolik inancını yayacak propagandalara başlamış ve bu propagandalarına karşı çıkan eski din adamlarını da görevlerinden uzaklaştırmışlardır. Bu durumun yarattığı etki daha sonraki yıllarda kendini göstermiştir.

2.1.2. DOMİNİKEN, FRANSİSKEN VE CİZVİT TARİKATLERİNİN DOĞU'DAKİ ÇALIŞMALARI

12. yüzyıla gelindiğinde, dünyadan el etek çekip münzevi yaşam sürerek Hıristiyanlığı kiliselerde ya da manastırlarda yaşama fikri, yerini dünya ile iletişime geçerek Hıristiyanlığı yayma fikrine bırakmıştır. Bu durum gezgin vaizlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Hıristiyan dünyasının aldığı yanlış kararlar neticesinde parçalanması ve Katolik Kilisesi'nin dünyevi hırs ve ihtiras içerisine girmesi, Hıristiyanlığın özüne dönülmesi gerektiği fikrini doğurmuş ve bu da tarikatların oluşumuna sebep olmuştur. Haçlı Seferleri, bu tarikatlar için heretiklere ve inançsızlara Hıristiyanlığı daha doğru bir şekilde anlatma fırsatı vermiştir. Haçlı Seferleri ile doğuya giden ve buralara yerleşen Katolik misyonerler propagandalarla halkı Katolikleştirmeye başlamışlardır. Özellikle Kudüs Krallığı'nın Fransa ile iş birliği içinde bulunması Fransız misyonerlerin işlerini doğu bölgelerinde kolayca yürütebilmelerini sağlamıştır.⁶⁶ Bu bölgelerde bulunan Maruniler, Ermeniler, Süryaniler gibi tek iradeci inancı benimseyen kitlelere yönelerek onlar üzerinde çalışmalarını yürütmüşlerdir. Zaten Müslümanların idaresinde bulunmak istemeyen bu Hıristiyan gruplar Haçlıların gelişiyle birlikte sevince kapılmışlar ve dindaşları olarak gördükleri Haçlılara yardımcı olmuşlardır. Bunun en iyi örneği Marunilerin, Lübnan bölgelerine gelen Haçlıları kendilerine düşman olmayan dindaşları olarak kabul edip onlara yardımda bulunmaları ve Marunilerin çoğunluğunun yaşadığı bölgede Trablusgarp Kontluğu'nun kuruluşuyla beraber

⁶⁶ Durmuş Yılmaz, Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti, Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları, Konya (2001), s.42

Maruni Patriğinin kırk bin üyesi ile Roma Kilisesi'ne ve papaya bağlılığını ilan etmesidir.⁶⁷ Doğulu Hıristiyanların bu kabullenışı ise Katoliklerin kurdukları kiliselere eğilimi arttırmış ve onların bu inancı daha kolay benimsemelerini sağlamıştır. Özellikle Dominiken, Fransisken, Cizvit ve Fransisken tarikatlarının zamanla bölünmesiyle oluşan Kapusen misyonerlerinin faaliyetleri Anadolu, Kuzey Afrika, İran, Şam, Lübnan ve Halep gibi doğu bölgelerinde uzun yıllar devam etmiş, gelişen şartlara göre gerek gizliden gerek açıktan olan çalışmalarını Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar sürdürmüşlerdir.

Bu tarikatlar Osmanlı Devleti içerisinde buldukları dönemlerde zaman zaman devlet erkanını uğraştıran bir problem olmuşlardır. Bunun en önemli sebebi ise Fransa Devleti ile imzalanan antlaşmalardaki tavizler ve verilen imtiyazlar olmuştur. Örneğin Sultan Süleyman döneminde Mısır'daki Fransız tüccarlara verilen haklar arasında Fransisken rahiplerinin bulunduğu kiliseler konusunda da söz sahibi olmak vardı. Bu durumdan faydalanan I. François Sultan Süleyman'dan Fransisken rahiplerinin bulunduğu bu kiliseleri tamir ettirmesini istedi. Aynı zamanda Kudüs'te bulunan bir şapelin de yeniden inşa edilmesini istedi. Bu isteklerden var olan kiliselerin tamiri meselesi kabul edilmesine rağmen uzun süre cami olarak kullanılan bir yerin yeniden kiliseye dönüştürülemeyeceğini bildirerek bu isteklerine ret cevabında bulunmuştur. 1528 yılında yaşanan bu hadise 1534 yılında ilk Fransız büyükelçisinin Osmanlı Devleti başkentine gönderilmesiyle daha da farklı bir boyuta ulaşmıştır. Büyükelçi, Osmanlı Devleti ile olan imtiyazları daha da genişleterek doğudaki tüm Katolik kiliseler üzerinde hak sahibi olmayı ve istedikleri rahipleri buralara yerleştirmeyi amaçlamıştır. Yapılan görüşmeler sonrasında ise istenilen hedefe ulaşılmış oldu.⁶⁸ Yine aynı şekilde Cizvit ve Kapusen tarikatları da Osmanlı Devleti içerisinde Fransa Devleti'nin koruması altında bulunarak hem Roma adına hem de Fransa Devleti adına çalışmalarda bulunmuşlardır.

Bahsedilen bu tarikatlardan biri olan Fransisken tarikatının kurucusu Francis, 1181 yılında İtalya'nın Assisi şehrinde doğmuş, tarikatının kurulup sistemleştirilmesinden sonra 1226 yılında vefat etmiştir. Havariler gibi zühd hayatını ve riyazeti ön plana çıkaran Francis, 1210 yılında Papa III. Innocent'ten sözlü onay alarak faaliyetlerine başlamış ve 1223 yılında Papa III. Honorius'dan yazılı onay alması üzerine resmi bir tarikat lideri haline gelmiştir. Hz.İsa'nın öğretilerini ve adımlarını takip etme olarak da tanımlanabilecek ana felsefesi ile devam ettiği bu yolda kendisine

⁶⁷ Charles Frazee, Katolikler ve Sultanlar, Küre Yayınları, İstanbul (2009), s.58

⁶⁸ Charles Frazee, a.g.e., s.28

pek çok katılımcı sağlayabilmiştir. Zamanla katettiği olumlu gelişmeler ile papalığın dikkatini çeken tarikat, zaman zaman papalığın müdahalelerine ve yönlendirmelerine de maruz kalmıştır. Aziz Francis'in, temel eğitim dışındaki eğitim çalışmalarını gereksiz görmesi sebebiyle tarikatın sağlam bir sistem ve kurallar üzerine oturtulamamış olması da papalığın amaçları doğrultusunda kullanımına açık hale gelmesinin bir nedeni olmuştur. Aziz Francis'in bu durumu engellemek için bazı kurallarda değişiklik yapması da buna engel olamamıştır.⁶⁹

Aziz Francis çalışmalarını önce Avrupa üzerinde gerçekleştirmiş ve daha sonra doğuya inerek asıl görevi olarak kabul ettiği inançsızları imana getirmek için Suriye bölgesine gitmeye karar vermiştir. Ancak yolculuk bazı sorunlardan dolayı tamamlanamamıştır. Daha sonra Fas'a gitmeye karar verdiyse de bu sefer de hastalık sebebiyle yolculuğu yarım kalınca V. Haçlı Seferleriyle doğuya giden Haçlı askerlerine katılmayı bu kutsal görevi yerine getirmek için çok iyi bir fırsat olarak görmüştür. Mistik bir din adamı sıfatıyla katıldığı bu seferde bir yandan Haçlı askerlerine vaazlar vermiş, bir yandan da inançsızlar olarak gördüğü Müslümanlara karşı hazırlanmıştır. Özellikle Hz. İsa'nın doğduğu ve mezarının bulunduğu kutsal şehir olan Kudüs'ün Müslümanlardan kesinlikle geri alınması gerektiğini savunmuştur. 1219 yılında Dimyat'a vardıklarında Mısır Sultanı El- Malik ile bizzat görüşme fırsatı elde ederek onu Hıristiyanlığa davet ettiyse de başarılı olamamıştır.⁷⁰ Ancak Sultan ile görüşmesinden sonra onun fikirlerini etkilediği ve bu sebeple Kudüs'ün II. Frederik'e savaşız bir şekilde bazı şartlar altında on yıllığına verildiği düşünülmektedir.⁷¹ Aziz Francis'in savaş şartları altında dahi Mısır Sultanı ile birebir görüşme yapmaya çalışması ve bunu gerçekleştirmesi ise Fransisken tarikatının faaliyet alanının öncelikli olarak doğu bölgelerinde yaşayan Ortodokslar ya da heretik olarak kabul edilen diğer Hıristiyan mezhepleri değil de Müslümanlar olduğu şeklinde bir varsayımın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁷² Yine Aziz Francis'in, Afrika ve Suriye bölgesine gönderdiği Fransiskenlere, çalışmaları sırasında hoşgörü ve yumuşaklıkla misyon faaliyetlerini yürütmelerini ve karşı tarafla münakaşa etmeden, sadece onların samimi bir şekilde Hıristiyan olduklarını kabul edip doğrulatmalarını tembih etmesi sebebiyle Hıristiyan dünyası tarafından da varsayımın bu yönde olduğu kabul edilmiştir.⁷³

⁶⁹ Ali İsra Güngör, Cizvitler, Berikan Yayınevi, Ankara (2002), s.42-43

⁷⁰ Muhammet Tarakçı, *Fransisken ve Dominiken Tarikatları*, Felsefe Ansiklopedisi, editör: Ahmet Cevizci, Ebabil Yayınları, Ankara (2009), sayı:121, cilt: 6, s.829-830

⁷¹ Cengiz Batuk, *İki Sultan, St. Francis, Fransiskenler ve Birarada Yaşama Sorunu*, Milet ve Nihal Dergisi: Birarada Yaşama, Ağustos (2009), cilt:6, sayı:2, s. 202

⁷² Cengiz Batuk, *a.g.m.*, s. 204

⁷³ Ali İsra Güngör, *a.g.e.*, s.47-48

Kendisinden sonra cemaat, fakirlik ve ileri seviyede eğitim almama gibi prensipleri gevşeterek papalığın imkanlarından faydalanmışlardır. Bu durum daha sonraki yıllarda Fransisken tarikatı içerisinde ayrılıklara sebep olmuştur. 1517 yılında ise Papa X. Leo tarafından tarikat, Observantlar ve Konventualler olarak iki ayrı kola bölünmüştür.⁷⁴ 16. yüzyıla gelindiğinde Observantlar'ın farklı yollara başvurarak cemaat kurallarını kendi isteklerine göre esnetmelerini hoş karşılamayan ve bozulduğunu varsaydığı bu yoldan ayrılan Matteo da Basci, cemaat liderleri olan Aziz Francis'in yoluna tekrardan dönüş yapmak amacıyla onun gibi giyinmiş ve onun ilkelerini Francis'in koyduğu şekilde yaşamaya başlamıştır. Bu yaşayış tarzını çevresine de aktarmak istemiş ve Papa VII. Clement'ten de onay olmak için Roma'ya gitmiştir. İzni aldıktan sonra küçük bir manastıra giderek Aziz Francis gibi giyinme ve onun kurallarını daha katı bir şekilde yaşama ilkeleriyle hayatını sürdürmeye başlamış, aynı zamanda kendine taraftar toplamıştır. Taraftarlarının sayıları da gün geçtikçe artmış ve 1619 yılında bağımsız bir cemaat haline gelmişlerdir. Cizvit papazlarla birlikte 16. ve 17. yüzyıllarda misyonerlik alanında Anadolu ve Ortadoğu'da etkin bir şekilde rol almışlardır.⁷⁵

Haçlılar sonrası bölgede misyonerlik faaliyetlerini yapan bir diğer tarikat da Dominikenlerdir. Dominikenlerin kurucusu Aziz Dominik 1170 yıllarında İspanya'da doğmuş, 1221 yılında ise İtalya'da ölmüştür. O da, Katolik din adamlarının servet düşkünlüğü ve dünya hırslarıyla dolu olduklarını görerek din adamlarının misyon faaliyetlerini tam olarak yapamadıklarını düşünmüş; mütevazı yaşam ve İsa öğretileri ile misyon faaliyetlerinin insanlar üzerinde etkili olabileceğini savunmaya başlamıştır.⁷⁶ Bu konudaki fikirlerini harekete geçirmek için Papa'dan onay istemiş ancak onun bu isteği IV. Lateran Konsili engeline takılmıştır. 1215'te yapılan bu konsil ile yeni bir dini tarikatın kurulması yasaklanmıştır. Aziz Dominik'in görüşlerini makul gören ve gayri resmi olarak onu kabul ettiğini belirtmekle birlikte bu kuralı çiğnemek istemeyen Papa III. İnnocent, Aziz Dominik'e yeni bir tarikatın değil de daha önceden cemaat lideri olarak kabul edilmiş olan bir kişinin arkasından giderek oluşturacağı cemaatinin resmi olarak onay alabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Aziz Dominik Aziz Augustine'nin kurallarını kendi görüşlerine yakın bularak kabul etmiştir. Zamanla bu kurallara yeni bir takım daha kurallar

⁷⁴ Muhammet Tarakçı, a.g.m. (2009), s.830-831

⁷⁵ Mahmut Çoban, "Bir Katolik Cemaati Olarak Fransiskenler", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 85

⁷⁶ Muhammet Tarakçı, a.g.m. (2009) , s.831-833

ekleyerek kendi sistemini oluşturmuştur. Papa III. İnnocent'ten sonra başa geçen III. Honorius onu ve tarikatını 1217 yılında resmi olarak onaylamıştır.⁷⁷

Dominiken tarikat üyeleri birer vaizci olarak yetiştirilmiştir. Bu sebeple sadece tenha yerlerde kurulu manastırlarda kalarak dini hayatı münzevi bir şekilde yaşamamışlar, aksine şehir merkezlerinde kurulu olan manastırlarda kalmışlar ve zamanlarının çoğunu da manastır dışında geçirmişlerdir. Daima insanlarla iç içe olmalarının da etkisiyle eğitimin insanları anlama ve onlarla daha kolay anlaşabilme yolu olduğunun farkına vararak akademik düzeyde eğitimler almaya başlamışlardır. Bu durum Fransiskanlarla Dominikenleri ayıran bir fark olmuştur. Onlar, buldukları bölgenin hem dilini hem de yaşadıkları dinlerini ve bölge halkının Hıristiyanlık hakkındaki görüşlerini öğrenerek Hıristiyanlığı her yönden daha doğru bir şekilde aktarmaya çalışmışlardır. Özellikle Doğu Avrupa, Yunanistan, Kuzey Afrika, İran ve Kudüs Dominikenlerin çalışma alanı olmuştur. Misyon faaliyetleri olarak yaptıkları vaazlar sonrasında “Vaizler Tarikatı” olarak da adlandırılmışlardır.⁷⁸ Bu doktrinleri sebebiyle de papalık tarafında Engizisyon mahkemelerinde görevlendirilmişlerdir. Hatta ilk engizisyoncu ise Aziz Dominik olmuştur.⁷⁹

Bir diğer tarikat ise Cizvitlerdir. Bu tarikatın kurucusu da Loyolalı İgnatus'tur. Asıl adı ise İnigo Lopez'dir. 1491 yılında İspanya'da dünyaya gelmiştir. Aristokrat bir hayatın içerisinde büyümüştür. Onun dini hayata yönelmesi ise 1542 yılında bir savaş sırasında yaralanması sonucu geçirdiği uzun tedavi döneminde olmuştur. Bu dönemde okuduğu Mesih ve azizlerle ilgili kitaplardan etkilenerek iyileştikten sonra Manresa'daki bir manastıra yerleşmiştir. Eğitimleri sonucunda Aziz Francis ve Aziz Dominik'in fikirlerinden de ilham alarak kendini dinin hizmetine adamaya karar vermiştir. Kendini bu yönde geliştirmeye başlamıştır. 1523 yılında Manresa'dan Kudüs'e vaiz olarak gitmiş ancak birtakım olumsuzluklar sebebiyle geri dönmek zorunda kalmıştır. Orada yaşadığı tecrübeler onda daha donanımlı biri olma konusunda hırs duygusu yaratmıştır. Daha iyi bir eğitim alması ve bu iş için özel eğitim almış yol arkadaşlarına sahip olması gerektiğini anlamasına neden olmuştur. Bu vesileyle gittiği Paris'te hem kendini eğitmiş hem de çevresinde topladığı altı arkadaşıyla birlikte “İsa'nın Arkadaşları” adını verdikleri bir grup kurmuştur. Bu grup Cizvit tarikatının çekirdeğini oluşturmuştur.⁸⁰

⁷⁷ Ali İsra Güngör, a.g.e., s.35-36

⁷⁸ Muhammet Tarakçı, a.g.m. (2009) , s.831-833

⁷⁹ Ali İsra Güngör, a.g.e., s.36

⁸⁰ Ali İsra Güngör, a.g.e., s.54-60

Bu arkadaş grubuyla misyoner vaizler olarak Kudüs'e gitmeyi istemişlerse de onlarındeki birtakım engeller sebebiyle isteklerini gerçekleştirememişlerdir. Bu durumu kabul edip bu sefer de papalığın hizmetine kendilerini adamaya karar vermişlerdir. Hatta daha sonraları bunu tarikatın bir kuralı haline getiren İgnatus, itaat konusunda cemaat üyelerinden bunu yeminle teyit etmelerini istemiştir. Papalığın emrinde her zaman her yere gitmeye hazır askerler gibi daima hazırda bulunmaları ve tam teslimiyet göstermeleri bu tarikatın üyelerini diğerlerinden ayıran bir özellik olmuştur. Tarikat kurallarının taslağını 1539'da yazan İgnatus, o dönemde papaz olarak görev yapmıştır. 1540 yılında Papa III. Paul tarafından bu tarikatın onaylanması ile de cemaat lideri görevini üstlenmiştir.⁸¹

Tarikat, her yerde güçlü ve donamlı olabilecek Cizvit misyonerler yetiştirme hedefiyle belli bir eğitim sistemi geliştirmiştir. Eğitimin amaçları, muhteva ve metotları en ince ayrıntısına kadar başta cemaat lideri olan İgnatus tarafında belirlenmiş ve onun kurduğu sistem geliştirilerek en yetkin seviyeye ulaştırılmaya çalışılmıştır. Eğitim verme konusundaki bu endişe ve çabalar onların açtığı eğitim kurumlarının da kaliteli olmasına ve dünya üzerinde şöhret kazanmasına sebep olmuştur.⁸² Cizvit misyonerleri Anadolu, Yakın Doğu, Asya, Afrika ve Hindistan'a kadar varan misyonerlik alanlarını Amerika kıtasına kadar ulaştırmışlardır.

Cizvit misyonerlerinin Osmanlı topraklarına ilk gönderilişi ise Galatalıların Papa III. Gregorius'dan Katolik inancı konusunda eğitimci kişiler istemeleri üzerine olmuştur. 1583 yılında Papanın emri üzerine beş Cizvit İstanbul'a gönderilmiş ve İstanbul'da Fransız ve Venedik elçiler tarafında karşılanmışlardır. Daha önce Dominiknlere ait olan St. Benoit kilisesini alan misyonerler elçiliklerin de yardımıyla kısa süre içerisinde kilisedeki eğitim faaliyetlerine başlamışlardır. Ancak bir süre sonra çıkan veba salgını nedeniyle misyonerlerin hayatlarını kaybetmesiyle ilk misyonerlik girişimi son bulmuştur.⁸³

16. ve 17. yüzyıllar arasında gerçekleştirilen Katolik misyon faaliyetleri Avrupa'daki belli sayıdaki kralın maddi desteği ve garantörlüğu ile sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun karşılığında da başka devletlerin hakimiyeti altındaki topraklara gönderilen misyonerlerden ülkeleri adına ajanlık yapmaları beklenmiştir. Bu durumun misyonerlerin kendi aralarında

⁸¹ Ali İşra Güngör, a.g.e, s.62

⁸² Ali İşra Güngör, a.g.e., s.63

⁸³ Charles Frazee, a.g.e., s. 86-87

birbirlerini rakip olarak görmelerine sebep olduğunu ve birlik içerisinde çalışmalarını engellediğini düşünen papalık, buna son vererek, yapılan faaliyetleri tek elden yürütüp tüm çıkarları kendi tarafında toplayabileceği bir kurum altında misyonerlik faaliyetlerini yürütmek istemiştir. Bu doğrultuda 1622 yılında Papa XII. Gregorius, İnanç Yayma Kutsal Topluluğu bildirisini yayınlamıştır. Bu bildiri ile misyonerlik faaliyetlerinin yapıldığı her bölge belli bir piskoposa bağlı olmaksızın direk olarak bu topluluğa bağlı olmuştur.⁸⁴ Böylelikle misyonerlik faaliyetleri adına oluşturulabilecek yeni oluşumların da önüne geçilmiştir. Aynı zamanda siyasi alanda bilinmesi gereken birtakım bilgileri doğrudan iletmesi açısından da papalığın haber alma organı haline gelmiştir.

Bu tarikatların çabalarıyla Katolik inancı yayılarak bütün insanlar Katolik inancına döndürülmeye çalışılmıştır. Kendilerinden olmayı inançsız ya da heretik olarak kabul eden Katolikler, diğer halkları da kendi yollarına katmak için her yola başvurmuşlardır. Tarikatlar başlangıçta sadece vaaz ederek insanları davet etmeye çalışmışlarsa da daha sonraları bir takım stratejik yollara da başvurmuşlardır. Osmanlı Devleti'ndeki ilk faaliyetleri yapanlar ise 1220 yılında İstanbul'a gelen Fransisken misyonerlerdir. Hatta bu tarikatın Konventual kolundan oldukları kaydedilmiştir. Heretiklerle birlikte Greklerin de Katolikleştirilmesi ve kiliselerin birleştirilmesi adına da çalışmışlardır. Misyonerler, Osmanlı Devleti içerisinde tersane, kadirga gibi yabancıların çalıştırıldığı yerlerde ve saygın kişilerin evlerinde çalışan Hıristiyan hizmetlilerin dinlerine sadık kalıp din değiştirmelerini de önlemeye çalışmışlardır. Bu yerlere gidip vaazlar verip günah çıkarmışlar, böylece onların inançlarını canlı tutmaya çalışmışlardır. İstanbul ve Suriye merkezli çalışan Cizvit papazları, çalışmaları en fazla etki eden misyoner grupları olmuştur.⁸⁵ Cizvitler eğitim-öğretim ile de Katolik inancını aşlamayı hedefleyerek Osmanlı Devleti'ndeki ilk yabancı okul olan St. Benoit Fransız Okulunu 1538 yılında açmışlardır. Aynı zamanda hastaneler ve yetimhaneler de açarak faaliyet alanlarını genişletmişler ve stratejik bir yol izleyerek bir toplumun en acizlerinin ellerinden tutarak onlara bir kurtarıcı olarak yaklaşmaya çalışmışlardır. En iyi haberleşme aracı olan gazete ve dergilerle de fikirlerini yaymışlardır.⁸⁶ Osmanlı Devleti içerisinde uzun yıllar Vatikan ve Fransa'nın desteği sayesinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Özellikle Fransa Devleti'ne verilen kapütülasyonlar nedeniyle Katolik olan gayrimüslim vatandaşlar da birçok alanda ayrıcalıklı görüldükleri için Katolik mezhebi daha cazip

⁸⁴ Charles Frazee, a.g.e., s. 107

⁸⁵ Gürsoy Şahin, Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler: Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.40-41

⁸⁶ Gürsoy Şahin, a.g.e., s.43-44

hale gelmiştir. Bu durum da Katolik misyonerlerin işini kolaylaştırmıştır. Böylece Fransa'nın himayesindeki bu misyonerler çalışmalarını daha da arttırmışlardır.

Tüm bu tarikatların Doğu bölgelerindeki çalışmaları aşama aşama ve uzun yıllar sonra istenilen sonucu vermiştir. Onların çalışmalarının da etkisiyle Monofizit Kiliseler olarak kabul edilen pek çok doğu kilisesi kendi kilise kurallarına bağlı kalmak şartıyla papanın otoritesini kabul etmiştir. Doğu kiliseleri arasındaki bölünmeyle birlikte Süryani, Melkit, Maruni, Ermeni Katolik Kiliseleri ortaya çıkmış ve Uniat Kiliseler olarak adlandırılmışlardır.

2.2. UNİAT KİLİSELER

Hıristiyanlık içerisindeki ihtilafları gidermek ve kafalardaki soruları açıklığa kavuşturmak için tarihte pek çok konsil yapılmıştır. Bu konsiller ilk yapıldıkları dönemlerde amaçlarını yerine getirebilmiş olsalar da sonraki yıllarda daha fazla bölünmenin yaşanmasına sebep olmuşlardır. Hıristiyanlar arasındaki bu bölünmeler de farklı görüşlere sahip başka kiliseleri ortaya çıkarmıştır. Kadıköy Konsili sırasında, Efes Konsili'nde İskenderiye Patriği Cyrill'in kabul edilmiş olan görüşleri reddedilince, bu görüşe bağlı kalmaya devam edip İskenderiye Patrikliğine bağlı olan tüm doğu kiliseleri monofizit olarak adlandırılmış ve ana kiliseden ayrılmışlardır. Bu kiliseler Hıristiyanlık dinine bağlı kalmakla beraber kendi inanç esaslarını oluşturmuşlardır. Aynı zamanda dini ayinlerini de kendi kiliselerine ve dillerine özgü bir halde yerine getirmişlerdir. Roma Kilisesini merkez olarak almayıp kendi merkezlerini ve dini liderlerini seçmişlerdir. Uniat kiliseler de bu kiliseler içerisinde çıkmıştır.

Uniat Kiliseler kendilerini Romalı kabul etmezler. Buna rağmen kendi geleneklerini korumakla birlikte Roma ile birleşmeyi kabul etmiş kiliselerdir. Geçmişlerinden getirdikleri gelenek ve ayin usullerini uygulamakla birlikte, inanç yönünden Roma'ya bağlılıklarını bildirmiş, papanın otoritesini kabul etmişlerdir. Papalık da birleşme konusunda sadece Roma Katolik Kilisesi dini anlayış ve otoritesinin tanınmasını zorunlu görmüştür. Diğer mahalli konularda onların uygulama ve ritüellerine saygı duyulmuştur. Dil olarak buldukları bölgenin dilini (Arapça, Türkçe vs.) veya eski kültürlerine ait dili (Asurca, Aramice, Süryanice vs.) kullanırlar. II. Vatikan Konsili'nde ayin dilinin Latince olması kuralı yumuşatılarak değişik dillerde de ayin

yapılmasına izin verilmiştir. Bu kiliseler nüfus bakımından buldukları bölgelerde azınlık durumundadırlar.⁸⁷

Uniat kiliseler özellikle Yakın Doğu, Hindistan, Kuzey Doğu Avrupa ve Balkanlar'da bulunmaktadır. Yakın Doğu'da bulunan Ermeni Katolik Kilisesi, Süryani Katolik Kilisesi, Maruni Kilisesi, Keldani Kilisesi, Kıpti Kilisesi; Hindistan Bölgesi'nde Süryani Malabar ve Malankara Kiliseleri ile Balkanlar'daki İtalya-Arnautluk Katolik Kilisesi, Bulgaristan Katolik Kilisesi, Macar Katolik Kilisesi, Rum Katolik Kilisesi ve Kuzey Avrupa'daki Ukrayna Katolik Kilisesi'dir. Bunlardan mensubu en çok olan kilise ise Ukrayna Katolik Kilisesi'dir.

988 yılında Vladimir döneminde Hıristiyanlığı devlet dini olarak kabul eden Kiev Rusya'sı Roma'ya bağlı Hıristiyan bir devlet konumuna gelmiştir. 1054 yılında Roma Kilisesi ve İstanbul Bizans Kilisesi arasındaki kesin ayrılıktan sonra Ruslar Ortodoksluğa doğru kayma yaşamış ve bu kiliselerde Bizans etkisi daha yoğun olarak hissedilmeye başlamıştır. Ancak ülkenin Güneybatı kesimlerindeki Ukrayna, Belarus, Litvanya ve Polonya gibi bölgeler de ise Katolikliğin etkisini devam ettirdiği görülmüştür. 1054 yılında itibaren Bizans Ortodoksluğuna yakın duran Rus Ortodoksluğu 1438 yılındaki Ferrara-Floransa Konsilinde yaşanan Katolik-Ortodoks kiliselerinin birleşimi üzerine varılan uzlaşma fikrine karşı çıkarak İstanbul Kilisesi'nden ayrılarak 1448 yılında otosefal olarak varlığını ilan etmiştir. İstanbul Patrikliği ise buna karşılık Kiev ve Litvanya'da yeni Ortodoks metropolitlikleri açmıştır. İstanbul'un Türkler tarafından fethi ile de Kiev metropolitliği daha da bağımsız hale gelmiştir.⁸⁸

16. yüzyılda Katolik Polonya –Litvanya birliğinin kurulması ile Rus topraklarında Katoliklik daha hararetli bir şekilde savunulmaya başlanmış ve bu durum da Rus Ortodoksluğu tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Katolik Lehlerin Moskova'ya karşı harekete geçmesiyle de “Kargaşa Dönemi” başlamıştır. Polonya-Litvanya Birliği'nin Ortodoks rahipleri, 1596 yılında Brest Birliğinin onaylanmasının ardından mahalli kiliseleri Roma Kilisesine bağlamaya başlamışlar ve bu durum da Ukrayna'daki Uniat Kiliselerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kiliseler Doğu Bizans ayin ve ritüellerini devam ettirmekle birlikte Roma'nın Katolik doktrinini ve papaya bağlanmayı kabul etmişlerdir. Rusların Batı'ya ait yabancı bir inanç olarak gördükleri

⁸⁷ Ömer Faruk Harman, “Katoliklik”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt: 25, Ankara (2002), s. 55-58

⁸⁸ Sevinç Alkan Özcan, *Roma, İstanbul Ve Moskova Arasında Ukrayna'daki Kiliseler Sorununun Kökenleri*, Avrasya Etüdüleri Dergisi (2020), yıl: 26, sayı: 57, s.180-183

Katolikliği tüm Rusya toprakları ve slav halkları arasından silmek için birtakım yaptırımlar uygulamışlardır. 1794 yılında Çariçe II. Katerina ile başlayan dönem 1830 yıllarına kadar devam etmiş ve çok sayıdaki Katoliğin Ortodoksluğa dönmesine sebep olmuştur. 19. yüzyılda ise Ruslaştırma hareketi ile Rus dili ve milliyetçiliği ön plana çıkarılmış hatta bu dönemde Rus Katolik Kilisesi'ni kurma noktasına kadar gidilmiştir. Stalin döneminde ise Brest Birliği yok sayılarak Uniat Kilisesi ile Rus Ortodoks Kilisesi sözde birleştirilerek Ruslaştırma propagandalarına devam edilmiş ancak Uniat Kilisesi kendi kimilđini koruma konusunda daha dirençli bir şekilde buna karşı koymuştur. Ukrayna'nın bağımsızlığı ile yeniden canlanma dönemine girmiştir. Günümüzde ise dört buçuk- beş milyonluk bir nüfusa sahip olan Unait Kilisesi, Rus Ortodoksluğu tarafından bütünlüğünü tehdit eden bir unsur olarak görülmeye devam edilmektedir.⁸⁹

Bu bölümde ise tüm uniat kiliselerine tek tek değinmek yerine Ermeni Kilisesi gibi monofizit olarak kabul edilmiş ve Doğu Kiliseleri içerisinde yer alan kiliseler içerisinde çıkan Uniat Kiliselere değinilmiştir.

2.2.1. KATOLİK ERMENİ KİLİSESİ

Monofizit olarak kabul edilen kiliselerden biri Ermeni Ortodoks Kilisesi'dir. Bu Kilise aynı zamanda Ermeni Apostolik Kilisesi olarak da kabul edilmektedir. Konsillerin yapıldığı dönemde İskenderiye Patrikliğine bağlı olan Ermeni Kilisesi, Pers İmparatorluğu'nun denetimi altındaydı. Bu sebeple dini alanda yaşanan gelişmelere bizzat dahil olamamıştı. Aynı zamanda bu bölünmenin ardından elli yıla yakın bir zaman kendi haline bırakılmış olan Ermeni Kilisesi kendi problemleri için özel konsiller toplayarak çözüm bulmaya çalışmıştı. Bu durum da Ermeni Kilisesi'nin daha bağımsız bir yapıya sahip olmasına neden oldu. Kadıköy Konsili sırasında da Vartanants Savaşlarıyla ve Pers İmparatorluğu'nun baskılarıyla uğraşmak zorunda kalmış, Kadıköy Konsili'ne de katılamamıştı. Bu sebeple hem Kadıköy Konsili kararları hem de İmparator Zeno'nun Kadıköy taraftarlarını uzlaştırmak için çıkardığı Henotikon adlı bildiriye aşamalı ve değişime uğramış bir şekilde öğrenebildiler. Ermeni Kilisesi'nin yaşanan bu gelişmeleri sindirip bir sonuca vararak Kadıköy Konsili kararlarını reddetmesi bile 491 yılına denk geldi. Kadıköy kararlarını reddetmekle birlikte monofizit olarak adlandırılmışlar ancak onlar bu durumu

⁸⁹ Sevinç Alkan Özcan, *Roma, İstanbul Ve Moskova Arasında Ukrayna'daki Kiliseler Sorununun Kökenleri*, Avrasya Etüdüleri Dergisi (2020), yıl: 26, sayı: 57, s.183-191

reddetmişlerdir. Hz. İsa'nın iki tabiatının birbirinden ayrışmasının mümkün olmadığı yorumunu yaparak bu anlayışa yakın olduklarını savunmuşlardır. Onların bu şekilde adlandırılmalarının sebebi ise Ermeni Kilisesi'nin de bağlı bulunduğu İskenderiye Patrikliğine bağlı bulunan kiliselerin Kadıköy Konsilini reddetmesi sonrasında diğer din adamlarının bu durumu yanlış yorumlamalarından kaynaklandığını söylemişlerdir.⁹⁰

Ermeni Kilisesi hem İstanbul Kilisesinin bakışı hem de bir takım siyasi nedenlerden dolayı özgün ve ulusal kimliklerini korumak adına apostolik geleneklerini uygulamaya devam etmekle birlikte İstanbul Kilisesi'yle olan zayıf bağlarını da korumaya çalışmışlardır. İmparator Zeno'nun Henotikon'unu reddetmeyerek İstanbul Kilisesi'yle olan bağlarını korumuşlar ve ruhban ünvanlarını Yunan Piskoposundan almaya devam etmişlerdir. Ancak İmparator Justinian döneminde baskıların şiddetle artması sonucunda Doğu Roma'dan iyice uzaklaşmışlardır. 552 yılında kendi takvimlerini oluşturmuşlardır. 554 yılında Ermeni Kilisesi bünyesinde yapılan yerel bir konsilde İstanbul Kilisesinden tamamen ayrılma konusu tartışılmış ve 609 yılında alınan kararla bağımsız Ermeni Kilisesi kurulmuştur.⁹¹

Ortodoks Ermenileri 1090'lı yıllarda daha çok Kilikya ve Kuzey Suriye bölgesinde yaşamaktaydılar. I. Haçlı Seferinde komutan olan İtalyan Tankred ve Fransız Baudouin Kilikya bölgesine yöneldiklerinde Tankred Tarsus'u, Baudouin ise Ermeni hanedanının bulunduğu Edessa'yı aldı. Edessa halkı Haçlı ordusu ve Baudouin'i sevinçle karşıladılar. Onlara göre hem Türkler'e hem de Bizans'a karşı kendilerini koruyabilecek yardımcıları gelmişti. Baudouin, Ermeni hükümdarı olan Thoros tarafından evladı gibi görülmüş ve vasisi olarak tayin edilmişti. Kilikya bölgesindeki Bizans askerlerinin de çoğunluğu Frank askerlerden oluştuğu için Frankları biliyorlardı. Hatta Malazgirt savaşından sonra Bizans'ın zayıflamasını fırsat bilip Kilikya bölgesini ele geçiren ve Kilikya Ermenistan Krallığını kuran Filaretos'a da Franklar yardım etmişler ve orada tutunabilmesini sağlamışlardı.

Başta iyi yönde gidiyormuş gibi görünen ilişkiler, şövalyeler arasında Kilikya bölgesinin paylaşımının yapılmasından sonra kötüye gitmeye başlamıştı. Latin ordusu yerli halkın topraklarını gasp etmeye başladı. Ortodoks Kilisesi başlangıçta Katolik Latinler tarafından sapkın

⁹⁰ George A. Bournoutian, Ermeni Tarihi: Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış, çev: Ender Abadoğlu, Ohannes Kılıçdağı, Aras Yayıncılık, İstanbul (2016) s. 73.

⁹¹ George A. Bournoutian, a.g.e., s. 74

olarak görülmemesine rağmen daha sonraları Katolikliğin propagandası yapılmış ve kiliseler birleştirilmeye çalışılmıştı. Ermeni piskoposlarının bazıları ise kendi çıkarları doğrultusunda kiliselerin birleştirilmesi konusunu olumlu karşılamışlardır. Böylelikle birleşme konusunda ilk adımlar atılmıştır. Zaten asiller arasında da Franklarla müttefik olmaya istekli bir grup vardı. Bu durum da onların işini kolaylaştırmıştır. Aynı zamanda Tarsus Başpiskoposu Nerses, Kilikya Ermeni Prensi II. Leon'dan Katolik olma yolunda atılan adımları desteklemesini istemiştir. II. Leon bu yolla Frankların da desteğini kazanmış ve krallık tacına sahip olmuş oldu. Böylece Kilikya bölgesindeki Ermeniler arasında Katolik mezhebi ortaya çıktı.⁹²

Ermenilerin bir kısmı Katolikliği kabul ettikten sonra belli bir ruhani liderleri olmadığı için dini uygulamaların yerine getirilmesinde uyum zorluğu yaşamışlardır. Katolik olmalarına rağmen bazı uygulamaları Ermeni rahiplerine danışmışlar ve o şekilde icra etmişlerdir. Ermeniler arasında Katolikliğin yaygınlaşması sonucu 1198 yılında Kilikya bölgesinde Katolik Ermeni Piskoposluğu kurulmuştur.⁹³

12. yüzyılda Haçlı Seferleri sırasında Antakya'da kurulan Haçlı kontluğu nedeniyle Roma Kilisesi ile yeniden kurulan bağ, 14. yüzyılda Fransisken ve Dominiken misyonerlerinin bölgeye gelişiyle güçlenmiştir. Ermeniler arasında yavaş yavaş Katolikliği benimseyenlerin sayısında artış olduysa da bunlar Ermeni Ortodoks Kilisesi'ne bağlı kalmaya devam etmişlerdir. Karşılaştıkları problemleri kilise liderlerine danışmışlar, çözümleri onların söyledikleri şekilde yapmışlardır. Eski ayin ve uygulamaları yapmaya devam etmişlerdir.

Katolik Ermenilerin ilk katogigos'u Abraham Ardzivian 1740 yılında seçilmiştir. Katolik Ermeniler sayılarındaki artışla beraber papalığın dikkatini çekmişlerdir. Papalık tarafından da tanınmak isteğiyle Roma'ya giden Katogigos Abraham, 1742 yılında Papa XIV. Benedict tarafından resmi olarak Kilikya Ermeni Katolik Patriği olarak tanınmıştır.⁹⁴ Katolik Ermenilerin Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınması ise Aralık 1831 tarihinde olmuştur. Bu tarihte II. Mahmut Fransızların baskısıyla Hagop Çukuryan adında bir papazı Katolik Ermeni Patriği tayin etmiştir.

⁹² Philip K. Hitti, *Haçlı Seferlerinin Doğu Hristiyanlığı Üzerindeki Etkileri*, Çeviren: S. Haluk Kortel, "The impact of the Crusades on Eastern Christianity", *Medieval and Middle Eastern Studies in Honor of Aziz Suryal Atiya*, (ed. Sami A. Hanna), Leiden 1972, s. 229

⁹³ Ahmet Türkan, *Tanzimat'tan Sonra (1839) Kütahya'daki Hristiyanların Dinî-İdari Durumları ve Yaşadıkları Tartışmalı Meseleler*, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 28, sayı:1, s.116

⁹⁴ John Wooley, *The Armenian Catholic Church in the Middle East*, *The Downside Review Journal*, cilt: 134, s.120

Ermeni Katolik Kilisesi merkezi ise önce Halep'e, 1743 yılında Lübnan-Kraim'e, 1749 yılında Lübnan-Bzommar'a taşınmış ve 1759 yılından sonra da İstanbul Latin Katolik Kilisesi, Katolik Ermenilerin idare merkezi olmuştur. Birinci Dünya Savaşından sonra 1928 yılında yeniden Lübnan-Beyrut'a taşınmıştır. Bazı kaynaklara göre ise ilk patrikhane de Lübnan-Bzommar'da kurulmuştur.⁹⁵

2.2.2. KATOLİK SÜRYANİ KİLİSESİ

Süryani adının kökeni hakkında birden fazla görüş öne sürülmüştür. Bir görüşe göre Suriye ismi burayı fetheden Kilikos'un kardeşi Sirius'dan gelip, bu bölgede yaşayanlara da Süryani denilmiştir. Diğer bir görüşe göre de Lübnan'ın Sûr bölgesinde yaşayanlara verilen Syro adının Süryani isminin kökeni olabileceği düşünülmüştür. Bunun yanında, Hıristiyan olan Aramilerin pagan inancına sahip Aramilerden ayrıldıklarını belirtmek için kendilerine verdikleri bir isim de olabileceği tartışma konusudur.⁹⁶

Mezopotamya'dan gelen Arami boyları dağınık halde Fırat ve Dicle arasında yaşamış, Hıristiyanlıktan önce siyasi ve sosyal iktidarsızlığın da doğurduğu bir sonuç olarak dinleri, yakın oldukları bölgenin dini anlayışı ile çok hızlı bir şekilde etkileşime girmiştir. Daha çok politeist karakterde bir inanca sahip olmuşlardır.⁹⁷ Süryanilerin Hıristiyanlıkla ilk tanışması MS. 37 yılına kadar geriye götürülmektedir. Havari Aziz Petrus, Antakya bölgesine gelerek Hıristiyanlığı yaymaya çalışmış ve Antakya Kilisesi'ni kurmuştur. Daha sonra Hıristiyanlık buradan Ortadoğu'ya yayılmıştır. Süryanilerin Hz. İbrahim ile olan bağı ve Sami kökenli olmaları nedeniyle de Hıristiyanlığı kabul etmelerinin kolay olduğu düşünülmüştür.⁹⁸

Hıristiyanlaşarak Süryani adını alan Arami ırkının bir kısmı, putperestlik inancını devam ettiren soydaşlarına göre varlıklarını daha uzun süre koruyabilmişlerdir. Hıristiyanlık dininin etrafında biraraya gelerek kendi kiliselerini kurmuşlar ve cemaat oluşturarak toplanmışlardır. Hatta zamanla Hıristiyanlık dünyasındaki bölünmelerden etkilenerek kendi içerisinde Nesturiler

⁹⁵ Gürsoy Şahin, a.g.e, s.1745

⁹⁶ Mehmet Çelik, Süryani Kilisesi Tarihi: Kuruluş Dönemi, cilt:1, Yaylacık Matbaa, İstanbul (1987), s. 1

⁹⁷ Mehmet Çelik, a.g.e., s. 6

⁹⁸ Melki Ürek, *Süryanilerin Tarihi ve Sosyolojik Yapısı*, Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, cilt: 10, sayı:2, s. 105

(Doğu Süryaniler) ve Yakubiler (Batı Süryaniler) şeklinde ikiye bölünmüşlerdir. Ancak eski inançlarına bağlı kalanlar tarih sahnesinden yavaş yavaş silinmişlerdir.⁹⁹

431 Efes Konsilinde Nestorius ve kararlarının aforoz edilmesiyle birlikte Süryani Kadim Kilisesi'nden ayrılıp Doğu Süryanileri diye de adlandırılan Nesturiler denilen grup ortaya çıkmıştır. Bunlar Urfa bölgesinde toplanarak kendi okullarını açmış ve öğretilerini yaymaya başlamışlardır. Bu arada İstanbul Kilisesinin kendi öğretilerini bu bölgede hakim kılma çabası sebebiyle baskıya maruz kalmışlar ve Bizans'ın hakim olduğu doğu bölgelerinde sürekli takibata uğramışlardır. Daha sonra monofizit görüşü kabul edip Süryani Kadim Kilisesi'nden ayrılan başka bir grup da Bizans'ın baskısına maruz kalmış ve hatta İmparatorun, dönemin monofizit psikoposu Theodosius'u, bu görüşü bastırmak adına tutuklatmasıyla otorite boşluğuna düşmüşlerdir. Süryani Kilisesi'ndeki otorite boşluğundan yararlanan Bizans yanlıları ise bundan faydalanarak monofizit Süryanilere işkence derecesine varacak düşmanca bir tavır sergilemişlerdir. Sasani İmparatorluğu'nun Bizans topraklarını tehdit etmesi üzerine, din adamlarını tutuklattırarak ve onlara yapılan baskılara sessiz kalarak Süryanileri kendine küstüren Bizans imparatoru tampon bölgede bulunan bu kavmin desteğine ve bağlılığına ihtiyaç duymuştur. Nesturilere hoşgörü ile yaklaşan Sasani İmparatoru'nun onları yanına çekmeyi başarması ile de Bizans Devleti'nin sınırdaki topraklarını kaybetme korkusu daha da artmıştır.¹⁰⁰ Bu sebeplere binaen Bizans İmparatoru, seçtiği Yakup isimindeki bir din adamını Antakya Süryani Kilisesi'ne atayarak monofizit Süryanileri kendi etrafında birleştirmesini istemiştir. Böylelikle Süryanileri kendi içlerinde bölerek monofizitleri kendi tarafına çekmek ve olabilecek Sasani taraftarlığını zayıflatmak istemiştir. Baskı ile de olsa İskenderiye Patriği Theodosius tarafından da onaylanan Yakup, yaptığı çalışmalarla monofizit Süryanileri tekrar bir araya getirmiştir. Onun etrafında birleşenler ise daha sonra Yakubi ismi ile anılarak Yakubi Süryanileri oluşturmuşlardır. Katolik Süryaniler de Yakubi Süryaniler arasından çıkmışlardır.¹⁰¹

Süryani Kilisesi'nin bölünmesinin altında iki temel neden yatmaktadır. Bunlardan birincisi Süryani din adamlarının arasındaki patrik olma mücadelesi; diğeri ise Katolik misyonerlerin Süryaniler üzerindeki çalışmalarıdır.¹⁰² Haçlı Seferleri ile kurulan Urfa ve Antakya Haçlı

⁹⁹ Canan Seyfeli, Haz: Ahmet Taşğın, Eyüp Tanrıverdi, a.g.e (I), s.13

¹⁰⁰ Canan Seyfeli, Ahmet Taşğın, Eyüp Tanrıverdi, a.g.e. (I), s.26

¹⁰¹ İbrahim Özcoşar, Süryani Kadimleri (Yakubiler) Katolikleştirme Faaliyetleri ve Süryani Katolik Patrikliğinin Kurulması, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 8, sayı: 1, s. 132

¹⁰² Canan Seyfeli, Ahmet Taşğın, Eyüp Tanrıverdi, a.g.e. (I), s. 284

Kontluğu'nda Latin Kiliseleri kurulması için Süryani din adamları kovulmuş ve yerlerine Latin patrikler getirilmiştir. Katolikliğin propagandası yapılmaya başlanmıştır. Haçlı ordularının buradan çekilmesi sonrası da Fransisken tarikatı mensupları yerleştirilip Katolik inancı yayılmaya çalışılmıştır. Dönemin Antakya Patriği Süryani Mor Mihael Rabo, yazdığı kroniğinde Fransisken misyonerlerin din konusunda rahat davrandıklarını söylemesine rağmen, misyonerlerin din adamları üzerindeki baskıları bilinmektedir.¹⁰³

1782 yılı Katolik Süryaniler'in biraraya gelmesi adına önemli bir zaman dilimidir. Patrik seçilen Mihael Carve, bu seçime katılmayan çoğunluğun daha sonradan onu reddetmesiyle gayri meşru ilan edilmiş, o da ya kendisi hakkında verilen bu kararı haksız bulmuş veyahut da zaten Katolikliği benimsemiş ama açıklamaktan çekinmiş ve artık monofizit Süryanilerle bir bağı kalmadığını düşünmüş olmalı ki Fransiskenlere giderek Katolikliğini beyan etmiştir. Katolik patriği seçilen Carve, Katolik Süryanileri de etrafında toplamıştır.¹⁰⁴ Böylece Doğu'da Katolik Süryanilere dair ilk resmi oluşum başlamıştır.

Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin iyi tutulması Fransız misyonerleri de harekete geçirmiş ve misyonerler gerekli yerlerde çalışmalarını yürütmüşlerdir. Ancak Süryani Kadimlerin, Katolik misyonerlere karşı sert tutumları ve mezheplerini koruma çabaları onların kolaylıkla Katolikleştirilmelerinin önüne geçmiştir. Misyonerlerin bir çoğu Süryanilerin yoğun oldukları bölgelerde tutunamayıp yer değiştirmek zorunda kalmışlardır. Her şeye rağmen Fransız Misyonerlerinin kendilerini adayarak yaptıkları faaliyetler sonuç vermiştir. Mihael Carve patriklik merkezi olarak Daru'z-Zafaran manastırını olarak seçmiştir. Ancak Süryani Kadimlerin de patriklik merkezi olması sebebiyle yer değişikliği yapmak zorunda kalmışlardır. Çok defa yapılan yer değişikliğinden sonra merkez Halep'te kurulmuştur.¹⁰⁵ Bu konuda Osmanlı Devlet Salnamelerine bakıldığında ise Süryani Kiliseleri'nin her birinin ayrı ayrı tanınmadığı görülmektedir. Bu kiliseler genelde Ermeni Patrikliğine, Ermeni Patrikliği'nin İstanbul Patrikliği'ne bağlı olması sebebiyle de İstanbul Patrikliği'ne bağlı bir şekilde belirtilmişlerdir.¹⁰⁶ 1835 tarihinde Osmanlı Devleti tarafında Katolik Ermenilerin tanınmasıyla birlikte Katolik olan Süryaniler de 1831 yılında kurulan Katolik Patrikliğine bağlanmıştır.

¹⁰³ Philip K. Hitti, a.g.m., s.230

¹⁰⁴ İbrahim Özcoşar, a.g.m., s. 132

¹⁰⁵ İbrahim Özcoşar, a.g.m., s. 144

¹⁰⁶ Canan Seyfeli, Haz: Ahmet Taşgın, Eyüp Tanrıverdi, a.g.e. (I), s. 66-67

Katolik Süryaniler, Osmanlı Devleti tarafından tanınmalarıyla beraber Fransa'nın ve Papanın himayesine girmişler, fakat cemaat içerisindeki bir takım özgürlüklerini de kaybetmişlerdir. Bunlardan biri kendi patriklerini seçme özgürlüğüdür. Normal şartlar altında patriğin cemaat ruhanileri tarafından seçilmesi söz konusu iken bazen papanın baskısı ile istemedikleri bir kişiyi patrik olarak kabul etmek zorunda kalmışlardır. Buna karşı çıkmalarına rağmen olumlu hiç bir yanıt alamadıkları gibi zaman zaman tehditlere de maruz kalmışlardır. Bunun en iyi örneği papa tarafından patrik olarak atanan Efram Behram'ın cemaat ve diğer ruhani liderler tarafından hoş karşılanmamasına ve şikayetlerin artmasına rağmen bu itirazların tehdit yoluyla sindirilmesidir. Tüm bunlara rağmen Süryani geleneklerini korumayı başarmışlardır.¹⁰⁷

Katolik Süryanilerin günümüzdeki merkezi Irak, Erbil'deki Doğu Kutsal Apostolik Katolik Asuri Kilisesi'dir. Patrikleri ise Mar Gewargis III Sliwa'nın sağlık nedenleriyle istifa etmesinin ardından Eylül 2021'de seçilen Mar Awa Royel'dir.¹⁰⁸

2.2.3. KATOLİK MARUNİ KİLİSESİ

Marunilik Kuzey Suriye'de, Süryaniler arasından çıkmış bir mezheptir. Maruni cemaatinin adını aldığı Aziz Maron 4. yüzyılda yaşamış, Antakya Kilisesi'ne bağlı, münzevi hayata çekilmiş bir rahipti.¹⁰⁹ Onun ölümünden sonra, o hayattayken etrafında toplanan öğrencileri ve takipçileri tarafından mezarı üzerine bir mabet inşa edilmiş ve mabet bu yeni dini hareketin çıktığı manastır olarak işlevini sürdürmüştür. İlerleyen zamanlarda bu takipçiler çevre bölgelere dağılarak kendi anlayışlarını yaymaya çalışmışlardır. Maruniler üzerinde etkili olan diğer bir tarihi kişilik olan Aziz John Maron ise 7. ve 8. yüzyıllarda yaşamış ve kurulan bu manastırın hem koruyucusu hem de geliştiricisi olmuştur. Bu sebeple Marunilik denildiği zaman hangi tarihi kişiliğe atıf yapılması gerektiği hep tartışılmıştır.¹¹⁰

Marunilerin Süryaniler arasından çıkmasıyla birlikte Yakubiler'den ayrı olarak değerlendirilmesinin en önemli sebebi ise Kadıköy Konsili kararlarını kabul ederek Bizans yanlısı bir tavır sergilemiş olmalarıdır. Bu tavırlarındaki kararlılığı İmparator Heraklius döneminde de görmekteyiz. İmparatorluk tarafından monofizit inancı baskılamak adına alternatif bir görüş olan

¹⁰⁷ Canan Seyfeli, Haz: Ahmet Taşgın, Eyüp Tanrıverdi, a.g.e. (I), s. 290-292

¹⁰⁸ <https://www.vaticannews.va/fr/eglise/news/2021-09/eglise-assyrienne-orient-patriarche-mar-awa-royel.html>

¹⁰⁹ İsmail Taşpınar, "Maruniler", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt 28, Ankara, s. 71-72

¹¹⁰ Aziz Süreyya Atiya, a.g.e., s. 423

monotelit düşüncesi ortaya konulmuştur. Bu düşünceye göre İsa Mesih'teki tek irade de insanlık ve ilahlık unsurları aynı oranda bulunarak onun varlığını oluşturmaktadır. Dönemin şartlarına göre bunu da kabul ederek monofizit olan Yakubilerden ayrılmışlardır.¹¹¹ Ancak bu kilise kendine has bazı özelliklerini devam ettirmesi nedeniyle Doğu Kiliseleri arasında değerlendirilmiştir. Buldukları bölge itibarıyla devamlı olarak doğudaki kavimlerin saldırılarına maruz kalmışlar, aynı zamanda Doğu Roma Devleti'nde yaşanan dini karmaşanın, politik kavgaya dönüşerek özellikle ülkenin doğu bölgelerinde huzursuzluğa ve baskılara neden olması sebebiyle Lübnan'ın dağlık kesimlerine çekilerek Batı'dan uzaklaşmışlardır. Hatta Haçlı Seferlerinden önce belli bir dönem Arapların hakimiyeti altında kalmaları da Batı ile olan bağlarını neredeyse kopma noktasına getirmiştir. Antakya Patrikliğine bağlı olarak inançlarını yaşamalarına rağmen bir dönem patrikliğin boş kalması sebebiyle kendi patriklerini seçmeye başlamışlar ve ona “Antakya ve Doğu'nun patriği” ünvanını vererek bağımsız bir hüviyete sahip olmuşlardır. Dil olarak da Süryaniceyi kullanmaya devam ederek millî özelliklerini muhafaza etmişlerdir.¹¹²

Marunilerin, uzun bir süre sonra Roma Kilisesiyle doğrudan iletişim kurmaları Haçlı Seferleri sayesinde olmuştur. 1099 yılında Haçlılar Trablus Haçlı Kontluğunu kurduklarında Kuzey Lübnan'da bulunan Maruniler de yerli Hıristiyan halkın yaptığı gibi Haçlıları büyük bir sevinçle karşılamışlardır. Frenklerin koruma ve himayesine girmeyi umut etmişlerdir. Marunilerin bu bölgeyi iyice tanımalarının da vermiş olduğu avantajla Haçlılara yol gösterme ve onlara yardım etme konusunda ellerinden geleni yapmışlar, her türlü hizmeti yerine getirmişlerdir.¹¹³ Onların bu tavrı Frenkler üzerinde olumlu bir etki bırakmıştır. Bu döneme kadar Roma Kilisesi'nin varlığından bile haberdar olmadığı Marunilerin, Ana Kilise ile yeniden irtibata geçmesine de Frenkler yardım etmiştir.¹¹⁴

Haçlılarla bu iletişim Katolikler tarafından Marunilerin tanınmasını sağlamıştır. 1182 yılında Antakya Latin Patriği Amaury'nın davetiyle 40 bin Maruni toplu halde dağlardan inerek Katolikliği benimsediklerini ilan etmişlerdir.¹¹⁵ Haçlı tarihçisi William of Tyre ise Marunilerin

¹¹¹ İsmail Taşpınar, “Maruniler”, a.g.e., s. 71-72

¹¹² Aziz S. Atiya, a.g.e., s. 422-423

¹¹³ Ramazan Işık, *Marunileri Memlükler Döneminde Fransisken Misyoner Rahiplerin Katolikleştirme Faaliyetleri*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt:9, sayı:1, Sivas (2005), s. 204

¹¹⁴ İsmail Taşpınar, “Maruniler”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt 28, Ankara, s. 71-72

¹¹⁵ Ramazan Adıbelli, *Doğu Hristiyanlarının Bugünkü Durumuna Genel Bakış*, Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, cilt: 10, sayı:2, Mayıs-Ağustos (2013), s. 141

1180'de Katolikliği benimseyip sapkın anlayıştan döndüklerini yazmıştır.¹¹⁶ Maruniler kendilerini sapkın olarak kabul etmemekle birlikte Roma tarafından sapkın görülmelerinin sebebi İmparatorluğun emriyle İstanbul Kilisesi'nin çıkarmış olduğu monotelit doktrini etrafında birleşmeleridir. Bu aşamadan sonra Roma Kilisesiyle bağları güçlendirmek adına önemli adımlar atılmış, Maruni patriği, Papanın onayı ile göreve başlamış, Katolik Kilisesi'nin pek çok şartını ve III. Aleksandr'ın papalığını kabul etmişlerdir. Ayrıca Maruni patriği, IV. Laterano Konsili'ne katılım sağlamış ve kendini Roma Kilisesi'ne takdim etmiştir.¹¹⁷

Haçlıların onlara tanıdığı imtiyazlarla hayatları biraz olsun rahata eren Maruniler, 1291 yılında bölgenin Memlükler tarafından fethi ve Haçlıların bölgeyi terk etmesiyle sıkıntılı dönemlere geri dönmüşlerdir. Haçlı Seferlerinde orduya yardım etmeleri sebebiyle Memlük Devleti tarafından şüpheli olarak görülmeye başlanmışlardır. Çünkü Maruniler daima Haçlıların geri dönmesini ummuşlardır. Hatta 1336 yılında bu bölgede bulunan Dominiken bir rahip olan Wilhelm bon Bondelsele, Marunilerin ileride olabilecek her türlü Haçlı Seferinde Roma Kilisesi ve askerlerinin tarafında olacaklarının güvencesini verdiklerini yazmıştır.¹¹⁸ Tüm bunlara binaen Memlükler, önlem olarak Marunilerin diğer devletlerle veya Roma Kilisesi ile irtibata geçmesine izin vermemiştir. Bu durumda da Haçlı Seferlerinden sonra fethedilen bölgelerde Katolikliği yayma çalışmalarına devam etmeleri için Roma Katolik Kilisesi tarafından gönderilen Fransisken tarikatı mensupları Maruniler ile irtibata geçmişlerdir. Özellikle 1345 yılından sonra etkin bir şekilde faaliyet gösteren Fransiskenler, Maruni patrikleriyle Roma Kilisesi arasındaki ilişkileri düzenlemekle birlikte onları Yakubilerden uzaklaştırmışlardır. Bu dönemde Maruniler üzerindeki Yakubi etkisinin ve baskısının azaldığı ve hatta Marunilerin daha baskın hale geldikleri görülmüştür.¹¹⁹

Roma Kilisesi 16. yüzyılın sonuna kadar Marunilere devamlı olarak elçi göndermiş ve onların doktrinsel inançlarının ve ayinlerinin araştırılmasını istemiştir. Marunilerin saf Katolik inancına sahip olup olmadıklarına dair Roma Kilisesinin hep bir şüphesi var olmuştur. Hatta giden elçilerden Marunilerin kitaplarının incelenip heretik inanca ait kalıntıların çıkarılmasını

¹¹⁶ Philip K. Hitti, a.g.m., s. 231

¹¹⁷ İsmail Taşpınar, "Maruniler", a.g.e., s. 71-72

¹¹⁸ Aziz S. Atiya, a.g.e., s.426

¹¹⁹ Ramazan Işık, a.g.m., s.209

istemiştir.¹²⁰ Bunun en önemli sebebi de Maruni Kilisesi'nin geleneklerine bağlılığı ve özerk olarak bağımsızlığını koruma çabası içerisine girmiş olmasıdır.

1567 yılında Mikhael er-Risi patrik olarak seçilmiş ve görevinin onaylanması için Roma Kilisesi'nden belge talep etmiştir. Patriğin Katolikliği kabul ettiğine dair beyanının alınması için Roma'dan gönderilen Cizvit misyonerlerle bu beyan teyit edilmiş ve bu kabullenişle birlikte ayin usüllerinde yapılması gereken bir takım değişiklikleri de uygulayacaklarına dair söz vermişlerdir. Aynı zamanda Katolik olmanın verdiği avantajlardan faydalanmak adına Yuhanna Safari'nin patrikliği sırasında Fransa'ya bir heyet göndererek Marunilerin Fransız Elçiliği tarafından korunmasını talep etmişlerdir. İstekleri kabul edilen Marunilere birer belge verilmiş ve Osmanlı Devlet idaresinde bu belge ile haklarını koruyabilecekleri garanti edilmiştir. Ancak onların bu kabulü buldukları toplum içinde zor duruma düşmelerine sebep olmuştur. Bunu Patrik İsfehan Papa'ya yazdığı bir mektupta “sizi desteklediğimiz için çok acı çekiyoruz.” sözleriyle itiraf etmiştir.¹²¹

Katolik inancını kabul ettikten sonra da Süryaniceyi ayin dili olarak kullanmışlar ve geçmişlerinden gelen dini litürjiyi kullanmaya devam etmişler, ancak gerekli gördükleri yerlerde Katolik inancına uygun olarak değişiklikler yapmışlardır. Patrik seçimi konusunda da yerel halkın seçtiği kişi papa tarafından onaylanarak patrik olarak atanmıştır. Onların kurumsal düzeyde Roma Kilisesi'ne olan bağlılığı, daha yerel düzeye inildikçe geçmişle de bağlantı kurularak bağımsızlaştırılmaktadır. Bu durum dini liderleri tarafından yazılan eserlere de yansımıştır.

Mısır, Suriye, Nusaybin, Tarsus gibi yerlerde piskoposlukları bulunmakla birlikte Maruni Katoliklerin günümüzdeki kilise merkezi Lübnan, Bkerke'dedir.¹²² Patrikleri ise Nasrullah Butrus Sfeir yerine 2011 yılında seçilen Kardinal Bechara Boutros al-Rahi'dir.¹²³

2.2.4. KATOLİK MELKİT KİLİSESİ

“M-l-k” kökünden türetilmiş Melkaye, Melkoye kelimeleri, Süryanice “Kral taraftarları” anlamına gelmektedir. Melkitlerin bu adla anılmalarının sebebi, 451 yılındaki Kadıköy Konsili'nin

¹²⁰ Ramazan Işık, a.g.m., s. 216

¹²¹ Charles A. Frazee, a.g.e., s. 169-175

¹²² İsmail Taşpınar, “Maruniler”, a.g.e., s. 71-77

¹²³ Vatican News, staff writer, “Cardinal Rai Entrusts Lebanon to Saint Charbel”, July, 2021, <https://www.vaticannews.va/en/church/news/2021-07/cardinal-rai-entrusts-lebanon-to-saint-charbel.html>

kararlarını benimsemeyerek hem Yakubilerin kabul ettiği monofizit anlayıştan hem de Nestorius'un İsa Mesih'teki ilahi tabiatın sonradan hulul ettiğine dair görüşlerini savunanlardan ayrılmış olmalarıdır. Bizans ile aynı görüşte oldukları için de doğu bölgelerindeki monofizit inanca sahip Hıristiyanlar tarafından "krala bağlı olanlar" anlamında bu ad verilmiştir.¹²⁴ Melkitler Mısır, Suriye ve Filistin bölgelerinde yaşamış olmaları sebebiyle ilk dönemlerde Süryani ritine tâbi olmuşlardır. Süryani halkının arasından çıkmışlardır. Gelişen şartlar ve konsiller sonrası oluşan ayrılıklarla beraber doğu ayin usûlüne ait birtakım kuralları devam ettirmekle birlikte Bizans ritini benimsemişlerdir. Bu sebepten dolayı da 1054 yılındaki Ortodoks-Katolik ayrışmasında da Ortodoks Kilisesi'nden yana olmuşlardır. Merkezleri Antakya Patrikliği olduğu halde İstanbul Kilisesi'ne bağlıdırlar.¹²⁵

Buldukları bölgelerde monofizitler ile sayıca azınlıkta olan Melkitler arasında sürekli bir çatışma yaşanmıştır. Zaman zaman İmparatorluğun gücünün düşmesi, Melkitlerin baskı görmesine sebep olsa da İmparatorluğun halk üzerindeki etkisinin genel olarak güçlü olması Melkitleri de güçlendirmiştir. İmparatora olan bu bağlılıkları onların ayin biçimlerinde de Bizans modelini benimsemelerine neden olmuştur. Monofizitler genellikle ayinlerini yerli halkın diliyle yaparlarken, Melkitler, Helence denilen Bizans İmparatorluğunun resmi dili ile birlikte yerli halkın dilini de kullandıkları bir ayin dili benimsemişlerdir.¹²⁶ Onların ilk dönemlerdeki bu bağlılıkları aslında Roma'ya olan bağlılık şeklinde algılanabilir. Çünkü Kadıköy Konsili sonrasında Bizans İmparatorluğu'nun Roma ile aldığı ortak kararı Melkitler de kabul etmişlerdir. Roma ve Roma Katolik Kilisesi çok uzaklarda olması sebebiyle en yakın olan Bizans'a yani İstanbul Patrikliğine tâbi olmuşlardır. Bu durum da ilerleyen zamanlarda Melkitlerin Bizans taraftarı olarak her yönden Bizans'a boyun eğmelerine sebep olmuştur. Özellikle 1054 yılındaki büyük ayrışma sonrasında hem eski ayin üsullerini tamamen terk ederek hem de Katolik inancını reddederek Roma Kilisesi'nden uzaklaşıp Ortodoks inancını tam olarak kabul etmişlerdir.

Haçlı Seferlerinin yapıldığı dönemlerde Latinler tarafından dışlanma ve doğru yola iletilmesi gereken sapkınlar olarak görülme politikasına maruz kalan pek çok doğu kilisesi gibi Melkitler de bu duruma maruz kalmışlardır. Haçlıların Antakya bölgesini ele geçirmesiyle beraber daha önce

¹²⁴ Mustafa Sinanoğlu, "Melkaiyye", a.g.e., s. 84-85

¹²⁵ Canan Seyfeli, *Osmanlı Devlet Salnamelerinde Rum Melkit Katolik Patrikliği*, Karadeniz Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, editör: Erdoğan Altınkaynak, sayı:11, Ankara (2011), s.14

¹²⁶ Adrian Fortescue, *Batı Süryaniler'den Melkitler*, çev. Meral Ünüvar, Journal of the Assyrian Academic Society, ACSATV Yayınları, cilt: 10, sayı:2 (1996), s.4

yönetimde bulunan Antakya Patriği Theodor Balsamon, Bizans'a kaçarak İstanbul Patriğinin yanına yerleşmiştir. Bu dönemde Katolik din adamları kiliselerde görev almaya başlamışlardır. Katolik inancını ve ayin usulünü yerleştirmeye çalışmışlardır. Patrik Teodor Antakya'da yeniden kilisenin başına geçince de Bizans ayin uygulamalarını tekrardan din adamlarına dayatmıştır.¹²⁷ Bu sürece uyum sağlamakta zorlanan bazı Melkit Patrikleri Roma ile bağ kurma çabası içine girmiştir. Haçlı Seferleri sonrasında yeniden birleşme adına Roma'ya gidip Papa tarafından onay almayı beklemişlerdir. Bu girişimleri 18. yüzyıla kadar aralıklarla devam etmiştir. Ancak sayılarının az oluşu ve yaptıkları inanç açıklamaları sebebiyle reddedilmişlerdir.¹²⁸ Bu çabaları 1431-1438 yılları arasında yapılan Floransa Konsili'ne de yansımış ve birlik oluşturma çabaları burada da sonuçsuz kalmıştır. Bundan dolayı da Ortodoks Patrikliğine bağlılıkları devam etmiştir.¹²⁹

1724 yılında Katolik Melkitlerin kendilerini bağımsız ve tanınır hale getirmek için etkili bir girişimi daha olmuştur. Bu yılda Antakya Patrikliği'nin kısa süreli boş kalmasını fırsat bilen Rum Melkitler Lübnan Melkitlerinden bir piskoposu patrik olarak göstermişler ve bu konuda papanın onayını da istemişlerdir. Papa, Patrik Serafim Tanas'ı onaylamış olmasına rağmen hakimiyeti altında yaşadıkları Osmanlı Devleti, Katolikleri henüz ayrı bir millet olarak tanımadığı için onların da bağımsız olma girişimleri Papa nezdinde kendini fark ettirmiş ancak resmi anlamda bunun bir etkisi olmamıştır. İstanbul Fener Rum Patrikliğine bağlı kalmaya devam etmişlerdir. Bununla birlikte Roma Kilisesi ile olan bağlar güçlendirilmiştir. 1833 yılında Katolik Ermeni Kilisesi'nin kurulmasıyla buraya bağlanmışlardır. Bu yılda patrik olan Maksimos'un etkili çalışmaları ve gayreti sayesinde ancak 1848 yılında ayrı bir millet olarak tanınmışlardır.¹³⁰ Kiliselerinde ibadetlerini Arapça ya da Yunanca olarak devam ettirmektedirler. Günümüzde merkezleri Şam'dadır. Patrikleri ise 2017 yılında seçilen Yusuf Absi'dir.¹³¹

2.2.5. KATOLİK KELDANİ KİLİSESİ

Keldani kavramı eski çağlarda yaşamış bir kavmin adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavim Asurlular ve Süryanilerle aynı kökten gelmiş ve Mezopotomya bölgesinde Fırat ve Dicle nehirleri arasında yaşamıştır. Onlarla alakalı bilgilere eski bir kaynak olan Asur yazıtlarında da

¹²⁷ Adrian Fortescue, a.g.m, s. 6

¹²⁸ Adrian Fortescue, a.g.m., s. 7

¹²⁹ Canan Seyfeli, a.g.m. (2011), s.16

¹³⁰ Canan Seyfeli, a.g.m. (2011), s.16-17

¹³¹ <https://www.melkite.uk/uncategorized/1154/>

rastlanmıştır.¹³² Yine Kitab-ı Mukaddes'te de onlarla alakalı bir takım bilgiler yer almaktadır.¹³³ Hıristiyanlıktan önce politeist karakterde bir inanç yapıları olmuştur.

Mezopotamya bölgesindekiler Hıristiyanlığı Aziz Thomas ve Kardeşi Aday'dan sonra onların şakirtleri olan Agay ve Mara'dan öğrendiklerini savunurlar. Asurlu Aramiler'den Hıristiyanlığı tercih edenler Suroye lakabını kullanmışlar ve Süryani adını alıp Arami adını bırakmışlardır.¹³⁴ Böylelikle 2. yüzyıl sonunda Süryani Kilisesi oluşmuştur. İşte bu dönem Keldani Kilisesi'nin de oluşum dönemi olarak kabul edilmiştir. Tüm doğu kiliseleri apostolik kökenli olan Antakya Patrikliğine bağlanmıştır. Böylelikle bütün Hıristiyanlar tek bir kilise etrafında toplanmışlardır.¹³⁵ Zamanla ortaya çıkan kristolojik tartışmalar sonrasında düzenlenen Efes Konsili'nde Nestorius'un görevinden azledilmesi ile taraftarları aforoz edilmiş ve onun yönettiği Urfa Yüksekokulu kapatılmıştır. Kadir Albayrak'ın eserinde belirttiğine göre bu aşamadan sonra Keldaniler ile Nesturiler arasında oluşan tarihi bağ ortaya çıkmıştır. Kapatılan yüksekokulun hocaları ve öğrencileri kendilerine baskı yapan Bizans İmparatorluğundan kaçarak İran İmparatorluğuna yerleşmiş ve Nusaybin'de yeni bir okul açarak görüşlerini bu bölgede yaymaya çalışmışlardır. Bölge episkoposu olan Barsauma'nın imparatorun da desteğiyle İran İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan Hıristiyanlara zorlayıcı bir tarzda Nestorius'un görüşlerini kabul ettirmesi ve görüşlerini savunduğu milli bir kilise ortaya çıkarması sonucunda kiliseye dahil olan Keldaniler de artık Nesturilerle birlikte anılır olmuşlar ve ait oldukları inanca dayalı olarak isimlendirilmeye başlanmışlardır. Bu görüşü benimseyen ve bu milli kiliseye bağlı olan herkes ayırım yapılmadan Nesturi olarak adlandırılmıştır.¹³⁶

Keldaniler tarafından Haçlı Seferleri sonrası Roma Kilisesi ile birleşme çabaları başlamıştır. Katolik din adamları ve Dominiken- Fransisken misyonerlerin çalışmaları sonucunda sayıları gittikçe artmıştır. 1191 yılında II. Haçlı Seferine çıkan I. Richard, Kıbrıs adasını alıp Haçlı garnizonu yapmasının ardından, savaştan kaçan Katolik Hıristiyanlar buraya yerleşmeye başlamışlardır. Bunların arasında Keldaniler de olmuştur. 1192-1489 yılları arasında Kıbrıs, her bölgeden Hıristiyanın sığınma yeri olmuştur. Katolik olan Kıbrıslı Nesturiler'in papayla bağlantı kurma çabaları 1445 yılında sonuç vermiş ve Papa IV. Eugenius'un bildirisi üzerine heretik

¹³² Kadir Albayrak, "Keldaniler", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt: 25, s. 207-210

¹³³ Nehemya, IX/7-8; Resullerin İşleri, VII/3-4; Daniel, II/1-10, IV/4-9, V/7-11

¹³⁴ Mehmet Çelik, "Süryaniler", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt: 38, s. 175-178

¹³⁵ Kadir Albayrak, Keldaniler ve Nasturiler, Vadi Yayınları, Ankara (1997), s.68

¹³⁶ Kadir Albarak, a.g.e., s.69

sayılmayacakları ilan edilmiştir. Katolik Kilisesi'yle doğrudan birleşme ise 16. yüzyılda meydana gelmiştir. Keldani adının bir ırkı belirtme anlamından ziyade dini anlamda kullanımı da bu yılda Papa IV. Eugenius tarafından Katolikliği kabul eden Nesturilerin, Diofizit Nesturilerden farklı olduğunu belirtmek için kullanılmıştır.¹³⁷ Daha sonra da o şekilde kullanılagelmiştir.

Her ne kadar Nestorius'un görüşlerinden ayrılanlar anlamında bu isim kullanılsa da bu durumu bir anda kabul edip onaylamak kolay olmamıştır. 1618 yılında Cizvit misyonelerlerin çalışmaları sonucunda Katolikliği kabul eden bir takım doğu kilise piskoposları papaya yazdıkları bir mektupta Nestorios'u dini ayinlerinde anmaya ve azizlerin isimleri arasında zikretmeye devam edip edemeyeceklerini sormuşlardır. Bu durum da Roma Kilisesi tarafında şüpheli görünmüş ve kilisenin belli bir süre takip edilmesine yol açmıştır. Nitekim zaman zaman Keldani Patrikleri arasında da eski gelenek ve inançlara bir dönüş söz konusu olmuştur. 1667 yılında Diyabakır Patriği olan X. İlyas, Evharistiya ayinine Nestorius'un adını yeniden eklemiştir.¹³⁸

1552'de Sukala ilk Keldani patriği olarak seçildikten sonra Roma'ya giderek Papa III. Jullian tarafından onay almış ve 1553'te Musul Patriği olarak göreve başlamıştır.¹³⁹ 1552 yılında temeli atılmaya başlanan Keldani Kilisesi 1779 yılında tamamlanmıştır. Merkezi Bağdat'ta bulunan Keldani Kilisesi, Babil Patrikliği adı altında işlev görmektedir.¹⁴⁰

Keldaniler ayinlerde buldukları bölgenin dilini kullanmakla birlikte Keldanice denilen Doğu Süryanice'yi kullanmaktadırlar. Bir kısım ayinleri de Arapça olarak yapmaktadırlar. Ayin usülleri diğer doğu kiliselerinkine göre daha sadedir.¹⁴¹ Yedi sakramenti kabul etmekle birlikte kendi ayin yöntemlerini devam ettirdikleri için Roma tarafından zaman zaman inançları sorgulanmıştır.¹⁴²

Osmanlı sınırları içerisinde 1903 yılında yapılan istatistiğe göre sayılarının 80.645 olduğu bildirilmiştir. 50 bin kadarı Musul'da yaşamaktadır.¹⁴³ Günümüzde 1-1,5 milyon nüfusu olan

¹³⁷ Kadir Albayrak, *Geçmişte ve Günümüzde Keldani Kilisesi*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:1, cilt:1, yıl:1 (2001), s. 112

¹³⁸ Charles Frazee, a.g.e., s.176-177

¹³⁹ Kadir Albayrak, a.g.m., s. 112

¹⁴⁰ Gökhan Sarı, "Geçmişten Günümüze Süryaniler ve Süryanilerin Türkiye'ye Etkileri: İdil Örneği", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara (2011), s. 99

¹⁴¹ Kadir Albayrak, a.g.m., s. 113

¹⁴² Gökhan Sarı, a.g.e., s. 99

¹⁴³ Gökhan Sarı, a.g.e., s.100

Keldani Katolikler özellikle Türkiye'nin Hakkari, Siirt, Şırnak, Diyarbakır, Mardin, Mersin, İstanbul gibi şehirlerinde bulunmaktadır. Lübnan, Irak, Suriye, Mısır, Amerika, Gürcistan, Katolik Keldanilerin sayıca yoğunlaştıkları yerlerdir. Merkezleri Irak, Bağdat'tadır.¹⁴⁴ Şimdiki patrikleri ise Papa Francis tarafından 28 Haziran 2018 tarihli konsistiryumda seçilen Kardinal Louis Raphael Sako'dur.¹⁴⁵

2.2.6. KATOLİK KIPTİ KİLİSESİ

Grekçe "Aiguptos" kelimesinin türevi olan Kıpti kelimesi Nil nehri deltasında yaşayanlar anlamında Mısır'ın yerli halkı için kullanılmıştır. Müslümanlar da Mısır'ı fethettikleri zaman buraya Darü'l Kıpt demişlerdir.¹⁴⁶

Hıristiyanlığın Mısır'a girişi konusunda ihtilaf bulunmasıyla birlikte ilk defa Markos incilinin yazarı Aziz Markos tarafından getirildiği ve buradaki ilk kilisenin de onun tarafından kurulduğu bildirilmektedir. 1. yüzyılın ortalarında Aziz Markos Mısır'a gelmiş, yaptığı çalışmalar pagan bir dine sahip yerli halk tarafından fark edilince MS. 68 yılında öldürülmüştür. Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanlığın 313 yılında kabulüne kadar bu bölgede yaşayan Hıristiyanlar baskı görmüşlerdir.¹⁴⁷ Bu uzun dönemde Mısır onlar için dayanılmaz işkencelere varan zulümlerin yapıldığı bir bölge haline gelmiştir. Buna rağmen sayıları gittikçe artmış ve Hıristiyanlık tarihine adını yazdıran önemli piskopos ve azizlerin varlığına şahit olunmuştur. Zaman zaman baskı ve şiddetin miktarında azalma olmasına rağmen Milano Fermanı'na kadar kesilmemiştir. Milano Fermanıyla birlikte Mısır halkı Hıristiyanlığa geçmeye başlamış ve bu sefer de azınlıkta kalan pagan inancına sahip olan gruplar baskı ve şiddete maruz kalmışlardır. Pagan inanışlı son kişi kalmayınca kadar bu zulüm dönemi el değiştirerek devam etmiştir.¹⁴⁸

Paganizm ve Hıristiyanlık arasındaki bu kavgalar daha sonra Hıristiyanlığın kendi içerisinde çıkan heretiklerle mücadeleye dönüşmüştür. Mısır'dan çıkarak yayılım gösteren iki büyük akımdan biri Gnostisizm diğeri de Aryanizm olmuştur. Gnostisizm Valentinus ve Basilides adlı iki kişinin paganizme ait birtakım inançlara Hıristiyanlık örtüsü giydirerek yeniden sunmaya çalışmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu dini akıma göre tanrı en üstün varlık olarak bilinemez ve ancak

¹⁴⁴ Kadir Albayrak, "Keldaniler", a.g.e., s. 207-210

¹⁴⁵ https://press.vatican.va/content/salastampa/en/documentation/cardinali_biografie/cardinali_bio_sako_1.html

¹⁴⁶ DİA (Yazar yok) "Kıptiler", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Ankara (2002), cilt 25, s. 424-426

¹⁴⁷ Murat Gök, *Abbasiler Dönemine Kadar Mısır'da Kıptiler ve Müslümanlarla İlişkiler*, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi: Mütefekkir, cilt: 6, sayı: 12, Aralık (2019), s. 445

¹⁴⁸ Aziz S. Atiya, a.g.e., s. 40-46

tanrının bilgisi olan Gnosisin ışığıyla yer yüzüne inen İsa ve onun havarileri bu ışığın zerresi ile bilgiye ve kurtuluşa erebilmişlerdir. Yine onlardan da ruhça seçkin olan kişilere bu bilgi verilecektir. Ancak bunun için de bir takım karmaşık metafizik ritüeller gerekmektedir.¹⁴⁹

Diğer bir akım da Aryanizm olmuştur. Bu düşünceye göre tanrı biriciktir ve eşi yoktur. Bu nedenle de oğul olan İsa ona eş olamaz. Çünkü Oğul'un bir başlangıcı ve sonu vardır. O varlığı açısından çok önemli olmasına rağmen, ancak ikinci seviyede bulunan Kutsal Ruhla aynı yeri paylaşabilir. Tanrı ile benzer cevherden ancak nakıstır denilmiştir. Bu akım da İznik Konsili'nde reddedilmesine rağmen arkasından çok sayıda insanı bünyesine katmıştır.¹⁵⁰

451 Kadıköy Konsili'nden sonra Doğu ile Batı ayrılmaya başlamıştır. Bu konsilde İstanbul Kilisesi'nin Roma Kilisesi'ne eş değer hale getirilmesi yetki alanı doğu bölgeleri olan diğer apostolik kiliselerin ve diğer kiliseler arasında da özellikle Mısır Kilisesi'nin var olan önderliğine vurulan bir darbe olmuştur. Bu durum da tarihi değerlerini koruma amacıyla Doğu Kiliseleri tarafından milli duyguların canlanarak ön plana çıkarılma sebebi olmuştur. Kadıköy Konsili kararlarını reddederek monofizit olarak kalmayı seçen Kıpti Kilisesi de diğer Monofizit Doğu Kiliseleri gibi özerk hale gelmiştir. Ancak Kıpti Kilisesi monofizitliği desteklemeye başlayınca büyük ölçüde eski gücünü ve otoritesini kaybetmiştir. Bu farklılaşma ile Bizans İmparatorluğu'nun gerek merkezden gönderdiği askerler ve atadığı patriklerle gerekse de Bizans'a bağlı yerli halk tarafından baskılara maruz kalmışlardır. İmparator Heraklius'un doğu ile batı kiliselerini birleştirme adına ortaya attığı monotelis inanç¹⁵¹, İmparator vekili Kyros tarafından Kıptilere çeşitli işkenceler yapılarak zorla dayatılınca Bizans'a karşı Kıptiler arasında bir nefret doğmuştur. Kıptiler Bizans İmparatorluğu'nun uzlaştırma adına sunduğu hiçbir teolojii kabul etmemişlerdir. Mısır Kilisesi'ne Melkit bir psikopos atayarak idari, dini ve askeri yetkileri ona vermiştir. Böylelikle en azından Kadıköy taraftarlarını memnun etmeye çalışmıştır. Bizans'ın yaptığı bu politikalar Kıptileri bezdirmiştir.

Kıptiler, 642 yılında Mısır'ın Müslümanlar tarafından fethi tamamlanınca inanç özgürlüğü bakımından daha rahat bir hayat sürdürmüşlerdir. Bizans İmparatorluğunun yüklediği ağır vergiler

¹⁴⁹ Aziz S. Atiya, a.g.e., s. 55

¹⁵⁰ İlbey Dölek, a.g.e., s. 145-146

¹⁵¹ Işın Demirkent, "Heraklious", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt: 17, İstanbul, s. 210-215; Heraklius, döneminde pek çok reform yapmakla birlikte din alanında da önemli adımlar attı ve 638 yılında iman açıklaması adıyla bir bildiri yayınlayarak Monothelis anlayışı, yani İsa'da tek bir iradenin varlığını savunan anlayışı ortaya çıkardı. Amacı kiliseleri birleştirmektir ancak başarılı olamadı.

hafifletilmiş ve dinlerini istedikleri gibi yaşama imkanı sunulmuştur. O dönem için Müslümanları bir kurtuluş olarak görmüşlerdir. Kendi çıkarlarını düşünen İmparator vekili komutan Kyros da Mısır'ın fethi konusunda Müslümanlara yardım etmiştir.¹⁵² Müslümanların hakim olduğu dönemde başa gelen halifelerin çıkarları doğrultusunda belli dönemlerde yaşam şartları zorlaşmış belli dönemlerde de çok rahat yaşamışlardır. Zirveyi yaşadıkları dönem ise Fatımilerin hakimiyetindeki ilk dönemler olmuştur. Sonraki dönemler düşüşe geçmiştir. Özellikle Al-Mu'iz döneminde halifenin dini inancı konusunda kafalarda soru işareti bırakacak derecede Kıptiler kayırılmış ve onlara önem verilmiştir. Buna karşın el- Hakim dönemi tam tersi bir politika izlenmiştir.¹⁵³

Haçlı Seferleri ile 1096 yılında Kudüs Latin Krallığı'nın kurulması ve Suriye'ye Haçlıların saldırıları Fatimi Devleti'nin de Hıristiyan olan Kıptilere şüpheyle yaklaşmasına sebep olmuştur. Ancak bu seferler Kıptilere de felaket olarak gelmiştir. Savaş yükü vergilerle birlikte Kıptilerin üzerine bindirilmiştir. Müslüman olan halk Hıristiyan olan Kıptilerden rahatsız olmaya başlamış ve sert tepkiler ortaya koymaya başlamışlardır. Eyyubiler döneminde de Kıptilerin önde gelen kişileri Müslümanlarla birlikte Haçlılara karşı savaşmışlardır. Bunda Eyyubilerin hoşgörü politikasının da önemli payı vardır. 1249'da IX. Lois komutanlığında Dimyat'a varan Haçlı askerleri şehri yağmalayıp Müslümanlarla birlikte Kıptilere de büyük zararlar vermişlerdir. Kıptiler genellikle Müslümanlardan yana olmuşlar ve Latinlerin sorumlu olduğu felaketlere karşı şehri savunmaya çalışmışlardır. Haçlı Seferleri sonrasında Roma Kilisesi ile de aralarına soğukluk girmiş olan Kıptiler Roma'nın birleşme adına yaptığı çağrılara cevapsız kalmışlardır. 1438-45 yıllarındaki Floransa Konsili'nde de birleşme adına bir protokol imzalanmasına rağmen uygulamaya konulamamıştır. Daha sonraki yıllarda da papa, mektup ve elçilerle Kıptileri Roma'ya bağlı hale getirmeye çalıştıysa da olumlu sonuç alamamıştır.¹⁵⁴

Haçlı Seferleri döneminde büyük çaplı bir Katolikleşme hareketi olmamakla birlikte daha sonra Roma'dan gönderilen misyonerlerin çalışmalarıyla Katoliklerin sayısı yavaş yavaş artmıştır. 1630 yılında Osmanlı Devleti idaresinde olan Kıptilere ilk defa Fransisken misyoner gönderilmiştir. Fransisken ve Cizvit rahiplerinin çalışmaları 1741 yılında ilk sonucu vermiş ve Kıpti bilgin Rufhail Katolikliğe geçmiştir. Ancak Kıpti milliyetçiliğinin kırılması ve inançlarının

¹⁵² Mustafa Erdem, *Kıpti Kilisesi Üzerine Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt:36, sayı: 1, (1997), s.158

¹⁵³ Aziz S. Atiya, a.g.e., s.107

¹⁵⁴ Aziz S. Atiya, a.g.e., s.114-118

değiştirilmesi kolay olmamıştır. Bunun için bazı politikalar izlenmiştir. Mesela Katolikliğe yakın olan piskoposlardan ailecek Katolik inancını seçtiklerini göstererek diğerlerine örnek olmaları istenmiştir. Ya da Katolik rahipler tarafından yönetilen Kıpti Kiliselerinde Koptça veya Arapça yapılan ayinler, Kıptilerin ayin ritüeline uygun olacak şekilde ancak Katolik ayin kuralları ve kelimeleri eklenerek yapılmış ve Katoliklik benimsetilmeye çalışılmıştır.¹⁵⁵ Uzun yıllar sonra da bu çalışmalar meyvelerini vermiş ve Katolik olan Kıptiler 1898 yılında ayrı bir patriklik oluşturacak kadar sayıca artmışlardır. Katolik Kıptilerin bir kısmı İskenderiye Patrikliğine bağlı kalmayı sürdürürken bir kısmı ise Roma Kilisesi'ne bağlanmıştır.¹⁵⁶ Merkezleri Mısır, Kahire'de olan patriklik, günümüzde Kardinal Antonios Naguib'ten görevi devralan ve 2013 yılında patrikliği onaylanan İbrahim İsaac Sidrak tarafından yönetilmektedir.¹⁵⁷

2.2.7. KATOLİK MALABAR VE MALANKARA KİLİSELERİ

Malabar bir bölge adı olarak Hindistan sahiline verilen isimdir. Kuzey'de Delhi Dağlarından güneyde Komorin Burnu'na kadar uzanan 550 kilometrelik bir alandır. İngilizlerin hakimiyetinden sonra Kerela olarak adlandırılmaya başlanmıştır.¹⁵⁸ Malabar Hıristiyanları da bu bölgeye nisbetle bu adla anılmışlardır. Bir de bunlara Aziz Toma Hrsitiyanları da denilmiştir ki bu da Malabar Hıristiyanlarının Hıristiyanlaştırılmasında etkili olan Aziz Thomas'a nisbetle bu şekilde adlandırılmışlardır.¹⁵⁹

Yahudi Hıristiyanlardan biri olan Aziz Thomas'ın yanına aldığı birkaç arkadaşıyla birlikte Doğu'ya seyahat etmeleri ve burada diasporada yaşayan Yahudilerle karşılaşp onlara Hıristiyanlığı vaaz etmeleri, aynı dönemde Brahminlerden olan birkaç aileye de tebliğde bulunmaları sonucunda Hindistan bölgesinde Hıristiyanlık dininin ilk mensupları oluşmuş ve daha sonra da yayılarak sayıları gittikçe artmıştır. Ancak Hıristiyanlık, sağlam bir şekilde kökleşmiş ve sistemleşmiş olan Hinduizm kadar etkili olamamıştır. Aziz Thomas'ın çalışmalarını 52-72 yılları arasında öldürülünceye kadar bu bölgede devam ettirdiğine ve ilk kiliseyi de bu yıllarda kurduğuna inanılmaktadır. Malabar Hıristiyanları da Havari Thomas'a dayandırarak onun kurmuş olduğu bu kilise ile övünmüş ve kiliselerinin apostolik özellikte olduğunu iddia etmişlerdir. Batılı

¹⁵⁵ Aziz S. Atiya, a.g.e., s.134-135

¹⁵⁶ Mustafa Erdem, a.g.m., s.165

¹⁵⁷https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/letters/2013/documents/hf_ben-xvi_let_20130118_ecclesiastica-communio.html

¹⁵⁸ Azmi Özcan, "Malabar", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt: 27, Ankara (2003), s. 465

¹⁵⁹ Canan Seyfeli, Haz: Ahmet Taşğın, Eyüp Tanrıverdi, a.g.e. (I), s. 213

araştırmacılara göre ise Hindistan bölgesine Hıristiyanlık, bir havari aracılığıyla değil de Bizans'ın baskısından kaçan Nesturiler aracılığıyla gelmiş ve yayılmıştır. Aziz Thomas'tan sonra kiliselerin yönetiminin kimlerin eline geçmiş olduğu pek bilinmemekle birlikte 325 İznik Konsili'ne katılan din adamları arasında İranlı Yuhanna'nın İran ve Büyük Hindistan Kiliselerini temsilen konsilde bulunması cemaatlerinin bilindiği ve temsil edilecek kadar etkili olduğu anlamına gelmektedir.¹⁶⁰

Malabarlı Hıristiyanlar, Portekizlilerin bu bölgeye gelişine kadar Katolik Batı Hıristiyanlığıyla daha önce hiç muhatap olmamış ve kendi dinlerini birlik içerisinde yaşamaya devam etmişlerdir. Hatta Hindistan'da bulunan diğer dinlere göre özellikle Hindu idarecileri tarafından daha saygın bir cemaat olarak görülmüşlerdir. Ancak Portekizlilerin gelişi ile onların temsil ettiği Hıristiyanlık merak uyandırmıştır. Daha sonra buraya Fransisken ve Dominiken tarikatlarının gelişiyle Batı Hıristiyanlığını yayma çalışmaları daha sistemli bir şekilde ilerletilmiştir. Buraya 13. yüzyılın sonunda gelen Marco Polo, Papa III. İnnocent'e yazdığı bir mektupla Hindistan bölgesinde yaşayan Hıristiyanlardan bahsetmiştir ve bunun üzerine Hindistan bölgesinde misyonerlik çalışmaları başlatılmıştır.¹⁶¹ 1498 yılında da Vasco de Gama Hindistan bölgesine gelmiş ve o da çok sayıda Aziz Thomas Hıristiyanları ile karşılaştığını bildirmiştir. Ancak onların Nesturiliğe inanan kişiler olduklarını belirtmiş, bu sebeple de onları heretikler olarak yansıtmıştır.¹⁶² O dönemlerde karmaşık bir siyasi ortamın bulunması sebebiyle kendilerine müttefik arayan Hindistan Hıristiyanları Vasco de Gama'ya ayrılırken Papa'ya hediye edilmesi amacıyla bir asa vermişler, Vasco de Gama da bu asayı onların Papa idaresine boyun eğmelerinin bir simgesi olarak Papa'ya takdim etmiştir.¹⁶³

Papanın da talimatıyla 1599 yılında Diamper Sinodu düzenlenerek Hindistan Hıristiyanlarının Katolikliği kesin bir şekilde kabul ettiklerinin onaylanması istenmiştir. Ancak bu sinod onlar için sıkıntılı dönemlerin başlangıcı olmuştur. Sinod sonrasında Malabar Kilisesi ile Antakya Kilisesi'nin bağlantısı kesilmiştir. Böylelikle Katolik misyonerler sinod kararlarını daha rahat uygulamaya koymayı planlamışlardır. Daha sonra Süryani piskoposlar görevden alınmış ya da öldürülmüşler ve onların yerine Katolik Piskoposlar kiliseye yerleştirilmiştir. Nesturiliğe ait olduğunu düşündükleri eserleri yakma kararı alıp uygulamışlardır. Malabarlar, sinodda daha önceden uyguladıkları din adamlarının evlenmesi, sadece iki sakramenti kabul etme, azizlere ve

¹⁶⁰ Canan Seyfeli, Haz: Ahmet Taşgın, Eyüp Tanrıverdi, a.g.e. (I), s. 215-221

¹⁶¹ Aziz S. Atiya, a.g.e., s. 389

¹⁶² Canan Seyfeli, Haz: Ahmet Taşgın, Eyüp Tanrıverdi, a.g.e. (I), s.224

¹⁶³ Aziz S. Atiya, a.g.e., s. 395

ikonlara saygı duymayıp arafa inanmama gibi konularda ısrar etmeyip Katolik inancına göre bunları düzenleyeceklerine dair söz vermişlerdir. Bu sözü vermeyenler veya uygulamayanlar da ağır bir şekilde cezalandırılmışlardır. Buradaki Hıristiyanların engizisyon ile tanışmaları da bu dönemde olmuştur. Yapılan çalışmalar sonucunda uzun yıllar birlik ve düzen içerisinde yaşayan Hıristiyanlar bölünmeye başlamışlardır. Bir grup papanın otoritesini kabul ederek Katolikliğe girmiş, bir grup ise Antakya Kilisesine bağlı kalmaya devam etmiştir. Portekizlerden sonra Hollandalılar bölgeye hakim olunca az da olsa din çatışmalarından uzak kalarak rahatlamışlardır ancak Hollandalılardan sonra İngilizler gelmiş ve onlar da Anglikan Kilisesi olarak protestanlığı yaymaya çalışmışlar ve böylece Hindistan Hıristiyanlığı arasında başka bir grup daha ortaya çıkmıştır. 1600'lü yıllarda Hıristiyanların çoğu Katolikliği benimseyerek çoğunluğu oluşturmuştur. Bunlara Katolik Malabar Hıristiyanları denilmiştir. Portekizlilerin Latinleştirme politikalarından bunalan bir grup da Yakubi kilisesi ile irtibata geçmiş ve Yakubiler olarak anılmaya başlanmışlardır. 1900'lü yıllarda da bu mezhep arasından çıkan bir grup Roma'nın otoritesini kabul ettiklerini açıklayarak Katolik Malankara Hıristiyanları adıyla Yakubilerden ayrılmışlardır.¹⁶⁴

Malabar Kilisesi onca çekişmeye rağmen Roma Kilisesi'ne bağlı olduklarını bildirmekle birlikte Doğu Kilisesi ayin usulünü ve Nesturilerin dini litürjilerini kullanmaktan çekinmez, bununla beraber Malayalam yerli dilini de kullanırlar. Katoliklerin ekmek-şarap ayininde kullandıkları ekmek mayasız olmasına rağmen Malabar Hıristiyanları az miktarda maya, tuz ve yağ konulmasına izin vermişlerdir. Aynı zamanda haça saygı duymakla birlikte put ve İsa heykellerini kullanmazlar.¹⁶⁵ Günümüzde Malabar Katoliklerin kilise merkezi Hindistan, Kerala'dadır. Şimdiki başpiskoposları da Mor George Allencherry'dir.¹⁶⁶ Malankara Katoliklerinin merkezi de Kerala'da bulunmakla birlikte kilisenin başında Kardinal Baselios Cleemis Thottunkal bulunmaktadır.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Canan Seyfeli, Haz: Ahmet Taşğın, Eyüp Tanrıverdi, a.g.e. (I), s. 225-228

¹⁶⁵ Canan Seyfeli, Haz: Ahmet Taşğın, Eyüp Tanrıverdi, a.g.e. (I), s. 229-230

¹⁶⁶ <http://www.syromalabarchurch.in/>

¹⁶⁷

https://press.vatican.va/content/salastampa/en/documentation/cardinali_biografie/cardinali_bio_thottunkal_bc.html

3. BÖLÜM

KATOLİK ERMENİ KİLİSESİ

3.1. ERMENİLERİN HİRİSTİYANLIĞA GEÇİŞLERİ

Ermeni halkının köken itibariyle hangi kavme dayandığına dair pek çok görüş mevcuttur. Tarihçi Heredot'a göre Ermeniler aslen Trakyalıdır, daha sonra Frigya'ya geçmişlerdir. MÖ. 13. yüzyılda Hitit İmparatorluğunun çökmesi ile de Frig göçü ile birlikte Fırat Nehri'nin batısına gelmişlerdir. Ermeniler ise soylarını Nuh Peygamberin oğlu Yafes'e dayandırmaktadırlar. Rivayete göre Nuh'un gemisi Ermeni topraklarına inmiş ve burada yaşamaya başlamışlardır. Uzun zaman sonra da Babil topraklarına göç etmişlerdir. Burada Yafes'in soyundan gelen Hayg, Babil hükümdarının yaptığı kötü muamelelere dayanamamaya kavmi ile beraber isyan etmiş ve sonunda çıkan savaşta Babil hükümdarını yenerek hükümdar olmuştur. Onun kavminden gelenler de Ermeni Milleti olarak adlandırılmışlardır.¹⁶⁸

Nuh'un gemisinin ilk indiği yer olarak kabul edilen Aras Nehri'nden Yukarı Dicle Nehri'ne kadar olan bölge bulunduğu stratejik konum itibariyle pek çok kavmin saldırılarına maruz kalmıştır. Hitit, Urartu, Roma ve Pers Devletleri Ermeniler üzerinde hakimiyet kuran devletlerdendir. Yüzyıllarca bu devletlerin hakimiyeti altında kalan Ermeni halkı da sosyal ve kültürel yönden bunlardan etkilenmiştir. MÖ. 85 yıllarından sonra o dönemde çok büyük bir etkiyle yayılan Helen kültürünün Ermeni topraklarına girmesiyle de Yunanlıların sosyal ve dini hayatlarına dair önemli kalıntılar Ermeni kültürünün içerisine girmiştir. Bu mesele dini konularda da aynıdır. Ermenilerin Hıristiyanlıktan önce pagan inanışlı bir dine sahip oldukları belirtilmiştir. Bu inanışları da Pers ve Yunan dini inanışlarına benzerlik göstermektedir.

Ermenilerin milli dinlerinde sayıları ondörde varan tanrılar ve doğa üstü güçlerden bahsedilmiştir. Ancak yine bunlardan bazılarının da Urartu dini inanışına benzetilerek alındığı iddia edilmiştir. Mesela Kack adlı tanrının Urartu dini inanışındaki Haldi'ye benzetilmesi ve Urartu inanışındaki Uas veya Huas adlı tanrının Ermeni paganizminin sonuna doğru Hayk adlı tanrı şeklinde Ermeni dinine yansması örnek alınarak bu şekilde yorumlanmıştır. Buna göre meyvelerin koruyucusu ve yeni yılın tanrısı Amanor, Kack, Hayk, Aray, toprak mahsüllerini çalan Dragonlar, Güneş ve Ay Ermeni milli tanrılarında bazılarıdır.¹⁶⁹ Pers inanışından Ermeni

¹⁶⁸ George A. Bournoutian, a.g.e., s. 23-25

¹⁶⁹ Abdurrahman Küçük, Ermeni Kilisesi ve Türkler, Ocak Yayınları, Ankara (1997) , s.13-15

inancına geçen tanrılar panteonuna göre en başta Aramazd yer almıştır. Ondan doğan Anahit ise Tanrıça olarak bir alt kademede yer almıştır. Bunların oğlu Mihr ve Nane de bir sonraki nesli temsil etmiştir. Aramazd'ın yazılıcılığını da Tir adlı tanrı üstlenmiştir.¹⁷⁰ Helenizmin etkisiyle birlikte bu tanrılar sadece isimsel değişikliğe uğramışlardır ve bu kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Aramazd yerine Zeus, Anahit yerine Artemis, Tir yerine Apollon, Mihr yerine Hephaestus kavramları kullanılmaya başlanmıştır.¹⁷¹

3.yüzyılda Sasani İmparatoruğu'nun Ermeni topraklarını da içine katmasıyla birlikte Sasanilerin resmi dini olan Zerdüştlük Ermeni topraklarında da hakim kılınmaya çalışılmıştır. Pagan inancına dair bütün kalıntılar yok edilmeye başlanmıştır. Bunu kabul etmeyenler de baskı ve zorlamaya tabi tutulmuşlardır. Ancak bu dönemde Sasanilere denk sayılabilecek Putperest Roma Devleti de Ermeni toprakları üzerinde hakimiyet kurmaya ve gizli yardımlarla Ermenileri kendi safına çekmeye çalışmıştır. Özerk bir yönetimle Sasanilere bağlı olan Ermeniler için Roma Devleti'nin yardımları, kendilerini Sasani asimilasyonundan korunmak için uzatılan bir el gibi kabul edilmiştir. Aslanın düşmesini bekleyen sırtlan misali Sasani İmparatorluğunun düşmesini bekleyen Roma Devleti de onun hakim olduğu topraklarda hakimiyet kurmak için sürekli çabalamış ve bu durum da tampon bölgede bulunan Ermeni toprakları için zorlayıcı bir süreç olmuştur.¹⁷²

3.1.1. AZİZ GREGOR LUSAVORİÇ VE İLK KİLİSE

Ermeni topraklarına Hıristiyanlığın girişi ise 30-70 yılları arasında olduğu iddia edilmektedir. Bu tarihler arasında Havari Taddeus ve ondan sonra gelen Havari Bartelemus ile birlikte Ermeniler vaftiz olarak Hıristiyanlığa girmeye başlamışlardır. Bu iddiadaki amacın Ermeni Kilisesi'nin apostolik olduğuna dair tarihi bilgilerin ortaya konulmaya çalışılması olarak düşünülmektedir. Bahsedilen havarilerin Ermeni topraklarına nasıl geldikleri ile ilgili de şu şekilde bir anlatı bulunmaktadır: Ermeni kralı Abgar, dönemin en korkulan hastalığı olan cüzzama yakalanmış ve İsa adında birinin cüzzamlı hastaları bile iyileştirebildiğini duyup onu sarayına davet etmiştir. Ancak İsa bulunduğu toprakları bırakamayacağını ve buradaki görevine devam etmesi gerektiğini söyleyerek yerine havarilerinden birini göndermiştir. Bu havari de Abgar'ı

¹⁷⁰ Canan Seyfeli, *Erken Ermeni Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık Öncesi Ermeni Tanrılar Panteonu*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, sayı: 30, s.144-145

¹⁷¹ George A. Bournoutian, a.g.e., s. 44

¹⁷² George A. Bournoutian, a.g.e., s.54-56

iyileştirmiş ve bu şifayla birlikte Hıristiyanlığı kabul ederek vaftiz olmuş, halkı da onunla beraber Hıristiyan olmuştur.¹⁷³ Ancak bu dönem topluca Hıristiyanlığın kabulü adına çok erken bir tarih olarak görülmektedir. Hıristiyanlığın bu topraklarda yayılmaya başladığı kabul edilebilir ancak toplu olarak Hıristiyanlığı kabul daha geç bir döneme tekabül etmektedir denilmiştir. Ancak bu rivayeti bazı eski tarihçiler doğru kabul etmekle birlikte doğruluğunun ispatı olarak da bahsi geçen kral Abar'ın V. Abgar değil de 176-213 yıllarında hüküm süren VIII. Abgar olduğunu iddia etmişlerdir. Papa I. Gelase 494 yılında yapılan bir sinodda bu anlatının uydurma bir efsane olduğunu beyan etmesi ve Ermeni tarihçilerin çoğunun da Ermenilerin Hıristiyan oldukları yılı 301 olarak kabul etmesi genel kanaatin de bu yönde olduğunu bizlere göstermektedir.¹⁷⁴

Diğer bir anlatıya göre Sasani Kralı Ardeşir özerk bir krallık olan Ermeni topraklarını tam olarak elde edebilmek ve daha önce yenildiği savaşın da intikamını alabilmek için Ermeni kralı I. Hüsrev'in öldürülmesini istemiştir. Bunu için bir katil tutmuş ve ona vaatlerde bulunarak yapması gerekenleri söylemiştir. Anag isimli bu katil de Ermeni Kralı Hüsrev ile yakınlık kurmuş ve ailesinin içine kadar girmiştir. Suikast düzenleyerek Hüsrev'le beraber ailesindeki pek çok kişiyi öldürmüştür ancak Hüsrev'in oğlu sağ kurtulabilmiştir. Buna karşılık Anag da yakalanarak öldürülmüştür ve onun da oğlu Kapadokya'ya kaçırılarak sağ kalmıştır. Hüsrev'in oğlu III. Dırtad¹⁷⁵ Roma'ya kaçırılmış ve büyüdüktan sonra Roma'nın desteğiyle tekrar tahtı ele geçirmiştir. Anag'ın oğlu Krikor da Kayseri'deki Hıristiyanların yanına gönderilmiş ve orada piskopos eğitimi alarak yeniden Ermenistan topraklarına dönmüştür. Krikor ve III. Dırtad da bu sırada tanışmış ve III. Dırtad Krikor'un geçmişini bilmeden onu sarayda önemli mevkilerde görevlendirmiştir. Ancak durumu öğrendikten sonra onu hapsedmiş ve tüm Hıristiyanlara işkence etmeye başlamıştır. Bunun üzerine III. Dırtad yaban domuzuna dönüşmüştür. Hiç kimse de onu eski haline döndürememiştir. Daha sonra III. Dırtad'ın kız kardeşinin gördüğü bir rüya üzerine bu lanete çare olarak Krikor'dan yardım istemişler ve o derdine çare olmuştur. Bu olaydan sonra III. Dırtad Hıristiyanlığı din olarak seçmiş ve devlet dini olarak ilan etmiştir.¹⁷⁶ Krikor da İncil'i Ermenilere açıklayan ve öğreten kişi olarak aydınlatıcı anlamına gelen "Lusavoriç" lakabıyla birlikte anılmaya başlanmıştır. Bu anlatı efsanelerle birlikte harmanlanmış olsa da daha makul görünmektedir.

¹⁷³ Abdurrahman Küçük, *Gregoryan Ermeni Kilisesi'nin Oluşması Ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (1996), cilt:35, sayı:1, s.117-118

¹⁷⁴ Abdurrahman Küçük, a.g.e. (1997), s. 36-37

¹⁷⁵ Bazı kaynaklarda Tiridat olarak geçer. Bkz. Abdurrahman Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, s.41

¹⁷⁶ George A. Bournoutian, a.g.e., s. 57

Aziz Lusavoriç'in hayatına giriş yapacak olursak Krikor'un dünyaya gelişinden Ermenilerin dini lideri oluşuna kadar ki zaman diliminde gelişen olaylar yukarıdaki anlatıyla örtüşmektedir. Suren Bartev adıyla bahsi geçen soylu bir Part ailesinden olan Prens Anag'ın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. 240 yılında Ermeni Kralı ile yaşanan bir olay sonrasında tüm ailesini kaybedince Kayseri'den gelmiş bir Hıristiyan olan süt annesi Sofia tarafından Kayseri'ye kaçırılmıştır. Sofia onu da Hıristiyan olarak vaftiz ettirmiş ve din eğitim aldirmiştir. Vaftiz edildikten sonra Krikor adını alan Suren, gençliğini Hıristiyanlığı öğrenmekle geçirmiş ve bu arada Mariam adlı bir kadınla evlenerek Aristakes ve Virtanes isminde iki oğul sahibi olmuştur. III. Dırtad'ın babasının tahtını yeniden ele geçirmek için Ermenistan'a döndüğü sırada Krikor da kralın subaylarından biri olarak onunla birlikte dönmüştür. Krikor'un karısı ve Aristakes de rahibe manastırına giderek orada yaşamaya başlamışlardır. Krikor, kişiliği ve yaptıklarıyla da kısa sürede adından söz ettirmeye ve kralın sevgisini kazanmaya başlamıştır. Ermenistan'ı tekrar ele geçiren Dırtad başarılarının kaynağı olarak gördüğü tanrıların inancını topraklarında yeniden hakim kılmaya çalışmıştır. İlk yaptığı iş de Tanrıça Anahita'nın mabedine giderek ona kurbanlar adamak olmuştur. Bu sırada tüm görevlilerinden olduğu gibi Krikor'dan da paganlığa ait birtakım uygulamaları yapmasını istemiştir. Ancak bu uygulamaları yapmayan Krikor diğerleri tarafından kötülenmeye başlanmıştır. Krikor'un ailesiyle ilgili gerçekler gün yüzüne çıktığında da Dırtad tarafından kuyuya atılmıştır. Uzun zaman orada kalmıştır. Bir gün Putperest Roma'nın Hıristiyanlara yaptığı zulümlerden kaçan Azizeler topluluğu yardım için Dırtad'ın topraklarına gelmiştir. Onun karşısına çıkarak kendilerini korumalarını istemişlerdir. Bu azizeler arasında bulunan Azize Ripsime güzelliğiyle kralı etkilemiştir. Kral da Hıristiyanlığa karşı olmasına rağmen Ripsime'ye evlenme teklifinde bulunmuştur. Ancak kabul edilmemiştir. Buna çok öfkelenen kral onu ve otuz iki arkadaşını öldürmüştür. Ancak duygularından kurtulamamıştır ve bunalıma girmiştir. Psikolojik olarak hastalanan Dırtad'ın hastalığına da bir çare bulunamamıştır. Sonrasında kralın kız kardeşi tarafından görülen bir rüya üzerine bu hastalığı iyileştirmesi umuduyla Krikor kuyudan çıkarılmıştır. Onun yaptığı dualar ve telkinleri sonrasında Dırtad iyileşir. Aynı zamanda Hıristiyanlığın ona vermiş olduğu huzurun farkına vararak din değiştirir. Bununla da kalmayarak onu devletin resmi dini olarak ilan eder. Bu olaylardan sonra Krikor da kraldan aldığı güçle Hıristiyanlığı yaymaya başlar. Hıristiyanlığa verilen serbestiyeti fırsat bilerek halkın içerisinde gizlenen Hıristiyanlar da kendilerini belli etmiş ve paganizmle Zerdüştlük arasında gelgit yapılarak; bir o dine bir bu dine zorlanan Ermeniler en sonunda birlik halinde inanabilecekleri bir dine sahip olmuşlardır. III. Dırtad tarafından dini lider olarak seçilen Krikor, Kayseri'ye giderek Kayseri Başpiskoposu Leon'dan onay almak istemiştir. Kral Dırtad'ın

mektubuyla gelen Krikor için bir konsil toplanmış ve 302’de piskopos olarak takdis edilmiş ve görevine başlamıştır. Ermenistan’a döndükten sonra Ermeni Kilisesi’nin kurulmasını sağlamış ve bununla beraber “milletin temsilcisi” anlamına gelen Katogikos ünvanıyla görevine başlamıştır.¹⁷⁷

Krikor’un piskoposluk onayı için Kayseri Kilisesine gitmesi birtakım tartışmalara yol açmıştır. Greklere yani İstanbul Kilisesine göre Ermeni Kilisesi kuruluşu itibariyle Kayseri Kilisesine bağlı bir kurumdur. Kadıköy Konsili kararlarının reddi ile Kayseri Kilisesinden bağımsız hale gelmesi onu din dışı bir kurum haline getirmiştir. Romalılara yani Roma Kilisesine göre daha önceden Kayseri Kilisesine bağlı olan Ermeni Kilisesi Papa I. Silvester’in izni ile bağımsız hale gelmiştir. Ermeniler’e göre ise havari kaynaklı olan kilise hiçbir zaman Kayseri Kilisesine bağlı olmamıştır. Krikor’un Kayseri Kilisesinden onay almasının ise tamamen onun tercihinin binaen yapılmış bir uygulama olduğunu söylemişlerdir.¹⁷⁸ Ancak François Tournebize’in aktardıklarına binaen ise Aziz Krikor’un metropolitlik yetkisi için Papa Sylvestre’den onay alması da onun hiyerarşik yönden Roma’ya bağlı olduğunun göstergesidir. Kendisinden sonra gelen Ermeni metropolitleri de Büyük Nerses’e kadar bu geleneği devam ettirerek Kayseri Başpiskoposluğundan onay almışlardır. Aynı zamanda dini bir takım karışıklıkların yaşandığı dönemlerde de dini liderler Kayseri veya Roma’ya yönelmişlerdir.¹⁷⁹ Bu delillere bakılarak Ermeni Kilisesi’nin bazıları tarafından kabul edilmek istenmese de uzun yıllar Kayseri Başpiskoposluğuna ve dolayısıyla Roma’ya bağlı bir kilise olarak varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

Aziz Krikor, piskopos olarak ülkesine dönerken uğradığı yerlerde Hıristiyanlaştırma faaliyetlerine başlamıştır. Eçmiyazin’e vardığında ilk yaptığı şey Hıristiyan Ermenileri dini bir çatı altında toplamak olmuştur. Çünkü o dönemde Ermeniler Roma İmparatorluğu ve Sasani İmparatorluğu arasındaki tampon bölgede bulunmaları sebebiyle zor zamanlar geçirmişler ve millî kimliklerini korumak adına yıpranmışlardı. Yine rivayete göre Krikor, Mesih’i gördüğü bir rüya üzerine onun işaret ettiği yer olan ve daha sonra adı Eçmiyazin olarak değiştirilen Vağarşabad’da “Babanın tek evladı indi” anlamına gelen Eçmiyazin Kilisesi’ni kurmuştur. Bu kilisenin de ilk

¹⁷⁷ Canan Seyfeli, *Surp Krikor Lusavoriç: Ermenilerin Aydınlatıcısı*, Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi Bildirileri, (23-28 Ekim 2001, Ankara), Ankara: TÜKSEV (2001), s. 771-775

¹⁷⁸ Abdurrahman Küçük, a.g.e., (1997), s. 44-45

¹⁷⁹ Abdurrahman Küçük, *Dini Azınlıklar ve Türk Hoşgörüsü*, Editör: Mehmet Alparslan Küçük, Berikan yayınevi, Ankara (2019), s.84

piskoposu olmuştur.¹⁸⁰ Bu kurum Hıristiyan olan Ermeniler için ruhani bir dayanak ve daha sağlam temeli olan manevi bir dal olmuştur.

Ermeniler apostolik, katolik, ortodoks, kutsal olma vasıflarıyla tanımladıkları ve ezeli- ebedi kurtuluş vasıtası olarak kabul ettikleri bu kiliselerini “Haï Yèguèhètzi”- Ermeni Kilisesi veya “Haistaniatz Yèguèhètzi”- Ermenilerin Kilisesi şeklinde milli bir kimlikle adlandırmışlardır. Kilisenin kurucusu adına atfedilerek ise Lusavorçağan Ermeni Kilisesi şeklinde isimlendirmişlerdir. Diğerleri tarafından ise Ortodoks Ermeni Kilisesi olarak adlandırılmıştır.¹⁸¹

Roma Devleti'nin de toprakları içerisinde Hıristiyanlığa serbestiyet tanınmasıyla birlikte Ermeni Devleti ve halkı, hakimiyeti altında bulunduğu Zerdüşt Sasani İmparatorluğuna karşı daha önce dost olarak görüp yardım aldığı Roma'ya daha da yakınlaşmış ve bir bütüne ait olma hissiyatını yaşamıştır. Bu durum da doğal olarak Ermeni milletinin hangi safta olduğunu daha belirgin çizgilerle göstermiştir. Roma Devleti'nin Hıristiyanlığı diğer dinlerle aynı statüde ilan etmesi, aslında topraklarına katmak istediği ve uzun zamandır da bu yönde çabaladığı Ermeni topraklarını daha kolay elde etmek için siyasi bir hamle de olmuştur. 390 yılında Ermeni toprakları Roma ile Sasani Devleti arasında bölüşülmüş ve doğu kısmı Sasanilere, batı kısmı Roma'ya bağlanmıştır. Bu aşamadan sonra Hıristiyanlığa karşı olan Zerdüşt Sasani İmparatorluğunun toprakları içinde bulunan Ermeniler, olumsuz herhangi bir durumda hiç düşünmeden Roma İmparatorluğu yararına hamleler yapabilecek duruma gelmişlerdir. Hıristiyanlığın devlet dini ilan edildiği ilk dönemler Hıristiyan olan Ermeniler kadar Zerdüşt Ermeniler de bulunsa da Ermeni milleti zaman ilerledikçe hızlı bir şekilde bu dini sahiplenmiş ve bu din onlarda kök salarak Ermeni adıyla bütünleşmiştir.

Ermeni Kilisesi'nin ilk piskoposu olan Aziz Krikor, kilisenin kuruluşuyla birlikte yine kralın desteğiyle eski pagan ve Zerdüşt tapınaklarını yıktırıp yerine kiliseler yaptırmış veya onları Hıristiyan din adamlarına devretmiştir. İlk olarak gerçekleştirilen faaliyet olarak Anahid, Vahakn ve Asdğig adındaki üç tanrı adına yapılan ve kraliyet ailesinin bile önemli olayları burada kutlayıp adaklar adadığı mabet şiddetli karşı çıkışlara rağmen yıkılarak yerine kilise yapılmıştır.¹⁸² Nitekim Eçmiyazin Kilisesi de büyük Anahit Tapınağı'nın üzerine yapılmıştır. Her yere tahta haçlar

¹⁸⁰ Hratch Tchilingirian, Ermeni Kilisesi, çev. Lora Sarı, Aras Yayıncılık, İstanbul (2019), s. 12

¹⁸¹ Abdurrahman Küçük, a.g.e., (2019), s.88

¹⁸² Canan Seyfeli, a.g.m. (2001), s.779

asılmış ve Hıristiyanlık benimsetilmeye çalışılmıştır. Ancak bir insan için din değiştirmek ne kadar zorsa bir kavmin ve topluluğun dinini değiştirmek daha zordur. Özellikle uzun yıllar ibadet edilen eski tapınakların yıktırılarak yerine bu yeni dinin mabedinin yapıyor olması halkı kızdırmış ve çatışmalara sebebiyet vermiştir. Bu sebeple Hıristiyanlığın hemen kolayca kabul edilip yayılması söz konusu olmamıştır. Zaten diğer devletlerde de hakim olan ve çağın bir sorunu haline gelen dinde zorlama, Ermeniler için de söz konusu olmuştur. Çünkü uzun yıllardan beri din ile hakimiyet kavramları iç içe girmiştir. Aziz Krikor kiliselerle birlikte manastırlar kurdurmuş ve buralara Kayseri'den dönüştürme yanında getirdiği rahipleri yerleştirmiştir. Ermeni Azizleri arasından da uygun gördüğü kişileri piskopos ilan ederek onlara dini ayinleri yönetme yetkisi vermiştir. Kilisenin kuruluşundan sonra da en yüksek dini makam olarak Katogikosluğu tesis etmiş ve zamanla bu makam bağımsız bir hüviyet kazanmıştır.¹⁸³

Kiliselerin inşasıyla birlikte, Kral Dırtad tarafından Hıristiyanların baskıya uğratıldığı dönemde eziyet gören ve öldürülen azizeler adına da anıtlar yapılmıştır. Özellikle Hıristiyanlara uygulanan baskıdan kaçarak Kral Dırtad'a sığınması sonrasında Kralın ona aşık olarak evlenme teklif ettiği, ancak bu teklife ret cevabı vermesi ile ölümle cezalandırılan ve sonunda da kralın psikolojik hastalığa yakalanmasına sebep olan Azize Ripsime ve yanındaki diğer rahibeler adına yapılan anıt kutsanan bir yapı haline gelmiştir. Onlar da Hıristiyanlığın kabulü ile değer kazanmışlardır. Daha sonra bu azize adına Katogikos Sahak tarafından kilise inşa ettirilmiştir.

Ermenistan'da Hıristiyanlık, ilk dönemler kral ve saray efradının vaftiz edilmesi neticesinde halk tarafından aristokrat sınıfa ait olarak algılanmıştır. Bu algıyı kırmak için de halkın arasına inilmesi gerekmiştir. Bu da eğitim yoluyla yapılmaya çalışılmıştır. Aziz Krikor Lusavoriç halkın Hıristiyanlaşması için yaptığı faaliyetlerin yanında onların eğitim faaliyetlerine de önem vermiştir. Kayseri ve Urfa'da verilen eğitimlerle halka dini bilgileri öğretme, genel kültür ve diğer dinlere mensup kişilerle tartışma yeteneği kazandırma amaçlanmıştır. Bu dönemde henüz Ermeniler'e has bir dil mevcut olmadığı için eğitimler Süryanice ve Yunanca yapılmıştır. Okulların yanında manastırlar da kurulmuştur. Eğitim-öğretim özellikle çocuklar ve ruhbanlar için zorunlu hale getirilmiştir.¹⁸⁴

¹⁸³ Abdurrahman Küçük, a.g.e., (1997), s.131

¹⁸⁴ Canan Seyfeli, a.g.m. (2001), s. 781

Aziz Krikor ölümünden önce kilisenin başına geçirdiği oğlu Aristakes ile kilise yönetim sistemini oluşturmuş ve belli bir döneme kadar da babadan oğula geçecek şekilde devam etmiştir. 353 yılında başa geçen I. Nerses Barteve'den sonra Katogikosluğun babadan oğula geçme geleneği bırakılmıştır. Piskoposlar ise "nakharanlar" denilen kralın bir alt kademesinde bulunan soylulardan seçilmiştir. Daha alt düzeydeki ruhbalar ise azad sınıfına dahil edilmiştir. Ayrıca yargı da kilisenin eline verilmiş ve yüksek yargı merkezi katogikosluk olmuş, piskoposlar ve papazlar da yargıç olarak görev yapmışlardır.¹⁸⁵

325 yılında İmparator Konstantin tarafında düzenlenen İznik Konsili'ne Ermeni Kilisesi'ni temsilen Krikor'un oğlu Aristakes katılmış, konsil sonrası alınan kararlarla birlikte geri dönmüş ve kararları babasına da onaylatmıştır. Son görevi olarak kararları okuyup onaylayan Krikor, daha sonra uzunca bir süre inzivaya çekilmiş ve 336 yılında da inzivaya çekildiği mağarada ölmüştür.¹⁸⁶ Krikor'un ölümünden sonra kurduğu Ermeni Kilisesi Ermeniler üzerindeki etkisini devam ettirmiştir.

3.1.2. İZNIK KONSİLİ'NDEN HAÇLI SEFERLERİNE KADAR ORTODOKS ERMENİ KİLİSESİ

Ermeni Kilisesi'nin kendi içerisinde katettiği yol gibi bütün Roma da, Hıristiyanlığın daha sistemli hale getirilmesi için bir çaba içerisinde girmiştir. Bu sebeple de imparatorluğun emriyle konsiller düzenlenmiştir. İlki 325 yılında İmparator Konstantin tarafından toplanılan konsildir. Bu konsilin toplanma sebebi de İsa Mesih'in tabiatı, tanrılık ve insanlık vasıflarının ayrı olup olmadığı konularındaki fikir ayrılıklarıdır. Ana sebep ise İsa Mesih'teki, ilahlık vasfını reddederek sonradan yaratılmış biri olduğunu iddia eden Arius ve onun görüşleridir. Konsile 2048 kişi katılmış, 318 kişi İsa Mesih'in tanrılığı fikrini benimsemiş ve konsil kararı olarak da ilan edilmiştir.¹⁸⁷ Ermeni Kilisesi de konsillerin yapıldığı dönemlerde Sasani İmparatorluğunun baskılarına maruz kalması ve bu baskıların daha tehlikeli bir boyuta dönüşebilmesi ihtimaline karşı Hıristiyanlığın çatısı altına sığınmak amacıyla İznik Konsili'ne katılmıştır. Konsile 333 yılına kadar Katogikosluk yapan Krikor'un oğlu Aristakes temsilci olarak gitmiştir. İznik Konsili'nde alınan kararlar İsa Mesih'in ezeli ve ebedi tanrılığı kabul edilmiş ve dogmatik bir karar

¹⁸⁵ George A. Bournoutian, a.g.e., s. 60

¹⁸⁶ Davut Kılıç, *Ermeni Kimliğinin İnşasında Kilisenin Rolü*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:1, Elazığ (2008), s.1847

¹⁸⁷ Abdurrahman Küçük, a.g.e., (1997), s.146

olarak iman esaslarındaki yerini almıştır. Buna karşılık Arius'un görüşleri reddedilmiştir. Katogikos Aristakes de konsilde alınan kararları kabul ederek ülkesine geri dönüp inzivaya çekilen babasına bunu açıklamıştır. Aziz Krikor da teslisi kabul ve ta'zim ettiklerini ve teslisin her bir uknumunun bütün zamanlardan önce bulunduğu inanacını devam ettirdiklerini söyleyerek konsil kararlarının kabul edildiğini ve Arius'a karşı Roma Kilisesi ile birlik olduklarını belirtmiştir.¹⁸⁸

Aristakes'ten sonra katogikosluk makamına onun abisi Vartan, ondan sonra da oğlu Hoosik geçmiştir. Bu makamın Krikor'un ailesi tarafından babadan oğula geçen bir miras gibi devralınmasının sebebi Ermeniler'in dini liderliğin Krikor'un ailesinden devam etmesi için söz birliği yaparak ant içmiş olmalarıdır. Ancak Hoosik'in oğullarının din adamı olmayı kabul etmemesi nedeniyle bu makam kısa süreliğine akrabaları olan Pharan'a, ondan sonra da yeniden Krikor'un ailesine devredilmiştir. En son Hoosik'in torunu I. Nerses Barteve Katogikos olarak görev almış ve ondan sonra Krikor'un sülale zinciri kırılmıştır.¹⁸⁹

4. yüzyılda Ermeni Kilisesi'nin hiyerarşik düzeni büyük ölçüde oluşturulmuştur. Ancak kilise liderleri oluşturulan kilise düzeninde ikmale doğru yol alırken bazı alanlardaki eksikliklerinin de farkına varmaya başlamışlardır. Bunların başında dil meselesi gelmiştir. Ermeniler uzun yıllar başka milletlerin hakimiyetinde oldukları için kendi dillerini oluşturma ve kullanma gayreti içerisine girmemişlerdir. Tarihi bilgiler de sözlü gelenek ile nesilden nesile aktarılmıştır. 5. yüzyıla kadar din alanında Süryaniceyi, resmi yazışmalarda Latince ve Pehleviceyi, sanat ve kültür alanında da Grekçeyi kullanmışlardır.¹⁹⁰ Belirli bir alfabeyle sahip olmadıkları için kendi ayin dillerini de oluşturamamış ve din eğitimlerini ya Süryanice ya da Grekçe vermek zorunda kalmışlardır. Kayseri'deki okullarda Grekçe, Urfa'daki okullarda Süryanice eğitim verilmiştir. Eğitimciler ise Ermenilerden değil de yabancı uyruklu kimselerden seçilmiştir.¹⁹¹ Diğer yandan Süryanice'nin ayin dili olarak kullanılması Süryani Kilisesinin aktarımlarından faydanılanılmayı gerektirmiş ve bu da Ermeni Kilisesi'ni gölgeye düşürmüştür. Artık kendi kimliğinin farkına varan Ermeni ruhbanlar kilise geleneğini oluşturduktan sonra kilise içi ayinleri de halkın her kesiminin anlayabileceği ortak bir dille yapmayı amaçlamışlardır. Bu aşamada dönemin en yaygın dillerini bilen ve bir süre saray katipliği yaptıktan sonra dine yönelerek rahip olan Mesrop Maşdots,

¹⁸⁸ Abdurrahman Küçük, a.g.e., (2019), s. 85

¹⁸⁹ Davut Kılıç, a.g.m. (2008), s. 1848

¹⁹⁰ George A. Bournoutian, a.g.e., s. 62

¹⁹¹ Abdurrahman Küçük, a.g.e., (1997), s. 142

dönemin dini lideri olan Katogikos Sahak'ın da desteğiyle 406 yılında Grekçe, Süryanice ve diğer yazılardaki alfabeleri kullanarak otuz altı harfli Ermeni Alfabetesini oluşturmuştur. Bundan sonraki en önemli aşama ise Kutsal Kitap'ın yeni Ermenice'ye çevrilmesi olmuştur. Bunun için "Kutsal Çevirmenler" adı verilen bir grup oluşturulmuştur. Kutsal Kitap çevirisinden sonra din alanında önemli kaynak kitapların çevirileri yapılmıştır.¹⁹² Kitap çevirileri ile birlikte kilise daha milli bir karaktere bürünmüştür. Aynı zamanda özgün bir Ermeni kültürünün oluşması sağlanmıştır.

Özellikle Ermenice'nin oluşturulması ile Ermeni literatürünün yavaş yavaş oluşmaya başlaması Grekçe ve Süryanice kitaplara ihtiyacı ortadan kaldırmıştır. Bu durum halkın da Hıristiyanlık hakkında daha güçlü ve detaylı bilgilere sahip olmasını sağlamış ve Hıristiyanlık halk tabakasında daha hızlı bir şekilde yayılım göstermiştir. 4. yüzyılın sonlarına doğru Bizans ve Sasani Devleti arasında bölünen halkın da kilise çatısı altında birbirinden ayrılmayacak şekilde ortak paydada buluşması sağlanmıştır. Ayin dili de yavaş yavaş Ermenice'ye dönüştürülmüştür. Bu durum İstanbul Kilisesi ile olan bağı inceltmiştir. Bununla beraber Aziz Krikor'un uygulamasıyla başlayan Katogikosların takdis edilmesi için Kayseri Başpiskoposundan onay alma zorunluluğunun kaldırılması ve kendi dini liderlerini seçmeleri de Kayseri Kilisesi ile olan bağları koparmıştır. Ancak bu ayrılık merkez kiliseler tarafından Ermeni Kilisesi'nin takip edilmesine yol açmıştır. Kilise ruhbanlarının seçiminde halkın rol alması, bu kiliseye daha milli bir hüviyet kazandırmış ve diğer kiliselerden ayıran büyük bir fark olmuştur.¹⁹³

381 yılındaki İstanbul Konsilinde ise Arius ve taraftarlarının zamanla kendi içinde bölünmesiyle ortaya çıkan ve Piskopos Makedonien'in görüşü olan Kutsal Ruh'un tanrı sayılamayacağı ve onun tanrılığına inanmanın da zaruri olmadığı fikirleri ele alınmıştır. Sonunda Kutsal Ruh'un tanrılığı kabul edilmiş ve onun görüşleri aforoz edilmiştir. Bu konsile Ermeni Kilisesi'nin katılıp katılmadığı bilinmemekle birlikte konsil kararlarını kabul ettiklerini beyan etmişlerdir.¹⁹⁴ İstanbul Konsili'nin yapıldığı dönemde Ermeni Kilisesi'nin başında 387 yılında seçilen bulunmaktaydı. 5. yüzyılın başları Katogikos Sahak'ın dönemi olmuş ve bu dönemde Ermeni Kilisesi adına önemli işler yapılmıştır. Ermeni alfabetesinin icadı ve kaynak eserlerin tercüme edilmesi yapılan işlere örnek olarak gösterilebilir. Ancak Ermenistan Bölgesi için üzücü olayların da yaşandığı bir dönem olmuştur. Bölge Bizanslılar ve Sasaniler arasında paylaşılmıştır.

¹⁹² Hratch Tcilingiran, a.g.e., s. 12

¹⁹³ Davut Kılıç, a.g.m., (2008) s.1850-1855

¹⁹⁴ Abdurrahman Küçük, a.g.e., (1997), s. 147-151

Katogikos Sahak da iki tarafı birden idare etmek mecburiyetinde kalmıştır. Kilisenin varlığı ise Ermeni milli kimliğini koruyan bir kurum haline gelmiş ve kilisenin Ermenilerin manevi hayatındaki anlamı daha da derinleşmiş ve kökleşmiştir. Ermenistan, Sasani İmparatorunun atadığı valilerle yönetilmeye çalışılmıştır. Sasani Devleti'nin taraftarı olan bir takım Ermeni yöneticiler tarafından onların isteği doğrultusunda hareket etmediği bahanesiyle azledilen Katogikos Sahak yerine 428 yılında başa geçirilen Sourmak'tan itibaren patriklik usulüne uymayan kişiler kilisenin başına geçirilmiştir. Ancak halk daima Sahak'ın tarafında olmuş ve onu lider olarak görmeye devam etmişlerdir.¹⁹⁵ Ermeni Kilisesindeki ilk huzursuzluk da bu dönemde ortaya çıkmıştır.

İstanbul Konsili'nden sonra Hıristiyanlık dünyasında farklı ekoller ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle İskenderiye Kilisesi ve Antakya Kilisesi bu ekollerin merkezi haline gelmişlerdir. İskenderiye Ekolü, İsa Mesih'teki iki tabiatın da birleştiğini kabul edip Meryem'in de tanrı annesi olduğu inancını savunurken; Antakya Ekolü İsa'daki birbirinden ayrı iki tabiatın varlığını kabul edip Meryem'in mesih annesi olduğu inancını savunmuştur. Dönemin İstanbul Patriği olan Nestorius da Antakya ekolünün temsilcilerinden biri olmuş, 431 yılında I. Efes Konsili'nin toplanmasına sebep olmuştur. Konsilde aforoz edilen Nestorius ve görüşleri yerine İskenderiyeli Cyrill'in görüşleri kabul edilmiş ve İskenderiye Kilisesi de Cyrill'in kazandığı zafer ve imparatorluk desteğiyle doğu bölgesinin lider kilisesi konumuna yükselmiştir. Monofizit görüşün temsilcilerinden ve Cyrill'in de önemli destekçilerinden biri olan Eutyches de Antakya Kilisesinin İstanbul temsilcisi olarak sarayda önemli yerlere getirilmiştir. Ancak İskenderiye Kilisesinin bu kadar yüceltilmesi Roma ve İstanbul Kiliselerinin İskenderiye Kilisesine karşı olumsuz tavırlar almasına sebep olmuştur. Sonuçta çatışmalar başlamış ve bu çatışmanın ilki İstanbul Patriği Flavien ile Eutyches arasında gerçekleşmiştir. Flavien, Eutyches'i görüşlerindeki aşırılığı sebebiyle sapkın olarak ilan etmiş ve bunu Roma'ya bildirmiştir. İşlerin büyümesi ve karışıklığın artması sebebiyle İmparator Theodos tarafından II. Efes Konsili toplanmıştır. 449 yılında gerçekleştirilen konsilde İstanbul ve Roma'nın karşı olmasına rağmen monofizit görüş galip gelmiştir. Konsil sonuçları itibariyle monofizitizmin zaferi ilan edilmiştir. Bu konsilde de Ermeni Kilisesi'nden temsilcilerin bulunup bulunmadığına dair bir kayıt mevcut değildir. Ancak o dönemde Sasani İmparatorluğu'nun saldırılarına maruz kaldıkları ve kendilerini koruma çabası içinde olduklarından temsilci bulunduramamış olma ihtimallerinin çok yüksek olduğu düşünülmüştür.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Abdurrahman Küçük, a.g.e., (2019), s. 103

¹⁹⁶ Abdurrahman Küçük, a.g.e., (1997),s.151-155

432 yılında Katogikosluk makamına geri dönen Sahak, Efes konsili kararlarını duymuş ve kilisenin de bu kararları kabul ettiğini beyan etmiştir. Hatta Nesturilerden biri olan ve onun görüşlerini kitapları vasıtasıyla yaymaya çalışan Theodor'un yanlışlarını ortaya koymak üzere Aştişhat'ta bir konsil toplamış ve bu durumu İstanbul'a da bildirmiştir. Ancak 439 yılında Sahak'ın ölümünden sonra kilise hiyerarşisi yeniden karışmış ve onun vekili olan Mesrop din işlerini devam ettirirken halkın istememesine rağmen Ermeni yöneticiler tarafından Sourmak yeniden dini lider olarak atanmıştır. Sourmak'ın ölümünden sonra da katogikosluk makamına Hoghotzime'li Hovsep getirilmiştir. 452 yılına kadar da makamda kalmıştır.¹⁹⁷ 444 yılında Hovsep başkanlığında yapılan konsilde kilisenin ilk kanonları oluşturulmuştur.¹⁹⁸ Ancak kilise hiyerarşisinde sistemin tam olarak oturtulamamış olması ve genel konsiller döneminde lider değişikliklerine gidilmesi de konsillere katılamamış olmaları için başka bir sebep olarak karşımıza çıkmaktadır.

449 yılına gelindiğinde Ermenistan için daha zorlu bir dönem başlamıştır. Sasani İmparatoru II. Yazdecerd sadece Zerdüştlüğü imparatorluk toprakları için geçerli din olarak kabul ettiği bir ferman yayınlamıştır. Böylelikle Bizans Devleti ile Ermenilerin ortak bağına da kesmek istemiştir. Ermenilerin siyasi ve dini liderlerine bir mektup yazarak Zerdüştlüğün asıl din olduğu, Hıristiyanlığın kör ve yanlış bir inanış olduğu ve bu mektuba da hemen cevap verilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bunun ardından Katogikos Hovsep başkanlığında büyük din adamlarının katılımıyla konsil düzenlenmiş ve dinlerinden dönmeyeceklerine dair bir cevap hazırlamışlardır. Aynı zamanda imparatorun isteği üzerine din adamlarından oluşan bir heyetle bu cevaplarını sarayda da yinelemişler ve kendilerini dinlerinde özgür bırakması durumunda onu kendi imparatorları gibi yücelteceklerini söylemişlerdir. Ancak imparator daha tehditkar bir tavır sergilemiştir. İmparatorun gazabından korkan bazı Ermeniler din değiştirmiş ve ülkelerine geri dönmüşlerdir. Ayrıca yanlarında Zerdüştlüğün öğretilmesi ve yayılması için bir grup din adamı onlarla birlikte gönderilmiştir. Bu durum Ermeni din adamlarının iyice canını sıkmıştır. 450 yılında Katogikos Hovsep başkanlığında yeniden toplanılmış ve gizli bir isyan kararı alınmıştır. Ancak olay gizli kalamamış ve Sasani İmparatorunun kulağına gitmiştir. Bunun üzerine hemen harekete geçmişlerdir. Bu duruma hazırlıksız yakalanan Ermeniler ise Doğu Roma İmparatorluğundan

¹⁹⁷ Abdurrahman Küçük, a.g.e., (1997), s.156-157

¹⁹⁸ Güner Sağır, *Bizans İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Ermeni Yerleşimleri*, Tarihte Türkler ve Ermeniler: İlkçağ ve Ortaçağ, cilt:1, sayı:1, TTK, Ankara, 2014, s.185

yardım istemişlerdir. Dönemin imparatoru II. Theodosius, Sasaniler ile Bizans arasındaki barış anlaşmasına rağmen Ermenilerin yardım isteklerini kabul etmiştir. Ancak aynı yıl imparator Theodosius'un ölümü ve yerine Marcian'ın geçmesiyle verilen sözden geri dönülmüştür. 451 yılında Avarayr Ovasında Sasaniler ile Ermeniler karşı karşıya gelmişlerdir. Ermenilerle İranlılar arasında Vartanants Savaşı olarak da adlandırılan Avarayr Savaşı yapılmıştır. Ancak Ermeniler savaşı kaybederek geri çekilmişler ve yüksek tepelere kaçarak davalarını devam ettirmeye çalışmışlardır. 33 yıl devam eden çatışmalardan sonra Sasanilerle din alanındaki özgürlüklerine dair Nuarsak Anlaşmasını imzalamışlardır.¹⁹⁹ Sasani kralı Valerse din alanında yapılan işkence ve zorlamaların gereksiz olduğunu düşünerek dini serbestiyet getirmiştir. Ermenilerle de bir anlaşma imzalayarak bunu teyit etmiştir. Ermeni isyancıların lideri olan Vahan Mamikonian'ı da önce askeri komutan daha sonra da Ermenistan valisi ilan etmiştir. Böylelikle Sasani Devletine bağlı olarak idare edilen Ermenilerle arasında güvene dayalı bir siyaset kurmaya çalışmıştır. Katogikos Hovsep öldürülünce yerine geçen Hovhannes de kilise merkezini Sasanilerin hakimiyeti altında bulunan Dvin'e taşımıştır.²⁰⁰ Tüm bu olumlu gelişmeler neticesinde Ermeniler tarafından fiili olarak kaybedilmiş olan bu savaş, sonucu itibariyle galibiyet olarak kabul edilmiştir.

Ermeni Kilisesi yaşanan tüm bu olumsuzluklar nedeniyle 451 yılındaki Kadıköy Konsiline de katılamamıştır. Kadıköy Konsilinde de Efes Konsili ele alınmış ve kararları aforoz edilmiştir. Onun yerine İsa Mesih'te birbirine karışmayan fakat birbirinden de ayrılmayan iki tabiatın varlığı kabul edilmiş ve monofizitlik reddedilmiştir. Ayrıca Papa I. Leon tarafından 449 yılındaki Efes Konsili "Haydutlar Sinodu" olarak nitelendirilmiştir. Bu durum da Mısır, Suriye gibi monofizit görüşte kalmaya devam eden kiliselerin ayrılmasına sebep olmuştur. Daha sonra gelen İmparator Zenon, Basillius, Anastasius gibi krallar da bazen her iki tarafı uzlaştırmaya çabasına girerek, bazen de monofizit görüşten yana olarak bu görüşün belli dönemlerde güçlenmesine ve varlıklarını devam ettirebilmelerine müsaade etmişlerdir. Ermeni Kilisesi ise ancak İranlılarla olan savaş sona erdiğinde yani 6. yüzyılın başlarına gelindiğinde bu tartışmaların içerisine dahil olabilmıştır. Katogikos Hovhannes Kadıköy kararlarını reddettiklerini açıklamış ve alınan kararlara "Preuves" yani Deliller adıyla da reddiyeler yazmıştır.²⁰¹

¹⁹⁹ Mehmet Tezcan, *V. yüzyılda Ermeni-Sasani Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği*, TAED 32, 2007, s.190-194

²⁰⁰ Abdurrahman Küçük, a.g.e., (1997), s. 158

²⁰¹ Abdurrahman Küçük, a.g.e., (1997), s.162

Babken'in katogikosluğu (490-515) döneminde 506 yılında Dvin'de yaptıkları konsilde Kadıköy konusundaki kararlarını teyit etmek istemişlerdir. Ermeniler İmparator Marcien tarafından yapılan bu konsili yeniden redderek Efes Konsiline bağlılıklarını bildirmişler ve aynı zamanda Nestorius'un görüşlerini de aforoz ettiklerini yinelemişlerdir. Çünkü onlara göre Kadıköy Konsilinde bir takım sebeplerden dolayı ilk inanış değiştirilmeye çalışılmış, vahiy mahsülü olan kararlarda değişikliğe ve ilavelere gidilmiştir. Bu konudaki bildirimleri de Ermeni Kilisesi'nin ilk deklarasyonu olmuştur.²⁰²

Tournebize'ye göre ise Ermeni Kilisesi'nin Kadıköy Konsilini reddi konusunda bu kadar ısrarcı olmasının başka sebepleri vardır. Çünkü Ermeni piskoposlarının çoğu Kadıköy Konsili ile Efes Konsilinin kararlarının birbirine uygun olduğunu bilmekteydiler demiştir. Bu ısrarlarının sebebi olarak ise Ermenilerin inançları uğruna savaştıkları İranlılara karşı kendileri gibi Hıristiyan olan dindaşlarının onlara yardım elini uzatmaması ve ayrıca Ermenilerin inanç merkezlerini İranlıların hakimiyetinde bulunan Dvin'e taşınmaları sebebiyle hem Bizans'a hem de Batı Roma'ya uzak kalmaları şeklinde yorumlamıştır. Bu kararlarına rağmen dini dualarında Aziz Petrus'u anmaktan geri kalmamış ve ona önem vermişlerdir. Ayrıca Kadıköy Konsilindeki dil farklılığının ortaya çıkardığı anlaşılmazlıklar ve var olan tercümanların da kelimeleri yeterli düzeyde tam manasını karşılayacak şekilde çevirememiş olması yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermiştir diyerek bu durumu açıklamıştır. Çünkü ona göre henüz oluşumunu tam olarak tamamlayarak yetkinliğe ulaşamamış Ermenice, Latince ve Grekçe anlatılan teolojinin bütün terimlerini karşılayacak düzeyde değildi.²⁰³

526-527 yılları Ermeni Kilisesi'nin ortodoks anlayıştan kesin olarak ayrıldığı tarih olmuştur. II. Nerses'in Dvin'de topladığı bir sinod sonucunda, İsa Mesih'teki iki tabiatın kabul edilmesiyle başlayan hatanın devam ettirilmesi gerekçesiyle ayrılık kesinleştirilmiştir. Onların bağımsız bir patriklik haline gelmesi kiliseleri içerisinde bir probleme sebebiyet vermezken daha çok hakimiyetleri altında buldukları devletlerin din alanındaki problemlerinin artmasına sebep olmuşlardır.

Kadıköy konsilinde alınan kararları reddettiklerini bildiren 554 yılındaki Dvin Sinodunda Ermeni Kilisesi kendi takvimlerini oluşturma kararı almışlar ve 558 yılında milli takvimlerini

²⁰² Abdurrahman Küçük, a.g.e., (2019), s.110

²⁰³ Abdurrahman Küçük, a.g.e., (2019), s. 111-112

açıklayarak artık kilisenin dini günlerinde de serbestiyete sahip olduğunu belirtmişlerdir. Tüm bu yaşananlar Ermeni milleti ile Ermeni Kilisesi'ni bütünleştirmiş ve belli bir Ermeni mizacının oluşmasını sağlamıştır.²⁰⁴ 645 yılında Ermenistan bölgesinin Müslümanlar tarafından fethi ile de Ermeniler için yeni bir dönem başlamıştır. O dönemde Bizans tarafından gönderilen valilerle yönetilen Ermenistan Müslümanların ilerleyişi karşısında cizye ve haraç ödemek şartıyla Müslüman hakimiyetini kabul etmişlerdir. Ancak bu durum II. Konstantin tarafından hoş karşılanmamıştır. Ermenilerin buldukları bölgeleri yakıp yıkarak onları itaat altına almak istemiştir. Ancak Katogikos III. Nerses'in ara buluculuğuyla bundan vazgeçilmiştir. Dvin Sinodu kararları ise Grek din adamlarını kızdırmış ve Ermeni ruhbanlarını iman birliğine zorlamışlardır. Buna da yanıt gecikmemiş ve III. Nerses'in kaçışıyla onun yerine geçen Jean 651 yılında Malazgirt Sinodu'nu toplayarak Dvin Sinodu kararlarını tekrarlamış ve Bizans'ın dini ve siyasi baskısına boyun eğmeyeceklerini bildirmişlerdir.²⁰⁵ Müslümanların sağladığı inanç özgürlüğü ve İslam'ı empoze etmeye çalışmaması sayesinde kendilerini daha bağımsız hale getirmişler ve Batı Kilisesi'nden de oldukça uzaklaşmışlardır. Ancak yeri geldiğinde ortak düşmana karşı da Bizans'la birlik olmayı ihmal etmemişlerdir. Mesela Kudüs'ü yağmalayıp Bizans önlerine gelen Sasanilere karşı Bizans'ın safında yer alarak onlara yardım etmişlerdir. Onların siyasi yönden de faydasını gören İmparator Heraklius da Ermenilerle inanç birliğini sağlamayı düşünmüş, dönemin katogikosu I. Ezr (630-641) ile görüşmeler yapmış ve monotelizm fikri ile uzlaşma sağlanmaya çalışılmıştır. Yapılan görüşmelerde bu fikir kabul görmüş ancak Ermeni piskoposlarının çoğunluğu ve halk buna itiraz etmişler ve I. Ezr'e karşı şiddetli bir kızgınlık baş göstermiştir. Yine aynı şekilde IV. Konstantin de çabalamış ancak başarılı olamamıştır. Kısacası Ermeniler Müslümanların bölgedeki hakimiyetlerine kadar Bizans İmparatorlarının baskılarına maruz kalmışlardır. Müslüman hakimiyetinden sonra din alanında serbest bırakılmışlardır. Bu dönem de Ermeni Kilisesi'nin kendi içerisinde toparlanıp kendini geliştirme dönemi olmuştur. III. Hovannes Ermeni Kilisesi tarafından doğru kabul edilmeyen fikirlere karşı kitaplar yazmış ve Ermeni Kilisesi'nin dini kurallarını ortaya koymuştur. Haçlı Seferlerinden önce yani 855-878 yıllar arasında İstanbul Kilisesi Patrikliği, Ermeni Kilisesi'ne barış ve birleşme sağlanabilmesi için Roma Kilisesine karşı Ermeni Kilisesi'nin yanında olacağını söylemiş, ancak bu çağrılarını da sonuçsuz kalmıştır.²⁰⁶ Kısacası Ermeni Kilisesi oluşumunu ve varlığının devamını milletin çabaları ve kararlılığıyla sağlamış, zamanı geldiğinde talep ettikleri yardımlarına olumlu cevap

²⁰⁴ Davut Kılıç, a.g.m., (2008) s.1850-1855

²⁰⁵ Abdurrahman Küçük, a.g.e., (1997), s. 53-54

²⁰⁶ Abdurrahman Küçük, a.g.e., (2019), s. 113-119

verilmemiş ancak hangi şartlarda olursa olsun kendi inanç ve sistemini korumaya devam etmiş bir kilise olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araplar tarafından 7. yüzyılda başlayan Ermeni bölgesi fetihleri 9. yüzyıla kadar devam etmiştir. Fetih ilk olarak Bizans Devleti sınırındaki Ermeni topraklarının alınması ve daha sonra Sasani Devletinin zayıflamasıyla Sasani bölgesindeki toprakların alınması ile tamamlanmıştır.²⁰⁷ Önce Emeviler daha sonra da Abbasiler bölgeye hakim olmuşlardır. Emeviler döneminde Dvin merkezli valilerle yönetilen Ermeniyeye Emirliği kurulmuş ve Abbasiler döneminde vali atama işi bırakılarak krallık haline getirilmiş ancak bu durum da Ermenistan'ın Ani, Kars ve Van olmak üzere üç farklı krallığa bölünmesine sebep olmuştur. Abbasilerin son zamanlarına doğru güçlenen Selçuklular ise 1015-1020 yıllarında Bizans topraklarına doğru yaptıkları akınlarla Ermeniler ile tanışmışlar ve hatta Çağrı Bey 1018 yılında Vaspukaran'ın batı bölgesinden başlayarak Dvin şehrinin Nik bölgesine kadar ilerlemiş ancak Ani'ya girememiş ve 1021'de Tuğrul Beyin yanına dönmüştür. Bölge Bizans ile düşmanları arasında daima tampon bölge olarak kullanılmıştır.²⁰⁸

3.1.3. ORTODOKS ERMENİLERİ ARASINDAKİ BÖLÜNMELER VE ERMENİ KATOLİK KİLİSESİNİN OLUŞUMU

Ermeniler arasındaki ilk bölünmeler Haçlı Seferleri döneminde ortaya çıkmıştır. Ondan önce kilise içerisinde tartışmalar yaşanmasına rağmen bunlar kişilerle sınırlı kalmış ve istenilmeyen durumlar toplu verilen kararlarla uzaklaştırılmıştır. Ancak Haçlı Seferleri ile kitlesel olarak bölünme söz konusu olmuş ve kilise bile bunu engelleyememiştir.

Ermeniler Haçlı Seferlerinin yapıldığı dönemde Selçukluların idaresi altında yaşamaktaydılar. Selçuklular Batı'ya doğru akınlarla ilerlemiş ve Bizans toprakları ile sınır haline gelmişlerdir. Bizans da Sasani Devleti'nin zayıflamasıyla Batı'daki sınırlarını genişletme çabasına girmiştir. Ancak bu sefer de Selçuklularla karşı karşıya gelmiştir. Selçuklular Bizans'a ait pek çok bölgeyi zaptetmişler ve Konstantinopolis'e doğru ilerlemektedirler. İlk ciddi karşılaşma 1071 tarihinde Ermenistan bölgesi içerisinde bulunan Muş'un Malazgirt Ovası'nda meydana gelmiştir.

²⁰⁷ Erol Kürkçüoğlu, *Emeviler Zamanında Ermenistan Topraklarına Yönelik İslam Fetihleri Ve Ermenistan'da Arap İdare Sisteminin Kurulması*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı:50, Haziran, 2013, s.116

²⁰⁸ Bilal Gök, *Büyük Selçuklu Devleti'nde Ermeniler: Başlangıcından Melikşah'ın Ölümüne Kadar (1018-1092)*, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt:4, Sayı:7, Temmuz (2015), s.175

Bizans ordusunda birçok milletten ve Ermenilerden de birlikler bulunmaktaydı. Savaş Bizans'ın aleyhine olacak şekilde sonuçlanmıştır. Bu savaş önemli başka bir olayın da kıvılcımı olmuştur. Türklerin ilerleyişi Bizans tarafından durdurulamamış ve 1077 yılında Kudüs, 1085 yılında da Antakya Türk beylerinin eline geçmiştir. Bu durum da Hıristiyan dünyasının harekete geçmesine ve Haçlı Seferlerinin başlamasına sebep olmuştur. Hem Bizans hem de Ermeniler papalığa yardım çağrısında bulunmuşlardır. Ermeni Patriği Grigor Vkeyeser Türklere karşı Papa VII. Gregory'den yardım istemiştir.

1096 yılında başlayan Haçlı Seferleri ile Latinler Anadolu'ya doğru yola çıkmışlardır. Haçlıların ilerleyişi Doğu Hıristiyanlarını ümitlendirmiş ve onları umutla beklemeye başlamışlardır. İznik'in Türklerden geri alınması ise bu umutlarını daha da canlandırmıştır. Ermenistan bölgesi ise o dönemde birleşik bir halde değil de parçalanmış Ermeni devletçikleri şeklinde idare edilmekteydi. Çukurova ve Kilikya bölgelerinde yoğunluktaydılar. En büyük hanedanlık olan Kilikya bölgesinde iki tane ve diğer bölgelerde de dört tane toplamda altı Ermeni prensliği bulunmaktaydı.²⁰⁹ Bu prensliklerin kurulmasında da yine Frank askerlerinin yardımları olmuştu. Bu sebeple Franklara bir yakınlık duyuyor ve Bizans yerine Latinleri yanlarında görmeyi istiyorlardı. Haçlı askerlerine her türlü yardımı yapmaya hazır bir şekilde beklemekteydiler. Bu durum aslında Haçlıların da işine gelmekteydi. Çünkü uzun yıllar Anadolu bölgesinde ikamet eden ve iki devlet arasında sınır olan Ermeniler bu toprakları ve halkı çok iyi bilmekte, maddi olarak da destekleyerek onların eksikliklerini kapatabilecek güçteydiler. Ermenilerin bu desteği Haçlılar daha Anadolu topraklarına ayak basar basmaz başlamıştı. İznik'in Haçlılar tarafında ele geçirilmesi sırasında Bizans zindanından kaçan Bagrat adlı bir Ermeni Haçlı birliğine katılarak birlik komutanı I. Boudin'e yol rehberliği yapmıştır.²¹⁰

Çukurova'ya Boudin'le birlikte gelen Norman Tankred ana Haçlı ordusundan ayrılarak bu bölgeye sahip olurken Boudin de Kilikya bölgesine doğru devam etmiştir. Burası da kolayca alınmış ve Urfa idarecisi olan Toros bu konuda Haçlılara yardım etmiştir. Urfa kalesi kolayca geçilmiş ve şehir kan dökülmeden teslim edilmiştir. Haçlılarla yakın ilişki kurmayı amaçlayan Ermeniler uzaktan gelen bir dostu karşılar gibi onları karşılamış ve hatta kısa zamanda akrabalık

²⁰⁹ Zeynep İnan, *I. ve II. Haçlı Seferleri Sürecinde Ermeni-Latin İlişkileri*, Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ortaçağ, 2014, cilt: II, s.213-214

²¹⁰ Mehmet Ersan, *Ermenilerin Nazarında Haçlılar*, Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ortaçağ, 2014, cilt: II, s.204

ilişkisi kuracak kadar da ileri gitmişlerdir. Toros, Boudin'i manevi evladı ilan etmiş ve Ermeni prensesi ile evlendirerek akrabalık tesis etmiştir. Bu yakın tavır Haçlıların da hoşuna gitmiştir.²¹¹

Tam teçhizatla yola çıkamayan ve uzun bir yolculuk geçiren Haçlı askerleri Anadolu'ya gelene kadar geçtikleri yerlerde kendilerine maddi yardımlarda bulunulmasını istemişler ancak bu sorunlarını barbarca tavırlarla halletmeye çalışmışlardır. Bu sırada özellikle Macar bölgesinden geçerken fazlaca kargaşa ve tahribata sebebiyet verdikleri için Macar prensi tarafından neredeyse kovularak ülkeden çıkarılmışlardır. Ancak Anadolu'ya girişlerinden itibaren Ermeniler tarafından bu kadar sevinç ve cömertlikle karşılanmaları onları da her yönden rahatlatmıştır. Papa VII. Gregory bu durumu, Ermeniler kadar hiç bir milletin Haçlılara isteyerek yardım yapmadığını belirterek, Haçlıların asker, erzak ve teçhizat ihtiyacına varana kadar karşıladıklarını takdirle söylemiştir.²¹² Bu yardımlar küçümsenecek nitelikte yardımlar da değildir. Nitekim Ermenilerin yardımları sayesinde Türk hakimiyetinde bulunan Çukurova bölgesi Haçlılar tarafından alınmıştır

Yapılan anlaşmalar çift taraflı olacak şekilde ilerlemiştir. Haçlılar bölge bölge Türk kuvvetlerinin geri çekilmesi sonucu Anadolu'ya hakim oldukça belli bölgeleri anlaştıkları Ermeni asillerinden birilerinin hakimiyetine bırakarak diğer bölgelere yönelmişlerdir. Böylece Ermeni asilleri ve prensleri için hakimiyet alanlarını genişletme imkanı sunulmuştur.²¹³ Ermeni idareciler kendi çıkarları için kalıcı olmadıklarını düşündükleri Haçlılara yardım etmek adına kendilerinden de bazı tavizler vermişlerdir. Haçlıların ilerlemesi için kaleler içten fethedilmiş ve kapılar açılmıştır.²¹⁴ Ancak zamanla Haçlıların niyetleri anlaşılmiş ve bu bölgelere kalıcı olarak yerleşmek niyetinde olduklarını açığa vurmuşlardır. Urfa hakimi olan Toros komplo kurularak öldürülünce yerine Boudin (1100-1118) geçmiştir. Antakya'da kurulan Haçlı kontluğunu da I. Bohemund ele geçirmiştir. I. Boudin'in Avrupa'ya dönmesiyle de Tankred, Adana ve Tarsus bölgesini idare etmeye başlamıştır. Ancak sadece idareciler değişmemiş, hakimiyet altına alınan halklara karşı da tavırlar değişmeye başlamıştır. Toprak ve mülklere de sahip olmaya ve asıl sahiplerini mahrum etmeye başlamışlardır. Aynı zamanda monofizit inancına sahip olan Ermeni

²¹¹ Philip K. Hitti, *Haçlı Seferlerinin Doğu Hıristiyanlığı Üzerindeki Etkileri*, Çeviren: S. Haluk Kortel, "The impact of the Crusades on Eastern Christianity", Medieval and Middle Eastern Studies in Honor of Aziz Suryal Atiya, (ed. Sami A. Hanna), Leiden 1972, s.229

²¹² Mehmet Ersan, a.g.m., s.205

²¹³ Zeynep İnan, a.g.m., s.216

²¹⁴ İlyas Gökhan, *Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi (2012), cilt: 1, sayı: 2, s. 80

ruhbanlarına da Roma Kilisesinin hakimiyetini tanımaları için baskı yapmaya başlamışlardır.²¹⁵ Yaşanılan hadiseleri Ermeni tarihçi ve ruhban olan Urfalı Mateos yazılarında; Haçlıların şehirleri viraneye çevirdiklerini, onların ayakları altında ezilen toprağın dahi ürün vermediğini ve çoraklaştığını, bağların kurduğunu ve dikenlerden başka bir şeyin kalmadığını yazmıştır. Haçlıların halk arasındaki barış ve mutluluğu bozup yerine nefret ve ihaneti getirdiğini ve Hıristiyanlara yapılan zulümlerden dolayı mabetlerin kapandığını, din adamlarının ağır suçlamalarla hapsedildiğini ve kilise minberlerinin yıkılıp mabetlerin tahrip edildiğini söylemiştir. Bu konuda çılgın diyerek tanımladığı Frank milletini suçlamıştır.²¹⁶ Tüm bu olanlara rağmen Haçlıların gücünden istifade etmek ve bölgedeki hakimiyetini güçlü tutmak isteyen Ermeni Baronu I. Konstantin'in oğlu Toros, Kilikya Kralı II. Leon gibi kimseler de Haçlılarla iletişim kurmaya devam etmişlerdir.²¹⁷

Ermeni Kilisesi ile papalık arasında kayda değer ilk ilişkiler ise 1113-1166 yılları arasında katogikos olan III. Gregorius döneminde gerçekleşmiştir. Katogikos Gregorius 1141 yılındaki Kudüs Konsilinden sonra Papa II. Lucius ile görüşmüştür. Dostça gelişen bu görüşmeden sonra papa tarafından itikadi konularda Katolik inancına uygunlukla ilgili uzlaşma yapılmaya çalışılmış ancak katogikos tarafından olumlu bir yanıt verilmemiştir. 1166 yılında onun yerine geçen IV. Nerses Grek, Ermeni ve Süryanileri içine alan birleştirici orta yol için Bizans valisi aracılığıyla imparator ile iletişime geçmiş ancak imparatorun Kadıköy Konsili konusundaki kesin tavrı bunun sağlanmasına engel olmuştur. Nerses'in ölümüne kadar da uzlaşma adına yeni bir girişimde bulunulmamıştır.²¹⁸ 1185'te Kilikya Prensi II. Leon ile Tarsus Başpikoposu tahtı elde etmek için yeniden Frankların desteğini almayı düşünmüş ve bunun için de papalıktan yardım istemişlerdir. Yine Katolik inancını desteklemesi şartıyla yardım edeceklerini söyleyen papalığın şartını kabul etmişler ve sonunda II. Leon tahta geçebilmiştir. Kilikya Ermeni Baronluğu bir krallığa dönüştürülmüştür. Kilikya Ermenileri Haçlıların yönetiminde oldukları süre boyunca Latin kültür ve inancını yakından tanımış ve ona maruz kalmışlardır. Ancak bu durum Ermeni Kilisesi içerisinde ayrılığın yaşanmasına sebep olmuştur.²¹⁹ Venedik yönetiminde olan Kıbrıs ve Ceneviz ticaret kolonileriyle iletişim halinde olmaları da Kilikya Ermenileri arasında Katolikliğin diğer bölgelerde yaşayan Ermenilere göre daha kolay kabul edilmesinin bir diğer nedeni olmuştur.

²¹⁵ Philip K. Hitti, a.g.m., s.229

²¹⁶ Mehmet Ersan, a.g.m., s.207

²¹⁷ İlyas Gökhan, a.g.m., s. 80

²¹⁸ Aziz S. Atiya, a.g.e., s. 361

²¹⁹ Philip K. Hitti, a.g.m., s.229

Önemli ticaret malları bu grupların aracılığıyla ihraç edilmiştir. Bu da özellikle kültürel anlamda Latinlerin ve Ermenilerin yakınlaşmalarına sebep olmuştur.²²⁰ Oluşan yeni durum sebebiyle Kilikya Katogikosları Katolik inancının geçerliliğini kabul edeceklerine dair söz vermişlerdir. Katolik inanca yatkın olanlar Kilikya bölgesindeki Sis Katogikosluğu etrafında toplanmışlardır. Böylelikle Katolik inancının ilk tohumları da Ermeniler arasında yeşermeye başlamıştır.

Ermeni Kilisesi merkezi önce Eçmiyazin olmuş, daha sonra Sasanilerin hakimiyetiyle birlikte Dvin'e taşınmış ve 931 yılında Ahtamar'a nakledilmiştir. Kilikya Krallığıyla birlikte de Sis'e taşınmıştır. Ancak Katolikliğin bu bölgede hakim olmasıyla Ermeniler arasındaki sürtüşmeler başlamış ve monofizit inancı savunan Ermeniler Ahtamar'daki kiliseye bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bu durumun sonucu olarak da kilisede iki başlılık ortaya çıkmıştır. Ancak Katolik inancı Ermeniler arasında çok kuvvetli bir inanç olarak yayılamamıştır. Çünkü Roma Kilisesi ile Ermeni Kilisesi arasındaki iletişim daha çok siyasi anlaşmalar yapmayı uygun hale getirmek amacıyla orta yolu bulma fikri üzerine devam etmiştir. Yani bir nevi göz boyama şeklinde yapılmıştır. Çünkü Frankların Katolik inancını taşımayan Hıristiyanlara karşı içlerinde taşıdıkları düşmanca hırsları görmüşlerdir. Onlarla bir olmak için sadece aynı dinden olmak yetmemiş, aynı itikadı da taşıyor olmaları gerekmiştir. Frankların desteği için de papanın desteğine ihtiyaç duymuşlar ve bu sebeple papanın istediklerine de boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Yıllar içerisinde gerçekleşen toplantılarda da papalık bu isteklerini yenilemiştir. Haçlıların Anadolu topraklarını yavaş yavaş terk etmeleri ile gerek Haçlı prensliklerinin gerekse Kilikya Ermeni Krallığının gücü zayıflamıştır. Bu sefer de İlhanlılardan yardım istemişler ve belli bir süreye kadar krallığın gücü korunabilmiştir.²²¹ Sis Katogikosluğu da etkinliğini 1375 yılında Memlûklülerin hakimiyetiyle Ermeni Krallığının yıkılışına kadar devam ettirmiştir. Daha sonra gücünü kaybederek yavaş yavaş etkisini yitirmiştir. 1439 yılında yapılan Florensa Konsiline Katolik Ermeni temsilciler de katılmışlar ve Papa IV. Eugenius bu temsilcilerle görüşerek onların biatını almıştır. Daha sonra Ermeni Kilisesi'nin Roma'ya yeniden bağlandığını ilan eden *Exultate Dei* adlı bildiri yayınlanmıştır. Ancak bu bildiri Katolik olduğunu beyan eden Ermenileri tatmin etmemiştir.²²² Katolik inancın desteklenmesi ile Ermeniler arasındaki ayrılığın derinleşeceğini düşünen Ahtamar Patrikliği, Sis Katogikosluğu ile 1409 yılında Tarhev'li S. Grigor aracılığıyla

²²⁰ Şenol Kantarcı, *Katolik Ermenilerin Anadoludaki Faaliyetleri*, Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı Killise ve Milliyetçilik, Türk Tarih Kurumu, sayı: 1 cilt: 9, Ankara (2014), s.65

²²¹ Mehmet Çog, *Haçlı Seferlerinde Ermeni Kilisesi-Papalık Dini Münasebetleri*, Tarih Okulu Dergisi (TOD), Mart-2016, yıl: 9, sayı: 25, s.186

²²² Aziz S. Atiya, a.g.e., s. 362

yapılan girişimler sonucunda yeniden birleşmişlerdir. Merkez olarak da Sis Katogikosluğu kabul edilmiştir. 1441 yılında ise kilise merkezi Aziz Krikor tarafından kurulan ilk kilise olması ve ondan kalan bir emaneti bulundurması sebebiyle Eçmiyazin'e tekrar nakledilmiştir.²²³ Daha sonra Sis ve Ahtamar Kiliseleri kendilerine ait bölgelerdeki Ermenilerden sorumlu olan bölgesel nitelikli kiliseler haline getirilmişlerdir. Ahtamar Kilisesine Hizan ile birlikte bir kaç kasaba ve Van gölünün güneyindeki köyler idari alan olarak verilirken, Sis Katogikosluğuna Sis, Adana, Zeytun, Yozgat, Gürün, Darende, Malatya, Maraş, Antep, Kilis, Halep, Antakya ve İskenderun bölgeleri idari alan olarak verilmiştir.²²⁴

Haçlıların bu bölgelerden uzaklaşmasından sonra buralara Fransisken ve Dominiken tarikatından misyonerler yerleşmeye başlamışlardır. Misyonerlerin monofizit Ermenilere karşı bakış açıları da Haçlılarla aynı olmuş ve doğru yola döndürülmesi gereken heretikler olarak onlara yaklaşmışlardır. Ancak strateji değişmiştir. Yani Haçlıların veya Bizans-Sasani Devletlerinin yaptıkları gibi zorlama ve baskıyla değil de daha çok yardımlar ve avantajlar sunma şeklinde olmuştur. Özellikle politik ve siyasi anlamda bu misyonerler aradaki bağı sağlayan elçiler gibi görülmüştür.

Daha önce de yine siyasi çıkarlar doğrultusunda Ermeniler arasına giren Katolik inancı çok sağlam olmasa da belli bir dönem yayılma alanı bulmuş ancak gücünü kaybetmiştir. Roma Kilisesi bu sefer farklı bir metodla Ermenileri etkilemeye çalışmış ancak milli karaktere bürünmüş olan monofizit inancı terk ettirmek kolay olmamış ve yapılan çalışmalar etkisini hemen göstermemiştir. Zaten Ermeniler Haçlı Seferlerini tecrübe etmişler ve bu sebeple Katoliklere karşı daha temkinli hale gelmişlerdir. Ancak Kilikya Ermenilerinin Katolik inancını kabule daha yatkın oldukları sonraki dönemlerde kendini belli etmiştir. Osmanlı Devleti'nde Katoliklerin resmi olarak kabul edildiği dönemde Katolik olan Ermenilerin çoğu da Kilikya'dan göç eden Ermenilerden oluşmuştur. Kilikya Ermeni Krallığının yıkılışıyla birlikte buradaki Ermeniler Konya, Karaman, Kütahya'ya göç etmişler, buradan Bursa'ya ve İstanbul'a geçmişler ve Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi ile de bir patrikliğe sahip olmuşlardır.²²⁵

²²³ Abdurrahman Küçük, a.g.e., (1997), s. 176-179

²²⁴ Canan Seyfeli, İstanbul Ermeni Patrikliği, Aziz Andaç Yayınları, Ankara (2005), s. 85

²²⁵ Canan Seyfeli, a.g.e. (2005), s.68

Fransiskan ve Dominiken misyonerlerinin Anadolu'daki faaliyetleri daha Haçlı Seferleri devam ederken başlamıştır. Ancak Ermenilerin bu misyonelerle tanışmaları en erken Moğolların Doğu Anadolu bölgesini işgalinden sonraki döneme denk gelmiştir. 1243 yılından sonra Rahip Laurance ile Ermeni bölgesine misyonerlik faaliyetleri ulaşmış, kurumsal olarak ise ancak 1279 yıllarında Rahip Markus'un Sivas bölgesinde kurduğu manastır ile başlamıştır. 1289 yılında tahta geçen Ermeni Kralı II. Hetum dönemi ise bu misyonerlerin en parlak devri olmuştur. Çünkü Kral Hetum'un Aziz Francis'e duyduğu hayranlık sebebiyle bu misyonerlere herhangi bir zorluk çıkarılmamıştır.²²⁶ 1328 yılında Dominiken misyonerlerin faaliyetleri Papa XXII. Jean zamanında yoğun bir şekilde devam etmiştir. Hatta bu dönemde Katolik mezhebini kabul eden Ermeniler tarafından Birleşmiş Kardeşler adlı bir cemaatin de oluşturulduğu görülmektedir.²²⁷ Ancak yapılan çalışmalar neticesinde iletişime geçilerek olumlu sonuç alınan Ermenilerin sayıları ses getirecek kadar ciddi bir boyuta ulaşmamıştır.

Misyonerlik çalışmaları neticesinde Ortodokslardan ayrılan bir başka grup da Protestan Ermenilerdir. 1820 yıllarında Amerikalı ilk misyonerler Osmanlı toprakları içerisinde görülmeye başlanmıştır. Özellikle Eli Smith ve H.G.O. Dwight adlı iki misyonerin bu konuda önemli çalışmalar yaptıkları belirtilmiştir. İlk önce İstanbul'a gelerek Ermeni Patriği ile görüşmüşler, Ermenileri gözlemlemişler ve raporlar hazırlayarak çalışmalarına başlamışlardır. Özellikle İstanbul ve çevresinde açtıkları kurumlar vasıtasıyla Ermenilere ulaşmışlardır. Sonuçta Ermeniler arasında Protestanlık yayılmaya başlamış ancak bu durum da İstanbul Patriği tarafında farkedilince tepkiye neden olmuştur. Protestanlığın İncil'e ve din adamlarına bakış açısındaki farklılık önemli sorunlara ve tartışmalara yol açmıştır. Baskı ve zorlamalara maruz kalan Protestan Ermeniler Amerika ve İngiltere gibi ülkelerin desteğiyle 1850 yılında millet statüsü kazanmışlardır.²²⁸

²²⁶ Resul Ay, Moğollar ve Katolik Misyonerlik: Fransiskan ve Dominiken Rahiplerinin Asya ve Yakındoğu' da Misyonerlik Faaliyetleri (13-14. yüzyıllar), Avrupa Tarihinde Türk Eli Doç Dr Gümeç Karamuk Armağani, editör: Ramazan Acun, Serhat Küçük, Ankara (2017), s. 51

²²⁷ Murat Bürkan Serbest, *Osmanlı'da Ermeni Katolik Kilisesi ve Toplumu*, Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, cilt:3, Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, Ocak (2007), s. 275

²²⁸ Ahmet Türkan, *İstanbul Ermenilerinin Dini, Toplumsal ve Kurumsal Problemleri: Mezarlıklar Sorunu (19. yy)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, sayı:21, 2012, s. 40-44

3.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE KATOLİK ERMENİLERİN SOSYAL, SİYASİ VE DİNİ DURUMLARI

Osmanlı Devleti kurulduğu coğrafya itibariyle çok uluslu bir yapıyı içinde barındıran bir devlet olmuştur. Asya ve Avrupa'nın kesişme noktası olması ve Bizans, Sasani, Abbasi gibi bir çok devletin hükmetmek istediği bir yer olması sebebiyle farklı kültürlerin birleştiği bir bölge olmuştur. Orta Asya'dan gelip beylikler kurarak yükselen ve en son hakimi olan Türkler de bu bölgede uzun yıllar savaş vermiş ve Anadolu topraklarını hakimiyeti altına almayı başarmıştır. 1299 yılında başlayan fetihlerle 622 yıllık bir hakimiyet süreci yaşanmıştır.

Osmanlı toplumunda Ermenilerin bir millet olarak tanınmaları Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi ile gerçekleşmiştir. 1461 yılında İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin kuruluşuyla da daha geniş haklara sahip olmuşlardır.²²⁹ Bu patrikliğin ilk başpiskoposu da Bursa Metropoliti Hovagim ilan edilmiştir. Ayrıca Süryaniler, Keldaniler, Gürcüler gibi birçok kiliseyi de bu patrikliğe bağlayarak Ermeni Patrikliğinin nüfuzunu arttırmıştır.²³⁰ Bizans döneminde de Konstantinopolis'te Ermeni varlığından söz edilmektedir. Ermenilere ait kiliseler de mevcut olmuştur. Ancak bunlar her zaman özgür bırakılmamış ve baskılara maruz kalmışlardır. Özellikle Bizans İmparatoru II. Aleksios döneminde Ermenilerin Türklerle iş birliği yaptığına dair söylentilerin yayılması üzerine Ermenilere ait kiliseler yakılmış ve din adamları sürgüne gönderilmiştir.²³¹ Oysaki Osmanlı toplumunda Ermenilere Rumlara verilen imtiyazların aynısı verilmiş, siyasi ve sosyal statüleri eşitlenmiştir. İbadetlerini inandıkları şekilde yerine getirebilmişler; evlenme, boşanma, cenaze-defin işlemleri gibi dini ve örfi adetlerini kendi din adamları vasıtasıyla özgürce yerine getirebilmişlerdir. Eğitim ve öğretim hakları korunmuş ve başarılı olmaları durumunda devletin önemli kademelerinde de görev alabilmişlerdir. Belli bir ücret karşılığında askerlikten de muaf tutulmuşlar ve böylelikle nüfusları artmaya devam etmiştir. Ticaret yapabilme ve mülk edinebilme hakları sayesinde de zengin olabilmişler ve Osmanlı'nın büyüyen itibar ve imtiyazlarından faydalanmışlardır. Tüm bu olanaklar sayesinde Osmanlı topraklarında devleti sıkıntıya sokacak ciddi bir isyan baş göstermemiş ve Osmanlı fethettiği bölgelerde kolayca hakimiyet kurarak düzeni sağlayabilmiştir.

²²⁹ Davut Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesi'nin Kuruluş Faaliyetleri*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:5, Elazığ (2000), s. 135

²³⁰ Abdurrahman Küçük, a.g.e., (1997), s. 86

²³¹ Canan Seyfeli, "İstanbul Ermeni Patrikhânesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Ankara (2020), s. 668-671

Osmanlı Devleti bu düzen ve nizam içerisinde daha da güçlenerek Avrupa'nın kapılarına dayanmıştır. Bu durum da Katolik dünyasını daha da korkutmaya başlamıştır. Türkler cephede yenilememiş ve ilerlemeye devam etmişlerdir. Onlar da Osmanlı Devleti'ni içten yaralayarak zayıflatmayı düşünmüşlerdir. Osmanlı Devleti, hükümet ve toplumuyla bir bütün oluşturan sosyal bir devlet olmuştur. Toplumdaki huzur ve nizamı bozarak hükümeti rahatsız etmek ve devleti zayıflatmak için önce siyasi birtakım yolları denemişler, siyasi alanda yeterince güçlü olmadıklarında da toplumdaki bazı kesimleri amaçları doğrultusunda kendi saflarına çekerek devlet aleyhine kullanmaya başlamışlardır. Bu konuda da kendi saflarına daha kolay geçebilme ihtimali bulunan Hristiyan toplumları hedef almışlardır. Çünkü Türk adı ile İslam dini öylesine bütünleşmiştir ki onları kendi saflarına çekmenin kolay olmayacağı bilmişlerdir. Bu sebeple 1587 yılında Papa Sikst Quint Fransa Devleti'nin de desteğiyle Ermenilerin de yoğunlukta oldukları bölgelere Katolik heyetler göndermiş ve Osmanlı aleyhine propaganda yaptırarak onları kışkırtıp Katolik mezhebine bağlamayı amaçlamıştır. 1604 yılında yenilenen kapitülasyonlarla Fransa Devleti Katolikleri ve onların kurumlarını himayesi altına almıştır. Bu imtiyazla Osmanlı topraklarındaki Katolik misyonerler daha rahat hareket etme imkanı bulmuşlardır.²³² Ermeniler üzerindeki misyonerlik faaliyetleri de yoğunlaştırılmıştır. Papalık tarafından Pere Selement Galanus adında bir rahip bu iş için özellikle gönderilmiş ve İstanbul'a ulaşınca Haçlılar döneminde Katolikleşmiş olan Ermenilerle iletişim kurmayı başarmış ve Katolik propagandasını daha geniş kitlelere yaymak için faaliyetlerine başlamıştır. Aynı zamanda Galata'da Ermeni çocuklarına ders verdiği de ortaya çıkmıştır. Ancak yaptığı çalışmalarıyla Ermeni Kilisesi'nin dikkatini üzerinde toplamış ve yaptıklarını rahatsız edici bulan Ermeniler onu şehirden uzaklaştırmışlardır.²³³

Katolikliğin Ermeniler arasında yayılmasından ve Ermenilerin mezhep değiştirmelerinden dolayı duyulan rahatsızlık en erken IV. Murat zamanında gün yüzüne çıkmıştır. 1696 yılında İstanbul Ermeni Kilisesi ruhbanları padişaha giderek bu konudaki şikayetlerini dile getirmiş ve engelleyici tedbirlerin alınmasını istemişlerdir. Yapılan bu şikayetlerden dolayı Katolik Ermenilerin toplanma yerleri olan Azra ve Aziz Yahya Kiliseleri kapatılmıştır. Ayrıca Ermenilere ait bir matbaada Katolikliğin propagandasının yapıldığı kağıt ve broşürlerin basılıp yayıldığı duyulması başkentte huzursuzluğa neden olmuş ve bunun da devredilmesi

²³² Davut Kılıç, a.g.m. (2000), s. 136

²³³ Murat B. Serbest, a.g.m., s. 275

istenmiştir.²³⁴ Bu dönemde Ermeni Kilisesi'nde mezhep değiştirmek büyük suç sayılmış ve kilise, cemaatindeki Ermenileri korumak adına pek çok şey yapmıştır. Ancak Katolikliğin hızla yayılmasına engel olamamışlardır. Osmanlı hükümeti ise özel olarak bu konularla da ilgilenmek zorunda kalmıştır. Aslında Katolik mezhebinin yayılması Osmanlı Devleti için de sakıncalı bir durum olmuştur. Çünkü Padişahlar başından beri Ortodokslar ile Katoliklerin ayrılığını desteklemiş ve Ortodoksları himayesi altına almıştı. Böylelikle Hıristiyan dünyasının birleşmesini engellemek istemişlerdir. Ne yazık ki Osmanlı'nın güçlü zamanlarında verilen kapitülasyonlar Katolikliğin Osmanlı topraklarında yayılmasına sebep olacak şekilde sonuçlanmıştır. Bu sayede de dış devletler Osmanlı'nın iç işlerine müdahale hakkı elde etmişlerdir.

1701-1702 yıllarında küçük bir cemaat haline gelen Ermeniler papalığa giderek Katolikliğe geçtiklerine dair resmi olarak beyanda bulunmuşlardır. Henüz Osmanlı Devleti tarafından tanınmadıkları için kilise merkezleri ve dini liderleri de belli değildi. Bu sebeple nikah, tören gibi konularda Ermeni din adamlarına, günah itirafı, ayin gibi konularda ise Katolik papazlarına başvurmuşlardır.²³⁵ Bu durum da Katolik Ermeniler arasında anlaşmazlığın çıkmasına yol açmıştır. Bir grup İstanbul Ermeni Patrikliği ile dini ve idari tüm ilişkilerin tamamen kesilmesi taraftarı iken, diğer grup bu ilişkinin devam etmesi taraftarı olmuştur. İlişkinin kesilmesini istemeyenlere göre Katolikliğin ve papanın üstünlüğünü kabul etmek, milli kilise geleneklerinin ve kurallarının da bırakılmasını gerektirmemekte, bundan dolayı İstanbul Ermeni Kilisesi ile olan bağlar devam ettirilebilir demektedirler. Ancak papalık da dahil olmak üzere bir takım Katolik Ermeniler, İstanbul Kilisesi ile bağların tamamen koparılması ve sadece Katolikliğin gerektirdiği gibi dini kuralların yaşanması gerektiğini savunmuşlardır. Anlaşmazlık neticesinde Ermeniler arasında bazı gruplar ortaya çıkmıştır. Bu gruplardan Latinliği ön plana çıkaranlar; papalığın tüm misyoner grupları tek merkez altında topladığı Propaganda Teşkilatı olmuştur. Papa VIII. Urban tarafından açılan ve Katolik inancı doğrultusunda propaganda seminerleri ile eğitilerek tekrardan kendi toplumlarına Katolik inancı yayan ve papalığı destekleyen kimseler olarak gönderilen gençlerin okutulduğu Urban Koleji'nin, Propaganda Teşkilatına destek sağlaması nedeniyle bu teşkilat mensuplarına Kolejliler de denilmiştir. Katolik olmakla birlikte Ermeni milliyetçiliğini ve değerlerini ön planda tutanlar ise Mihitarisler ve Antonyan Tarikatı mensupları olmuştur. Bu konuda özellikle Propaganda Teşkilatı'nın düşünce ve faaliyetlerine karşı Mihitaristler ile Antonyan Tarikatı mensupları kendi aralarındaki bir takım dini anlayış farklılıklarına rağmen

²³⁴ Murat B. Serbest, a.g.m., s. 275

²³⁵ Şenol Kantarcı, a.g.m., s. 66

birlikte hareket etmişlerdir. Ermeni milliyetçiliğinin en hararetli savunucuları ve Ermeniler üzerindeki etkisi en yoğun olan grup ise Mihitaristler olmuştur.²³⁶

Ermeni Benedikt Tarikatı olarak da bilinen Mihitaristler, Sivaslı Mihitar önderliğinde kurulmuş olup Ermeniliğin milli kimliğinin korunması gerektiğini savunmuşlardır. Sivaslı Mihitar Ermeni milletinin dini ve milli uyanışı adına faaliyetlerde bulunmak amacıyla 1700'lü yıllarda İstanbul'a gelmiş ve on öğrencisiyle birlikte çalışmalarına başlamıştır. Aziz Benedikt'in manastır kurallarına göre uyarlanan Mihitaryan Birliği Manastırını kurarak görüşlerini yaymaya çalışmıştır. Ermeni milletinin milli özelliklerini ön planda tutması nedeniyle Ermeni Patrikliğiyle yakın ilişki içerisinde olmuştur.²³⁷ Mihitaristlerin, Ermeniler üzerindeki etkisi daha fazla olmuş ve çok sayıda Ortodoks Ermeni'nin Katolikliğe geçmesini sağlamıştır. Hatta kurulan bu manastır Fransa'nın da desteğini alarak bir Ermeni akademisine dönüştürülmüş, Ermenilerin tarihini ve dilini öğreten kitapçıklar gizliden gizliye dağıtılarak yayılmıştır.²³⁸ Bunda Fransa'nın desteğinin olmasının en büyük nedeni Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan Ermenilerin milliyetçilik akımının etkisiyle kışkırtılması ve bağımsızlıkları adına isyan çıkartılarak Osmanlı içerisinde huzursuzluk çıkarılmasının hedeflenmesidir.

Katolik mezhebini Doğu Hıristiyanları içerisinde en çok benimseyenler Ermeniler olmuştur. Bunun sebebi ise Ermenilerin Haçlı Seferlerinde Katoliklerle daha yakın temaslı bir iletişime geçmiş olmalarıdır. Özellikle Kilikya bölgesinden gelen Ermenilerde bu mezhebe giriş oranı daha yüksekti. Ayrıca kimi zaman gizli kimi zaman aleni bir şekilde Latin kiliselerine de gitmeye başlamışlardı. Tüm bu yaşananlar milli kimlik ve kilise inancından taviz vermeyen Ermeni Kilisesi'nin geleceği için çok tehlikeli olarak görülmüş ve bu konuda engelleyici yaptırımların uygulanmasını istemişlerdir. Osmanlı Hükümeti ise mezhep değiştirmeyi yasaklayarak bu konunun önüne geçmeye çalışmıştır. Ancak bu yasaklar engelleyici olmamıştır. Yasağa dair yayımlanan fermanların 1721, 1722, 1732, 1739, 1741 yıllarında tekrarlanmasından engelleyici olmadığı anlaşılmaktadır.²³⁹ Hatta yaşanan huzursuzluk Osmanlı Devleti ile Fransa'nın da aralarının bozulmasına neden olmuştur. Bazı padişahlar döneminde misyonerlik faaliyetleri durdurulmaya çalışılmış ve Katolıklara müdahale edilmiş olmasına rağmen değişen

²³⁶ Ahmet Türkan, *İstanbul'daki Katolik Ermeni Gruplarının Problemleri ve Papalığın Müdahaleleri (19. yy)*, Uluslararası Tarih Dergisi (International Journal of History), 2012, Cilt: 4, Sayı: 2, s. 320- 321

²³⁷ Gürsoy Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler: Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul (2008), s.85

²³⁸ Davut Kılıç, *a.g.m(2000)*, s. 140

²³⁹ Davut Kılıç, *a.g.m (2000)*, s. 141

iktidar ve yetkililerle tekrar eski düzene geri dönmüş ve kalıcı olarak misyonerlik çalışmaları durdurulamamıştır. Örneğin I. Mahmud döneminden önce Osmanlı-Fransa ilişkileri zayıflamış ve zarar görmüştür. Ancak 1736-39 yılları arasında Rusya ve Avusturya'nın Osmanlı'nın Akdeniz'deki bölgelerine saldırmaları ve bu durumda Fransa'nın Osmanlı Devleti yanında yer alması ve yardımları sayesinde eski ilişkiler düzeltilmiş, hatta daha geniş imtiyazlar verilmiştir. Verilen imtiyazlarla misyonerler ve bunların sahip oldukları kilise, okul, yetimhane, vakıf, hastane gibi kurumlara dokunulmazlık hakkı verilmiş ve belirli şartlar sağlanmadıkça araştırılma ve sorgulanma hakları dahi garanti altına alınmıştır. Bu kurumları tamir etme için dahi gerekli izni verecek yetkili makam Fransız elçilikleri olmuştur.²⁴⁰ Hatta verilen kapitülasyonlar Fransa'yı o kadar ön plana çıkarmıştır ki Katolik papazlar Ermeniler'e Katolik olmaları durumunda Fransa'nın her türlü himayesine kavuşacaklarına dair ciddi tekliflerle gelerek onları etkilemeye çalışmışlardır.²⁴¹ Ayrıca misyonerler Ermeniler'e Ortodoks mezhebinin uygulanabilirliğini sorgulayıcı bir tarzda da yaklaşmışlardır. Onlara kendi mezheplerinin zor ve baskıcı olduğunu Katolikliğin ise daha kolay olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Katolik mezhebinde kadınların örtünme mecburiyetleri kaldırılmış, Ortodoks Ermenilerde yılın çoğunluğunda uygulanan perhiz uygulaması Katolik mezhebinde kırk güne düşmüş ve erkeklerin perhiz zamanları deniz hayvanlarının etlerinden yemelerine izin verilmiştir.²⁴² Aynı zamanda Ermeniler için Katolikliğe geçmek sosyal ve ticari alanda rahata ermek ve Avrupaileşmek anlamını da taşımıştır. Misyonerler ile hem Katolikliği hem de Fransa kültür ve dilini öğrenen Ermeniler Ermenice yerine Fransızca konuşmayı tercih etmişler ve Fransa kültür ve adetlerini yaşamaya, onlar gibi giyinmeye ve görünmeye çalışmışlardır. Ekonomik yararları da göz ardı edilmemelidir. Katolikliğe geçen fakir Ermeniler'e maddi yardımlar yapılmıştır. Ayrıca vergi mükellefiyetinden kurtulma imkânı, ticari alanda da Fransa dahil batı ülkelerine açılma imkânı sunulmuştur.²⁴³

Katolik Ermenilerin sayısı her dönem gittikçe artmış ve sonunda kendilerine ait bir patriklikin kurulmasını ısrarla istemeleri üzerine Papa XIV. Benedikt, I. Abraham Peter adıyla Ermeni din adamı Abraham Ardzivian'ı 1742 yılında Kilikya Ermeni Patriği olarak tanıdığını ilan

²⁴⁰ Abdurrahman Bozkurt, *Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki Katolikleri Himaye Hakkı Ve Bunun Sona Ermesi*, Tarih Dergisi, sayı:52, İstanbul (2011), s. 128-130

²⁴¹ Davut Kılıç, a.g.m., (2000) s 137

²⁴² Abdurrahman Sağırılı, *Ermenileri Katolikleştirme Çalışmaları Ve Sonuçları Hakkında 1778 Yılında Hazırlanan Bir Rapor*, Hoşgörü Toplumunda Ermeniler Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu: Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı: Türk Ermeni İlişkileri Örneği, cilt: 1, 2007, s.149

²⁴³ Ahmet Türkan, a.g.m. (2012) , s. 34-35

etmiştir. Ancak bu beyan Osmanlı Devleti tarafından itibar görmemiştir.²⁴⁴ Bu sebeple Katolik Ermenilerin devlet tarafından resmi olarak tanınmaları daha geç bir döneme ertelenmiştir. Baskı, sindirme ve kanunlarla Ermenilerin Katolikliğe geçmesine engel olamayan Ortodoks Ermeni Kilisesi birleşme teklifinde bulunmuştur. Katolikler ise 1810 yılında Ortodoks Ermeni Patrikliğine 5 maddelik bir öneri sunmuşlar ve önerilerinin kabul edilmesi durumunda birleşmeyi kabul edeceklerini söylemişlerdir. Ancak Ortodoks Ermeni Kilisesi özellikle iki önemli maddenin kabulü konusunda uzlaşma sağlayamamıştır. Bunlardan biri ayin sırasında papalara karşı mücadele etmiş olan Ermeni din adamlarının adlarının anılmaması, diğeri ise ruhani derecelerin takdimi sırasında Kadıköy Konsilinin lanetlenip aforoz edilmesi idi.²⁴⁵ Bu maddelere bakıldığında ise monofizit olan Ermeni Kilisesi için ağır maddeler olmuştur.

Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerle ilgili sorunlar, bilhassa misyonerlik faaliyetlerinin yoğunlaştığı 18. yüzyılda artmıştır. Ortodoksluktan ayrılan Ermeniler, sayılarının artması üzerine özellikle eski kiliseleri tarafından takibata maruz kalmışlar ve onlara ağır yaptırımlar uygulanmıştır. Hatta mezhep değiştiren Ermenilerin isimleri patrik tarafından toplanılarak Babıâli'ye bildirilmiş ve bunların sürgün edilmeleri istenmiştir.²⁴⁶ Henüz ayrı bir millet olarak tanınmamış olan bu Ermeniler, huzursuzluk ortamının artması sebebiyle İstanbul'da yoğun olan Katolik Ermeni nüfusunu azaltmak ve ortamı sakinleştirmek amacıyla Anadolu'nun iç kısımlarına doğru iskan hareketine tabi tutulmuşlardır.²⁴⁷ Ancak Fransa Devleti bu durumu Katoliklere ve bu mezhebe has yapılan bir uygulama olarak görerek, hamisi olarak kabul ettiği Katolik Ermenilerin yeniden başkente dönmelerine izin verilmesini istemiştir. Uzun müzakereler sonrasında Ermeniler yeniden İstanbul'a dönmüşlerdir. Ancak sadece bununla yetinilmemiş ve Katolik Ermenilere millet statüsü kazandırılarak üzerlerindeki baskıların hafifletilmesi istenmiştir. Yeniden Fransa ile Osmanlı Hükümeti müzakerelere başlamıştır. Neticede 1830 yılında II. Mahmut döneminde Katolik Ermeniler de ayrı bir millet olarak tanınmış ve böylelikle Osmanlı toplumunda Yahudiler, Rumlar, Ortodoks Ermeniler gibi Katolik Ermeniler de ayrı bir millet olarak değerlendirilmeye başlanmışlardır.²⁴⁸ Ancak bu durum yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Ayrı bir millet olarak tanınan Katolik Ermeniler İstanbul Ermeni Patrikliği'ne bağlı kalmak istememişlerdir. Zaten aralarında sürekli bir tartışma ortamının olması ve Katoliklerin uzun yıllar Ortodoks

²⁴⁴ Murat Bürkan Serbest, a.g.m., s. 276

²⁴⁵ Şenol Kantarcı, a.g.m., s. 66

²⁴⁶ Kemal Beydilli, "Tehcîr", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt:40, İstanbul (2011), s.319-323

²⁴⁷ Şenol Kantarcı, a.g.m., s. 67

²⁴⁸ Ahmet Türkan, a.g.m (2012), s. 36

Ermeniler tarafından baskıya maruz kalmaları ilk fırsatta onlardan ayrılmasına neden olmuştur. Bunun için de yine Fransa elçiliği ile görüşmelere başlanmıştır. Osmanlı hükümeti Müslüman bir nazır atayarak Katoliklerin idare edilmesini tavsiye etmiştir. Ancak Fransa elçisi bunun uzun soluklu bir faydasının olmayacağını, Katoliklerden birinin seçilmesi gerektiğini söylemiştir. Osmanlı Devleti de bu önerinin geçici bir süre olacağını söylemesi üzerine tavsiye kabul edilmiştir. Ancak bunun yanında din işlerinin de sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için psikopos atanmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Gümrükçü Ethem Efendi nazır olarak atanmış, yanına da Rahip Andon Nurican, İstanbul Başpiskoposu olarak seçilmiştir. Papa VIII. Pie de bu seçimi onaylamıştır. Ancak Andon'un Avusturya vatandaşı olması sebebiyle II. Mahmut bunu kabul etmemiş ve beratını vermemiştir. Osmanlı vatandaşı olan Ermenilerin dışarıdan gelen bir kişiyle temsil edilmesini hoş karşılamamış, Osmanlı tebaasından olan birinin Ermenilerin dini lideri olarak daha münasip olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine İstanbul asıllı Hagop Çukuryan Başpiskopos olarak atanmış ve beratı da verilmiştir. Ancak papalık yine durmamış ve kendisinin bizzat onayladığı Andon Nurican'ı Katolik Ermenilerin ruhani lideri olarak ilan etmiştir. Bu durum da hem resmi hem de dini iki liderin varlığını ortaya çıkarmıştır.²⁴⁹ Bunun üzerine 1867 yılında patriklik ve başpiskoposluk İstanbul Kilisesi'nde birleştirilerek tek merci haline getirilmiştir. 1928 yılına kadar da İstanbul'da görevini icra etmiştir.²⁵⁰

Katolik Ermeni Kilisesi'nin kuruluşuyla birlikte Ermeniler, doğuda Katolikliğin koruyucusu olmuşlardır. Böylelikle Fransa Devleti'nin ve papalığın amaçladıkları gibi Katolik adıyla ayrı bir millet oluşumu sağlanmış, Osmanlı toprakları içerisinde Katolik olan diğer milletlerin de temsilcisi konumuna yükselmişlerdir. Katolik olan Süryaniler, Keldaniler gibi başka milletler Osmanlı Devleti tarafından ayrı ayrı millet olarak tanınmamakla birlikte Katolik Ermeni Patrikliği'ne bağlanmışlardır.²⁵¹ Hatta 1860 yıllarında Katolikliği kabul eden Bulgarlar bile bu patrikliğe bağlanmışlardır. Yani sadece doğuda değil, Osmanlı sınırları içerisindeki her Katolığın ruhani lideri konumuna gelmişlerdir. O dönemde ki Osmanlı toprak sınırları göz önüne alındığında başlangıç itibariyle bir nevi Roma Kilisesi'nin doğu kanadını oluşturmuşlardır.

Katolik Ermenilerin İstanbul Ermeni Patrikliği'nden ayrılması farklı toplumsal sorunlara da yol açmıştır. Aralarındaki anlaşmazlığı tetikleyen en önemli olay da Darphane Nazaretinde

²⁴⁹ Ahmet Türkan, a.g.m. (Haziran,2012), 322-325

²⁵⁰ Halil Özşavlı, "Lübnan Ermenileri (1914-1939)", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014, s. 160

²⁵¹ Canan Seyfeli, Haz: Ahmet Taşgın, Eyüp Tanrıverdi, a.g.e (I) , s. 85 -86

bulunan Ermeni Katolik ailesi olan Dürzoğulları'nın evinde Katoliklere ait ayin kıyafetlerinin bulunması ve ibadet için ayrı bir odanın ayrıldığı öğrenilmesi ile bu aileden iki kişinin başının kesilmesi ve diğer üyelerin de sürgüne gönderilmesidir.²⁵² Yapılan baskıların bu boyuta ulaşması hem Katolik Ermenilerin hem de Ortodoks Ermenilerin birbirlerine karşı nefret duygularını uyandırmıştır. Sorunlardan bir diğeri de ölümlerin defni konusunda olmuştur. Daha önce Katolik ya da Ortodoks ayrımı yapılmadan ölen tüm Ermenilerin defni aynı bölgedeki mezarlığa yapılırken daha sonra Ortodokslar tarafından buna karşı çıkılmaya başlanmıştır. Bu soruna ölümlerin Ermeni mezarlığının yanındaki bir yere gömülmesi ya da Protestan Ermenilerle beraber ayrı bir yerin tesis edilmesi şeklinde çözüm önerileri sunulmuştur. Başka bir olay da Ortodoks Ermeni Patrikliği'nin mezarlık olan bir yerin iptal edilerek o yere yetimhane yapılması için hükümete başvurması ile çıkmıştır. Ancak Katolik Ermeni Patrikliği buna karşı çıkarak böyle bir durumun asla gerçekleşemeyeceğini ve bu konudaki şikayetlerini belirtmesi başka bir anlaşmazlığa yol açmıştır. Bu türdeki sorunlar sadece Katolik Ermenilerle yaşanmamış, Protestan Ermenilerle de yaşanılır haline gelmiştir. Çünkü Ortodoks Ermenilere göre Katolik ya da Protestan olan bir Ermeni Ermenilikten çıkmıştır.²⁵³ Aralarındaki ayrım öyle bir boyuta gelmiştir ki her iki taraf da birbirlerinin kestiği etleri dahi yememeye başlamıştır. Birbirlerinin aleyhine çalışmalar yaparak huzursuzluk çıkarmışlardır. Katolik Ermeniler Ortodokslar gibi görünmek veya Ermenice konuşmak yerine Frenkler gibi görünmeye, konuşmaya çalışmışlar, böylelikle Ortodoks Ermenilerden ayrılmayı tercih etmişlerdir. Katolik Ermenilerin kendi menfaatleri için Osmanlı Devleti aleyhine de yaptıkları şeyler olmuştur. Sarraflık ve tüccarlık yapan bir takım Katolik Ermeniler buldukları konum sayesinde devlet erkanından olan kişilerle iletişim halinde olmuşlardır. Bu yakınlık sayesinde elde ettikleri değerli bilgileri dış devletlerin çalışanları ile paylaşarak casusluk yapmışlardır. Veya borsacılık yapanlardan kimileri de aldıkları fazla miktarda paraların karlarını belli bir süre yatırımcılara ödemiş, daha sonra bu paraları Avrupa'ya yollayarak iflas ettiklerini açıklamışlar ve hapis cezası sonrasında elçilikler vasıtasıyla bu durumdan kurtularak Avrupa bankalarından elde ettikleri faizlerle Osmanlı'da yaşamaya devam etmişlerdir. Yine Katolik Ermenilerden ölen zengin kişilerin mal varlıkları Katolik papazlar tarafından el konularak her yıl Avrupa'ya aktarılmıştır.²⁵⁴

²⁵² Gürsoy Şahin, a.g.e., s. 184

²⁵³ Ahmet Türkan, a.g.m. (2012), s. 37-38

²⁵⁴ Abdurrahman Sağırılı, a.g.m., s.151- 152

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında papalığın Katolik Ermeniler üzerinde fazlaca söz sahibi olmaya çalışması Katolik Ermeniler arasında da bölünmeye neden olmuştur. Katoliklerin Lübnan'daki en büyük ruhani liderleri olan VIII. Krikor Pier ölünce yerine yeni bir katogikos seçilmesi gerekmiştir. Toplanan sinodda İstanbul'da bulunan papa yanlısı Andon Hasun göreve getirilmiştir.²⁵⁵ Bu süreçte daha önce yine papalığın müdahalesinin bir sonucu olarak İstanbul'da bir patrik ve Lübnan'da bir başpiskopos tarafından çift başlı şekilde yönetilen Katolik Ermenilerinin, papanın onayını almış tek dini lider ile papalığa bağlanması hedeflenmiştir. İşte bu görev değişikliği de planlanan hedef için bir fırsata dönüştürülmüştür. İstanbul'daki Hasun, Lübnan'a gitmesi gerekirken Roma'ya giderek Papa IX. Pius'un onayını almış ve İstanbul Ermeni Katolik Patriği ve Kilikya Katogikosu olarak tayin edilmiştir. Ayrıca Papalığın Doğu Kiliseleri ile ilgili olarak yayınladığı Reversus'u da kabul etmiştir. Daha sonra da İstanbul'a geri dönmüştür. Papalığın Ermeniler üzerinde bu kadar yetki sahibi olması papalık karşıtı grupların ortaya çıkmasına ve Andon Hasun'un istifasını istemelerine neden olmuştur. Andon Hasun'un Reversus'u kabulü ile Ermeni kimliğinin yok olmasına izin verdiği düşünülmüştür.²⁵⁶ Çünkü Reversus genelgesi ile Roma'nın onayı alınmadan Doğu patriklikleri yetkilerini kullanamayacak, patrik her beş yılda bir papayı ziyaret ederek ona gelişmeleri rapor edecek, yeni patrik seçilmesi gerektiğinde ise belirlenen üç adayın ismi papaya iletilecek ve en son kararı papa verecek, aday bildirme işini de sadece piskoposlar yapılabilecek hale getirilmiştir. Bu durumda da daha önce kendi patrik ve piskoposlarını tayin etme hakkına sahip olan Katolik Ermeni halkı bundan sonra seçim konusunda söz sahibi olamayacaktı. Bu durum sadece Katolik Ermeniler tarafından değil Maruni, Melkit, Keldani liderler tarafından da hoş karşılanmamıştır.²⁵⁷ Ermeniler Katolikliği seçerek papanın üstünlüğünü kabul etmiş, ancak papanın kilise ve mallar üzerindeki hak iddiasını gereksiz bulmuşlardır. Hatta bu konuda hesap sorabilecek tek makamın patrik vasıtasıyla Padişah olduğunu savunmuşlardır. Yaşanılan tartışmalar her gün kavgalı olaylara sebep olmuştur. Buna son vermek adına Osmanlı Hükümeti de papalıktan destek istemiştir. Ancak papalığın herhangi bir adım atmaması sebebiyle Andon Hasun hükümet tarafından azledilmiş ve Katolik Ermenilerden kendilerine yeni bir patrik seçmeleri istenmiştir. Bir süre sonra papalığın her hakkı kendinde toplamasına karşı olan Diyarbakır Piskoposu Küpeliyan yeni patrik olarak seçilmiştir. Ancak bu durum da tartışmaları bitirmemiş ve sonunda Ermeniler Hasunistler ve Küpeliyancılar olarak iki gruba ayrılmışlardır. Küpeliyancılar daha sonra papa tarafından aforoz edilmiştir. Bunların

²⁵⁵ Gürsoy Şahin, a.g.e., s. 195

²⁵⁶ Charles A. Frazee, a.g.e., s. 322-324

²⁵⁷ Ahmet Türkan, a.g.m. (Haziran,2012), s. 330

içerisinde Mihitaristlerden de çok sayıda kişi bulunmuştur. 1888 yılında iki grup ayrılığa son vermek adına kendi aralarında anlaşmışlardır.²⁵⁸ Patrik Azarya'nın ılımlı politikası sayesinde yaptığı düzenlemeler her iki grup tarafından kabul edilince Katolik Ermeniler yeniden birleşmişlerdir.

20. yüzyıla girildiğinde Osmanlı Devleti zayıflamış ve siyasi alanda pek çok devletle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu durumdan faydalanan azınlıklar da kendi çıkarlarına uygun olan devletlerle anlaşarak onların politikalarına uygun davranışlar sergilemeye başlamışlardır. Bunlardan biri de özellikle Doğu Anadolu bölgelerinde artan Ermeni olayları olmuştur. Yapılan vahşet sonucunda Osmanlı hükümeti yeterli delil ve kanıtı da elde ederek bu olaylara bir son vermek adına bazı tedbirler almak istemiştir. Öncelikle halkı kışkırtan ve bozgunculuk çıkaran Ermeni komite merkezlerinin kapatılmasını ve liderlerinin yakalanmasını emretmiştir. Yakalananların askeri mahkemelerde yargılanmak üzere hazır bulundurulmalarını istemiştir. Ancak olaylar yatışmamış ve artarak devam etmiştir. Bunu üzerine yeni bir rapor ve çözüm sunulması emredilmiş ve başkumandan vekili Enver Paşa tarafından Ermenilerin Ruslar ile iş birliği yaptığına ve halkı kışkırtarak Osmanlı Devleti aleyhine çalışmalar yürüttüklerine dair bilgileri hükümete sunmuştur. İç işleri bakanı ve bakanlar kurulunun kararı ile Ermeniler için Tehcir Kanunu çıkarılmıştır. Göç ettirilmesi gereken yerler de kanunda belirtilmiştir. Bundaki amaç Ermeniler ile Rusların bağlantısını keserek zaten zor durumda bulunan Osmanlı Devleti'ne ve askerlerine daha fazla zorluk çıkarmalarını önlemek ve Doğu Anadolu'daki Ermeni yoğunluğunu azaltarak biraraya gelerek yaptıkları mezalimi durdurmaktır.²⁵⁹

Gürsoy Şahin'in Osmanlı Devleti'ndeki Katolik Ermenileri anlattığı kitabında yer alan bilgilere göre ise bu kanunun uygulanma alanlarına Katolik Ermeniler dahil edilmemişlerdir. Bunun sebebi olarak Katolik Ermenilerin en azından olayların ilk başladığı dönemlerde Ortodoks Ermenilerin ve Taşnak- Hınçak Cemiyetlerinin kışkırtmalarından etkilenmemeleri ve onların zarar verici ve bölücü faaliyetlerine katılmamaları olarak gösterilmiştir. Onların sosyo-ekonomik durumlarının diğerlerine göre çok daha iyi olması bu durumda etkili olmuştur. Zaten Ermeni Katoliklerden olan Mihitaristlerin pek çoğu tehcir olayından önce Amerika'ya göç etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerde Rusya ile yaşadığı bazı olumsuz olaylarda Ortodoks Ermenilerin Rusya lehine davranışlar sergilemesi sonucunda Osmanlı hükümeti Katolik

²⁵⁸ Gürsoy Şahin, a.g.e. (Haziran,2012), s. 196-197

²⁵⁹ Durmuş Yılmaz, a.g.e., s.138-158

Ermenilere daha yakın olmaya başlamıştı. Tehcir kanunundan önceki olaylar da bu konudaki fikri desteklemiştir. Katolik ve Protestan Ermeniler; yaşlı-hasta olanlar, yetim çocuklar gibi tehcir dışı bırakılmışlar ve buldukları bölgelerde sayılarının bildirilmeleri istenmiştir. Ayrıca hataen kanuna tabi tutulan Katolik Ermenilerin ise geri dönmelerine izin verilmiştir.²⁶⁰ Yine Şenol Kantarcı'ya ait bir makalede Talat Paşa tarafından 1915 yılında Konya, Halep, Maraş, Sivas, Niğde gibi şehirlere çekilen telgraflarda Protestan ve Katolik Ermenilerinin sevk edilmemesi ve sevk edilenlerin de geri getirilmeleri emredilmiştir.²⁶¹ Ancak bilindiği kadarıyla Ermeni halkını milliyetçilik çağrısı altında silahlandırmayı amaçlayan Taşnak, Hınçak, Armenakan örgütleri genel itibariyle Fransa'da temelleri atılan ve daha sonra Osmanlı topraklarına getirilen örgütler olmuşlardır. Amaçları ise Kilikya Krallığını yeniden kurmaktır. Yine bu örgütlerin mali kaynaklarını da Fransa, İngiltere, Rusya, Amerika gibi yabancı devletler sağlamışlardır.²⁶² Ayrıca asırlarca Osmanlı toplumunda huzurla yaşayan ve millet-i sadıka²⁶³ olarak adlandırılan Ermenilerin özellikle misyonerlik faaliyetleri sonrası yaşadıkları devlet aleyhine faaliyetlerde bulunmaları da dikkate alınması gereken başka bir noktadır.

3.3. SİVASLI MİHİTAR'IN KATOLİK ERMENİLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Her toplumda o toplumu etkileyen ve düşünceleri ile etrafına insanları toplayan lider nitelikli kişiler mevcut olmuştur. Manuk Bedrosyan da bunlardan birisidir. O da Ermeni toplumunu, milli ve dini alanda uyandırma adına ortaya attığı düşünceleri ile etrafına toplamıştır.

Gerçek adı Manug Bedros olan Mihitar Appahayr 1676 yılında Sivas'a bağlı Tokat sancağında doğmuştur. Tüccar bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiş ve ailesinin de desteğiyle küçük yaşlarda eğitim hayatına başlamıştır. Beş yaşında okuma yazma öğrenmiş, on beş yaşına kadar iki rahibe tarafından eğitilmiş ve Surp Nişan Manastırı'nda din görevlisi olarak ilk görevine başlamıştır. Burada yaptığı vaazlarla insanları etkilemesi sebebiyle "rahatlatan, teselli eden" anlamında Mihitar lakabını almıştır. Ancak yeni şeyler öğrenmek ve kendini geliştirmek adına manastırdan ayrılarak Eçmiyazın de dahil pek çok manastırı ziyaret etmiş ve oralarda kalmıştır.

²⁶⁰ Gürsoy Şahin, a.g.e., s. 213-217

²⁶¹ Şenol Kantarcı, a.g.m., s. 69-70

²⁶² Güler Yarcı, *Ermeni Komitelerinin Mali Kaynakları*, Ermeni Araştırmaları, sayı: 51, Eylül (2015), s. 243-245

²⁶³ Abdurrahman Küçük, a.g.e., (2019), s. 31

Bu gezileri sırasında da uğradığı Erzurum bölgesinde Katolik Kilisesi'ne bağlı Cizvit misyonerleriyle tanışarak Katolikliğe dair ilk bilgilerini elde etme imkanı bulmuştur.²⁶⁴

Bu karşılaşma sonrasında batı kültüründen, Katoliklerin inanç biçimleri ve metodlarından çok etkilenmiştir. Bunları gördükten sonra Roma'ya gitme isteği uyanmıştır. Gezdiği yerlerde verdiği vaazlar ile insanları etkilemiş ve kendisine bağlamaya başlamıştır. Aynı zamanda seyahatleri boyunca edindiği tecrübeler sayesinde fikri anlayışı da şekillenmeye başlamıştır. Ancak ciddi şekilde rahatsızlanınca memleketine dönmeye karar vermiştir. Memleketinde ise eğitimine devam etmiş, Suriyeli ve Grek din adamlarının eserlerini Ermenice'ye çevirmiştir. Bu çalışmaları Ermeni dili alanında da önemli bir isim olarak zikredilmesine sebep olmuştur.²⁶⁵

1700'lü yıllarda Katolikliğin Osmanlı Devleti'ndeki Ermeniler arasında tanınması ve hızla yayılmaya başlaması sonrasında Ortodoks Ermeniler ile Katolikler arasında ayrılıklar ve sorunlar ortaya çıkmış, Mihitar Manuk'un düşüncesinde Ermenilerin hem dini hem de milli alanda aydınlatılması ve uyandırılması gerektiği kanaati oluşmaya başlamıştır. Ona göre Ermeniler, eğitim seviyeleri oldukça düşük olduğu için asimilasyona açık haldedirler. Ayrıca Ermeni Kilisesi ile papalığı da birleştirmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla Roma'ya gitmek için yola çıkmış, ancak yolda sıtmaya yakalanınca tekrar memleketine dönmek zorunda kalmıştır. 1696 yılında rahiplik rütbesini alarak bu sefer İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. 1687 yılında İstanbul'daki Surp Krikor Lusavoriç Kilisesinde vaazlar vermeye başlamıştır. Aktardığı düşünceleriyle etrafına talebelerini toplamaya ve bir takım kitapların çevirilerini yapıp yayımlamaya başlamıştır.²⁶⁶

Etkilendiği Katolik misyonerler gibi etrafındaki talebelerinin de bilgili, ileri düzeyde eğitim almış, dindar ve milliyetçi olmalarını istemiştir. Bu amaçla bir mektep açarak bu hedefini gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. İstanbul merkezli Mihitaryan Birliğini kurmuş ve bir manastır gibi eğitim vermiştir. Aziz Benedikt'in keşişlik ve manastır kanunlarına tabi oldukları için bu birlik aynı zamanda Ermeni Benedikt Tarikatı olarak adlandırılmıştır.²⁶⁷ Sayıları tam olarak bilinmemekle birlikte on-on beş civarında talebeye fikri ve dini alanda eğitim vermiştir. Milli bilinci uyandırmak adına bir yandan da halka vaazlar vermeye devam etmiştir. Ona göre Ermeni

²⁶⁴ Vahakn Keshishian, Koray Löker, Mehmet Polatel, Ermeni Kültür Varlıklarıyla Sivas (Sivas with Its Armenian Cultural Heritage), çev. Ayşe Aksakal, Betül Kadioğlu, Nazife Kosukoğlu, Cansen Mavituna, Linda Stark, Cansu Yapıcı, Mas Matbaacılık, Eylül (2018), s. 20

²⁶⁵ Gürsoy Şahin, a.g.e., s. 77-79

²⁶⁶ Gürsoy Şahin, a.g.e., s. 77-80

²⁶⁷ Ahmet Türkan, a.g.m. (Haziran,2012) ,s. 321

milleti Roma'ya bağlanmakla varlığını yeniden bulacak ve milli değerlerine dönüşü sağlayabilecektir. Bu birliğin temel amacı Ermeniler arasında misyonerlik faaliyeti yapmak ve bu amaçla kitaplar hazırlamak olmuştur.

Ancak bu dönemde artan Katolik düşmanlığı ve Katolik Ermenilere yapılan baskılar Mihitarın çalışmalarını engellemiştir. 1701 yılında eski patrik olan Edirne Piskoposu Ghafan'lı Ephrem, Mihitarla birlikte onunla aynı şekilde Osmanlı Devleti içerisinde Katolikliği yayan Arakelyan ve Gomidas Kömürcüyan'ı papalıkla yakın ilişki kurmakla ve Frenk olmakla suçlayarak hapse attirmiştir. Bu olay üzerine patrik olarak yeniden göreve getirilmiştir. Daha sonra ise tüm Ermenilerin inançlarını açıkça ilan etmelerine ve ilan etmeyen kişilerin de günahlarının bağışlanmayacağına dair bir bildiri yayımlamıştır. Bu durum halkın içerisinde gizlenen Katoliklerin sonu olacağı düşüncesiyle Katolik Ermeniler arasında endişelere yol açmıştır. Bu dönemde şehri terk eden Katolik Ermeniler de olmuştur ancak Sivaslı Mihitar ve talebeleri Fransız elçiliğinin himayesinde bulunan Kapusenlere sığınmışlardır. Yaptıklarıyla huzursuzluğu gideremeyen ve daha da artmasına sebep olan Patrik Ephrem görevden alınmış yerine Avedik getirilmiş ancak beklenen sonuç alınamamıştır. Katolikler için de hala tehlike dinmemiştir. Bunun üzerine Mihitar ve öğrencileri İstanbul'dan İzmir'e giderek oradan İtalya'ya doğru yola koyulmuşlardır. Ancak çıkan fırtına sebebiyle İtalya'ya gidemedi Venedikliler'e ait Mora Yarımadasına geçmişler ve burada kalmışlardır.²⁶⁸

Onlar burada halk tarafından sevilmiş ve saygı duyulmuştur. Bu sebeple kendilerine oldukça büyük bir arazi vererek yerleşmelerine izin verilmiştir. Bir manastır yaparak eğitimlerine başlayan Mihitaristler önce kendilerini sonra da halkı eğitme gayesi içinde çalışmalarına başlamışlardır. Mihitar da burada İtalyanca, Latince ve Yunanca öğrenmiştir. Birkaç yıl sonra kilise üyelerinin çoğalması ve Mihitar'ın etrafında toplanmaları ile Mihitaryanlar Birliği papanın onayını almak için Roma ile görüşmelere başlamış ancak yedi yıl sonra papalık tarafından bu tarikat resmi olarak onay alabilmiştir.²⁶⁹ Bu kararın bu kadar geç olmasının nedeni ise propaganda eğitimi almış olan Katolik rahiplerin Papa XI. Cemet'e Mihitar ve tarikatının Katolik Kilisesinin adetlerini bozduğuna dair şikayette bulunmuş olmalarıdır. Bu söylentilerin yayılması üzerine tam bir güven oluşmamış ve papalık onay kararını 1712'ye kadar uzatmıştır.²⁷⁰

²⁶⁸ Charles Frazee, a.g.e, s. 221-223

²⁶⁹Gürsoy Şahin, *Ermeni Milliyetçiliğinin Kökenleri Hakkında*, Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı: Kilise ve Misyonerlik, cilt:9, Türk Tarih Kurumu, Ankara (2014), s. 106-107

²⁷⁰ George A. Bournoutian, a.g.e. s.140

1715 yılında ise Osmanlı Devleti'nin Mora Yarımadası'nı fethetmesi ve manastırın yıkılmasıyla birlikte Mihitaristler Venedik'e gönderilmiştir.²⁷¹ Burada da kendilerine daha önce cüzamlıların bakıldığı ve o zaman için terkedilmiş bir yer olan St. Lazarro Adası tahsis edilmiştir. Eğitim öğretim faaliyetlerine devam edebilmek için Mihitar ve öğrencileri tarafından burada bir manastır kurulmuştur. Bu manastır Avrupa ile Ermenileri birbirine bağlayan ve Ermenilerin Avrupa ve papalık tarafından tanınmasını sağlayan bir köprü görevi görmüştür. Aynı zamanda Osmanlı Ermenileri de batı kültürü ve Katolik mezhebinin, Ermeni milli değerleri ile nasıl bütünleştirildiğine şahit olmuşlardır. Hatta Napolyon'un İtalya'yı fethi sırasında orada bulunan diğer manastırların kapatılmasına rağmen bu manastırın açık kalmasına izin verilmiş ve Fransa Devleti'nin desteğini de alarak bir Ermeni Akademisine dönüştürülmüştür. Ermeni tarihi ve kültürü açısından Mihitaristlerin St. Lazarro adasındaki çalışmaları çok önemlidir.²⁷²

Bir milletin kültürünü yaşatmanın en önemli yolu o milletin dilini yaşatmaktan geçer. Aynı şekilde öğretilmesi amaçlanan bir şey de kullanılan dil ile en iyi biçimde anlatılıp açıklanabilir. Bunun önemini bilen Mihitar da Ermeni dilinin daha ayrıntılı olarak açıklandığı eserler ve Hıristiyanlığın anlatıldığı kitaplar yazmıştır. Zaten Mihitar daha genç yaşta ilahi, şiir gibi yazılar yazarak bu yeteneğini ortaya koymuştur. Ancak Ermeni halkını aydınlatma amacını gütmeye başlamasıyla bu yeteneğini amaçladığı yolda kullanmaya başlamıştır. Venedik'te otuz beş yıllık geçirdiği zaman içerisinde bizzat kendisine ait yirmi kitap yazdığı belirtilmektedir. 1727 yılında yazdığı "Turnm Keraganutyun, Aşkharhağpar Lezun Hayots: Şaratryal Dacgagan Lezvav Ar İ Hokud Aynts Hayots, Vork Izdacgagan Lezu Miayn Kiden, Yev Papakin Usanil Zaşkharhapar Hayerenn" orijinal adıyla "Yeni Ermenicenin Dil Bilgisine Giriş: Yalnızca Türkçe Bilen Ve Yeni Ermenice Öğrenmek İsteyen Ermeniler İçin Türk Lisaniyla Yazılmıştır" adlı eseri ilk Türkçe kitabıdır. Yine "Karaganutyaun Kırpari Lezvi Haygazyan Seri" adıyla Ermenice dil bilgisi serisini ve "Pasrkirk Haygazyan Lezvi" adıyla da Ermenice eş anlamlı kelimelerin sözlüğünü derlemiştir. Ermeni dil bilimciler tarafından Ermenice kelimelerin sözlük bazında ilk bilimsel derlemesi olarak görülen ve "en mükemmel akademik çalışma" diyerek tanımlanan eseri ise "Nor Bargirk Haykazean Lezvi" adıyla yazdığı yeni Ermeni dili sözlüğüdür.²⁷³ Buradan da anlaşılıyor ki Ermeni dili bu dönemlerde eski ve yeni şeklinde bir ayrıma tabi tutulmaya başlanmış ve Mihitar

²⁷¹ George A. Bournoutian, a.g.e, s.140

²⁷² Gürsoy Şahin, a.g.m., s. 106-107

²⁷³ Gürsoy Şahin, a.g.e., s. 101-104

da yeni Ermenice adına yaptığı çalışmalarıyla Ermeni dili alanında önemli bir yer edinmiştir. Aynı zamanda Osmanlı Ermenileri tarafından Türkçe, Farsça ile karışık bir Ermenice kullanılması veya Ermeni alfabesiyle yazılan Türkçe'nin kullanılması yerine yeni Ermenice'nin desteklenerek halk arasında kullanılmasını sağlamıştır. O zamanki çalışmalar günümüzde kullanılan Ermenice'yi oluşturmuştur.

Daha önce dediğimiz gibi sadece dil alanında değil Hıristiyanlığın ve özellikle Katolikliğin Ermeniler'e tanıtılması ve dini anlamda halkın aydınlatılması adına da çalışmalar yapmıştır. Tefsir ve İncil çevirileri yapmış, dua ve ahlak kitapları yazmıştır. "Kir Krisdoneagan Vartabedyan" adlı Hıristiyan akidelerini anlatan eseri, "Astvadzaşunç" adlı İncil'in Ermenice çevirisi, "Megnutyun Sırpo Avedaranin Vor Isd Madteosi" adlı Matta İncili'nin tefsiri ve "A Poem On The Blessed Virgin" adıyla bir ilahisi bulunmaktadır.²⁷⁴

Venedik'te geçirdiği otuz beş yıllık hayatında öğrencilerini yetiştirmiş ve pek çok taraftar toplamayı başarmıştır. Yazdığı eserleri hem Osmanlı'da hem de Avrupa'da tanınmasını sağlamıştır. Yaydığı fikir ve idealleriyle Ermeni milliyetçiliği ve kültürünün şekillenmesinde rol oynamıştır. 1749 yılında 73 yaşında bu manastırda ölmüştür.²⁷⁵

18. yüzyıl Ermeniler tarafından Mihitarist Çağı olarak adlandırılmış ve bir aydınlanma dönemi olması açısından da Ermenilerin Rönesansı olarak nitelendirilmiştir. Mihitar din çatısı altında Ermenileri toplayarak aydın ve milli bilince sahip bir millet yaratmak istemiştir.²⁷⁶ Hedeflediği bu amaç için gerekli olan sistem ve bilginin de Katolik olan Avrupa toplumunda bulunduğu inanmış ve bu nedenle onların sahip oldukları disiplin, sistem ve akademik çalışma gayretini, asimilasyona açık olarak gördüğü Ermeni milletine aşılama çalışmıştır. Bu amaçla özellikle küçük yaştaki çocuklarla ilgilenmiş ve eğitim vermiştir. Halk içerisinde yazdıkları ve anlattıklarıyla Ermeni ruhunu diriltecek milli bilince sahip entelektüeller yetiştirmek için özellikle Hindistanlı Ermeni tüccarların desteğiyle Venedik'te Mihitarist okullar açmıştır. Buralarda yetişenler de Osmanlı Devleti içerisindeki azınlıklara dair gerçekleştirilen reform faaliyetlerini desteklemiştir. Yaptıklarıyla Katolikliği, Ortodoksluğu veya içinde yaşadığı devleti değil de her açıdan özellikle Ermenileri düşünmesi ve Ermeni milletinin geleceği için endişelenmesi onun

²⁷⁴ Gürsoy Şahin, a.g.e., s. 104-105

²⁷⁵ George A. Bournoutian, a.g.e., s.140

²⁷⁶ Melek Sarı Güven, *18. Yüzyıl Ermeni Tarihçilerinin Eserlerinden Osmanlı Tarihi'ne Katkı Örnekleri*, Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, yıl:4, sayı:14, Aralık (2017), s. 3

diğerleri tarafında “milli hümanist” olarak nitelenmesine sebep olmuştur. Aynı şekilde kendi öğrencilerine de ulusal birlik düşüncesini vermiştir.²⁷⁷

Manastırda hem kendisi hem de öğrencileri kendi eserlerini yazmanın dışında Batı’ya ait eserleri alarak çevirmişlerdir. Batı edebiyatına ait pek çok eser Ermenice’ye çevrilmiş ve yayımlanmıştır. Kendi matbaalarına sahip olmaları onların üzerinde çalıştıkları eserleri çoğaltıp Osmanlı Devleti de dahil başka pek çok bölgedeki Ermenilere bu eserleri kolaylıkla ulaştırmalarını sağlamıştır. Tüccarların bir durağı sayılan Venedik’te ikamet etmeleri de bu durumu kolaylaştıran başka bir etmen olmuştur. Ayrıca Ermeni kültürüne ait ilk mitolojik eserler de dahil olmak üzere Ermenilerin tarihini ve kültürünü anlatan orijinal kaynakları toplayarak gerek Türkçe gerekse yeni Ermenice’ye çevirerek milli bilincin yeşermesini sağlamışlardır. Batı’dan gelen fikir akımlarının da desteklenmesine katkı sağlanmıştır. Bu durum her ne kadar Osmanlı Devleti aleyhine olsa da Mihitaristlerin hedefleri doğrultusunda ilerleme kaydedilmiştir. Avrupa’nın şark kültürünü tanınmasına da yardımcı olmuşlardır. Şarkın bir ögesi olan Ermenilerin kültürü, tarihi ve dili de Avrupalı şarkiyatçılara eser çevirileri vasıtasıyla tanıtılmıştır. Mihitaristler Osmanlı topraklarında Katolikliğin propagandasını yaparak Katolik nüfusunun artmasına katkıda bulunmuşlardır. Kullandıkları dil ile de kilisenin özel ve kolay anlaşılmayan terminolojisini Ermenice ile açıklayarak halkın Katolikliği daha iyi anlamasını sağlamışlardır. Tüm bunların arasında Latinleşmeye karşı bir duruş sergilemişler ve milli olmanın önünde engel olacak, milli kültürü zedeleyecek her türlü faaliyetlerden kaçınmışlardır. Tüm bunlarla oluşturulması hedeflenen Ermeni toplumu; Ermeni ruhuna ve milliyetçiliğine sahip ancak Batı’nın sistem ve disiplininden faydalanan, kendi kendine yeten bir toplum olmuştur.²⁷⁸

19. yüzyıl Osmanlı Devleti’nin yurt dışına devlet destekli olarak öğrenci gönderdiği bir dönemdir. II. Mahmut döneminden başlayarak bu yüzyılın sonlarına kadar uygulama devam ettirilmiş ve Müslümanlardan olduğu kadar Gayrimüslimlerden de öğrenciler gönderilmiştir. Gayrimüslim olan öğrencilerin de büyük çoğunluğunu Ermeni öğrenciler oluşturmuştur. Ermenilerin eğitim için tercih ettiği ülkelerin başında ise Fransa gelmiştir. Ermeni gençliğinin eğitimini hedefleyen Mihitaristler İtalya’daki Padua şehrinde açmış oldukları Muradyan Koleji’ni 1846 yılında Paris’e taşımışlardır. Bu kolejde eğitim alan Ermeni gençleri de geri döndüklerinde

²⁷⁷Cahit Külekçi, *Fransız İhtilali ve Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt:5 sayı:2, Bahar (2014), s. 163-165

²⁷⁸Gürsoy Şahin, a.g.m., s. 111-113

devlet bürokrasisinde önemli görevler alabilmişler ve Osmanlı toplumunda Ermenilerin olduğu güçlü bir orta sınıfın meydana gelmesini sağlayarak Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin oluşturulması ve uygulanması için çalışmalar yapmışlardır. Aynı zamanda Osmanlı Ermenilerini eğitim konusunda biliçlendirilmesi, eğitimcilerin yetiştirilmesi ve Ermenice'nin anlaşılabilir hale gelmesi için dilin sadeleşmesi adına birtakım faaliyetlerde bulunmuşlar, dernekler kurmuşlardır. Bu kolejin taşınması ile birlikte Mihitaristlerin bir diğer merkezleri de Paris'te kurulmuştur.²⁷⁹

1773 yılında bazı rahipler Venedik'ten ayrılmışlardır. 1803 yılına gelindiğinde Trieste'de Mihitarist Birliği adına yeni bir yapılanma görülmüştür. Napolyon'un işgalinden sonra da Viyana'ya giden Mihitaristler, Viyana'da da yeni bir merkez kurmuşlardır. İranlı ve Hindistanlı Ermeni tüccarların desteğiyle okullar açmışlardır. 1834'te Mihitar Kolejinin açmışlar, 1846'da kolej Paris'e taşınmıştır. Yine 1843 yılında Venedik'te *Pazmaveb* ve 1887'de Viyana'da *Hantes Amsorya* adlı aylık dergiler basılıp yayınlanmaya başlanmıştır. Viyana'daki Mihitaristler çalışmalarını Ermeni dili ve filolojisi üzerine yoğunlaştırırken, Venedikteki Ermeni tarihi ve edebiyatı üzerine yoğunlaştırmışlardır. Bu iki merkez 2000 yılında birleştirilmiştir.²⁸⁰ Günümüzde hala varlığını devam ettiren manastıra bağlı İstanbul, Halep, Beyrut, Buenos Aires ve Los Angeles'da okulları mevcuttur.²⁸¹

3.4. KATOLİK ERMENİ KİLİSESİNİN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

1915 Tehcir Kanunu, sonrasında yaşanan Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Anadolu'da yaşayan Ermenilerin sayıları da azalmıştır. Ancak bu azalmanın nedeni sadece Tehcir Kanunu olmamıştır. Aslında Tehcir Kanunu'ndan önce de Ermeniler Anadolu topraklarını terk etmeye başlamışlardır. Elli bin kadar Ermeni, Rus ve Fransız ordusunda Osmanlı'ya karşı askerlik yapmış ve bunların sayıları iki yüz bine ulaşan aile fertleri ise olaydan aylar önce buldukları yerleri terk etmişlerdir. Bunlar da genelde İç ve Doğu Anadolu bölgelerinden olmuştur. Ayrıca tehcir uygulaması da stratejik bakımdan kritik bölgeler olan ve dış kuvvetlere destek olunma tehlikesi bulunan yerlerdeki yoğun Ermeni nüfusu dikkate alınarak uygulanmıştır.²⁸² Kaldı ki İzmir, İstanbul, Balıkesir, Antalya, Aydın, Kütahya ve Konya -Ereğli'deki bölgelere tehcir hükmü uygulanmamıştır. Buralar güvenli bölge sayılmış ve yahut sadece isyancı olarak görülen Ermeniler

²⁷⁹ Melek Sarı Güven, *Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin Öncüleri Ve Hayat Hikâyeleri*, Tarih Biliminde Akademik Çalışmalar, editör: Zafer Gölen, İvpe yayınları, Mart (2020), s. 36-37

²⁸⁰ George A. Bournoutian, a.g.e, s.140-141

²⁸¹ <https://www.armeniancatholic.org/miapanoutiounner/mkhitarian-hayrerou-miyapanoutioun/>

²⁸² Durmuş Yılmaz, a.g.e. ,s . 165

tespit edilerek uzaklaştırılmıştır. Tüm bunlara rağmen savaş sonrasında Anadolu'da yaşayan Ermeni nüfusu azalmıştır. 1918 yılında savaş sebebiyle göç ettirilen Ermeniler için kararname çıkarılarak dönüş izni verilmiştir.²⁸³

1912-1914 yılları arasında Osmanlı vilayetlerinde nüfus sayımı yapılmış ve toplam Ermeni nüfusunun yaklaşık olarak 1.500.000 olduğu²⁸⁴ ve bunun da 67.838 kadarının Katolik Ermeni²⁸⁵ olduğu belirtilmiştir. Ancak bu sayım bazı vilayetleri kapsamamış ve onlar kayıt dışı kalmışlardır. Dönüş izni verildikten sonra yani 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre dini aidiyetlere göre de tasnif yapılmıştır. Ancak Katolik olanlar ve Ermeni olanlar ayrı ayrı baz alınmıştır. Buna göre 39.511 Katolik nüfus bulunurken 77.413 Ermeni bulunmuştur.²⁸⁶ 1935 yılındaki nüfus sayımında hem diller hem de mezhep aidiyeti baz alınarak bir sayım yapılmıştır. Bu sayıma göre anadili Ermenice olan Katolik Erkek nüfus; 1.914, anadili Ermenice olan Katolik kadın nüfus ise 2.361 olduğu yönündedir.²⁸⁷ Yani toplamda 4.275 olmaktadır. Ancak çoğu Ermeni'nin Türkçe konuştuğunu unutmamak gerekir. Tüm bunlara bakılarak Cumhuriyet döneminde Anadolu'da bulunan Katolik Ermenilerin sayısı da oldukça azalmıştır. Laikliğin kabulü ile de dini aidiyetlikle alakalı sayım yapılmamış; nüfus, cinsiyet, yaş, işsizlik vs. oranlarını belirleme amacıyla sayım yapılmıştır.

1928 yılında ise İstanbul'daki Ermeni Katolik Patrikhanesi Lübnan'a tekrardan taşınmıştır. Zaten o dönemde 75.000 kadar Ermeni Lübnan'da yaşamaktaydı. Bunlar da göçmen olarak gelmiş olanlardı. Kendilerine ait pek çok kilise ve okul da inşa etmişlerdi. 1920 yılında Fransa mandası haline gelen Suriye ve Lübnan toprakları özellikle Katolik Ermeniler için göç edilebilecek bir yer olarak görülmüştür. 1926 yılında kabul edilmiş olan anayasa ile de ülkenin resmi bir dine mensup olduğu belirtilmemiş, böylelikle de her din ve mezhebe, özerk halde dini kurallarını belirleme imkanı sunulmuştur. Azınlık statüsünden çıkmışlardır. 1939 yılında da İskenderun Sancağı (Antakya merkezli Hatay Devleti)²⁸⁸ oy çokluğu ile Türkiye Cumhuriyeti toprağı olarak ilan

²⁸³ Muammer Demirel, *Türkiye'de Kalan Ermeni Nüfus*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, cilt:21, sayı:62, 2005, s.482-485

²⁸⁴ Muammer Demirel, a.g.m., s. 481

²⁸⁵ Orhan Sakin, "1914 Nüfus İstatistiğine Göre Ermeni Cemaatinin Nüfusu",

<https://turksandarmanians.marmara.edu.tr/tr/1914-nufus-istatistigine-gore-ermeni-cemaatinin-nufusu/>

²⁸⁶ T.C. Başvekalet İstanbul Umum Müdürlüğü, 28 Teşrinievvel 1927, Umumi Nüfus Tahriri Fasikül II., Hüsnümü Tabiaat Maatbası, İstanbul, 1929, s. 32-45; <https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=265449&dkymId=59996>

²⁸⁷ Türkiye Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı, cilt:60, sayı:79, 20 ilkteşrin 1935, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara (1937), s.169-170

²⁸⁸ Metin Tuncel, "İskenderun", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt: 22, İstanbul (2000), s.580-582

edilince Lübnan ve Suriye bölgelerine yeni bir Ermeni göçü gerçekleştirilmiştir. 30.000 Ermeni daha yer değiştirmiştir. 1974 yılına kadar Lübnan'ın çalkantılı siyasi hayatında sıkıca tutunmuşlar ve ekonomik-sosyal alanlarda öne çıkmaya başlamışlardır. Çok sayıda kilise, okul, kurum ve derneklere sahip olmuşlardır. Ancak 1974'te çıkan iç savaşta ülkeden çok sayıda Ermeni, özellikle Amerika gibi güvenli sayılan yerlere göç etmişlerdir.²⁸⁹ Günümüzde Lübnan'da Katolik Ermeniler; Müslümanlar, Şiiler, Dürziler, Maruniler gibi pek çok etnik ve dini grupla birlikte yaşamaktadır. Ancak bu grupların sayıları hakkında net bir bilgi verilmemektedir. Çünkü 1932 yılından beri nüfus sayımı yapılmamıştır. 1991 yılından sonra Katolik Ermeni Kilisesi, cemaatini yeniden toparlamaya çalışmıştır. Pek çok defa papalıkla bir araya gelmişlerdir. Ayrıca Ortodoks Ermenilerin de Lübnan'da bulunan katolikosluklarıyla iyi ilişkilerini sürdürmüşlerdir.

1947-1991 yılları arasında Soğuk Savaş döneminde uygulanan politikalar Katolik Kiliseleri adına zor geçen bir dönem olmuştur. Rus topraklarında yaşayan çok sayıdaki Katolik Kilisesi mensubu olan Ermeniler ve ruhban sınıfı Ruslaştırma ve Ortodoks mezhebine döndürme politikaları sebebiyle eziyet görmüş ve hatta öldürülmüşlerdir. Köy kiliseleri kapatılmış, rahipleri tutuklatılmış ve cemaatleri sürgün edilmiştir. 1991 yılına gelindiğinde ise Papalık tarafından Katolik Ermeniler için bir piskoposluk kurulmuş ve Nerses Ter Nersesyan görevlendirilmiştir. 2006 yılına kadar da görevinde kalmıştır.²⁹⁰

2019 yılında Amerika'nın yaptığı Uluslararası Din Özgürlüğü Raporu'na göre Lübnan'da nüfusun yüzde 32,4'ünün Hıristiyan olduğu tahmin edilmiştir. Lübnan'da geçerli olan yasaya göre hükümet, tanınmış dini grupların evlilik, boşanma, çocukların velayeti ve miras gibi aile ve kişisel durum konularında kendi kurallarını yönetmelerine izin vermiştir. Hükümet Hıristiyan patrikleri desteklememekte ve Hıristiyan din adamlarının ve Hıristiyan grupların yetkililerinin maaşlarını ödememektedir.²⁹¹ Günümüzde Katolik Ermeni Kilisesi'nin patriklik merkezi hala Lübnan Bzommar (Zımmar)'dadır. 25 Mayıs 2021'de ölen Dünya Katolik Ermenileri Katolikosu ve Kilikya Patriği Krikor Bedros XX. Ğabroyan'ın yerine Raphael Bedros XXI Minassian, Papa Francis tarafından atanmıştır.²⁹² Farklı sebeplerle Anadolu'dan göç eden Ermeniler sadece Lübnan

²⁸⁹ George A. Bournoutian, a.g.e, s.298-299

²⁹⁰ Michael J.L. La Civita, "The Armenian Catholic Church" September, 2008; <https://cnewa.org/magazine/profiles-33340/>

²⁹¹ Office of International Religious Freedom, "International Religious Freedom Report for 2019" <https://2017-2021.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/lebanon/index.html>

²⁹² Vatican News, staff reporter, "Armenian Synod elects new Catholicos-Patriarch of Cilicia", September, 2021

ve Suriye'ye değil Avrupa, Amerika, Rusya, Kanada, İran, Irak, Avusturalya, Yunanistan, Ermenistan gibi dünyanın çeşitli yerlerine dağılmışlardır. Ermeni Katolik Kilisesi Patriği de “Dağılmış koyunlarını bir araya getiren çoban” gibi Katolik Ermenilerin dini liderliğini yapmaktadır.

Lübnan'daki Ermeni Katolik Patrikliği'ne bağlı İstanbul'da Ermeni Katolik Başpiskoposluğu mevcuttur. Aynı şekilde Halep, Bağdat Başpiskoposlukları; Amerika ve Kanada, İran, Kahire, Kudüs ve Umman Piskoposlukları mevcuttur. Ancak bu kiliselerin cemaat sayıları özellikle Ortadoğu bölgelerinde hızla azalmaktadır. Bunda en önemli etken savaşların verdiği yıkımlar ve ekonomik kaygılardır. Gençler özellikle okumak ve yerleşmek için Avrupa, Amerika ve Kanada gibi refah seviyesi daha yüksek olan ülkelere göç etmektedirler.

Türkiye Cumhuriyeti'nde ikamet etmeye devam eden Ermenilerin ruhani önderi olarak İstanbul'da oluşturulan başpiskoposluk makamı Osmanlı dönemindeki eski yetki ve ihtişamını kaybetmiştir. Hatta zaman zaman cemaat ile ters düşme noktasına da gelinmiştir. 1950'li yıllarda Başepiskopos olan Kireçyan “kilise eşyalarını sattığı” yönündeki suçlamalarla mahkemeye verilmiştir. Daha sonra o dönemde papaz olan Çolakyan ve Çarkçıyan da zimmet davasıyla mahkemeye verilmişlerdir. 1966 yılında Çolakyan, Kireçyan'ın yerine başpiskopos olarak göreve getirildiğinde cemaatten bazıları onu kendilerinin seçmediğini söyleyerek itiraz etmişlerdir. İtirazlar artınca seçim yenilenmiş ve yeniden Çolakyan'ın çıkması sonucunda kabul görmüştür. 1967 yılında kutsanarak göreve getirilmiştir. 2015 yılına kadar da 49 yıl başpiskoposluk görevini yapmıştır.²⁹³ 2015 yılında yaş nedeniyle istifasını vermiş ve kendisi için düzenlenen teşekkür ayininde “Ben 27 yaşındayken Türkiye'deki Ermeni Katolik cemaati 7 bin kişiydi, şimdi bu rakam yarıya indi. Sağlık durumum müsaade edebilseydi 78 yıllık ruhani hayatımla ilgili bir kitabı dolduracak kadar şey anlatırdım.” demiştir.²⁹⁴ Günümüzde ise dini lider olarak Başepiskopos Levon Zekiyan vardır. 16 Eylül 2016 yılında ölen Hovhannes Çolakyan'ın yerine Papa Francis tarafından atanmıştır. Sakızağacı Surp Asdvadzadzin Ermeni Katolik Kilisesi de piskoposluk merkezidir.

<https://www.vaticannews.va/en/church/news/2021-09/armenian-synod-elects-new-catholicos-patriarch-of-cilicia.html>

²⁹³ Elçin Macar, *Ermeni Katolik Cemaatine Adanmış Bir Hayatın Ardından*, Aralık, 2010,

<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/16655/ermeni-katolik-cemaatine-adanmis-bir-hayat-in-ardindan>

²⁹⁴ <https://haber.sat7turk.com/basepiskopos-colakyana-jubile-ayini/>

Ermeni Katolik Kilisesi'ne ait Osmanlı döneminde inşa edilmiş ve günümüzde de varlığını koruyan daha pek çok kilise mevcuttur. Bunlar:

- Samatya Anaradhğutyun Kilisesi
- Panganltı Anaradhğutyunh Kilisesi
- Büyükada Surp Asdvazazin Kilisesi
- Büyükdere Surp Boğos Kilisesi
- Yeniköy Surp Hovannes Mıgırđıç Kilisesi
- Taksim Surp Hovan Vosgeperan Kilisesi
- Ortaköy Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi
- Karaköy Surp Hisus Pırđıç Katedrali
- Kadıköy Surp Levon Kilisesi
- Beyoğlu Surp Yerortutyun Kilisesi²⁹⁵

Ayrıca Vakıflar Kurulu tarafından idame ettirilen dört okul, bir hastane ve bir huzur evi mevcuttur. İstanbul'da tahmini olarak 3.500 Katolik Ermeni varlığından söz edilmektedir.²⁹⁶

3.5. KİLİSE CEMAATİ, İNANÇ VE UYGULAMALARI

1740 yılında kurulan ve 1742 yılında ise Papa XIV. Benedictus tarafından onaylanan Lübnan Bzommar'da kurulan Katolik Ermeni Patrikliği dünya üzerine dağılmış olan Katolik Ermenilerin önderliğini yapmaktadır. Katolik Kilisesi'nin önderi olan patrik de Bedros ünvanını taşımaktadır. 20. yüzyılın başlarında var olan on dokuz piskoposluk bölgesinden bazıları zamanla kaldırılmıştır.²⁹⁷ Lübnan Bozmmar'da Patriklikleri; Irak/Bağdat, Suriye/Halep, Türkiye/İstanbul'da başpiskoposlukları; İran/ İsfahan, Mısır/İskenderiye, Suriye/ Kamichlie, Arjantin/Buenos Aires, France /Sainte-Croix-de-Paris, Amerika ve Kanada'da piskoposlukları; Suriye/Şam, Umman ve Kudüs'de patriarkal ekzahlıkları; Yunanistan, Latin Amerika ve Meksika, Romanya, Ermenistan/Gyumri'de ise ordinaryatları mevcuttur. 2019 yılında yapılan istatistiklere göre Ermeni Katoliklerin toplam nüfusu 757,726'dır.²⁹⁸ Daha sonraki yıllara ait bir istatistik mevcut değildir.

Katolik Ermenilerin ayin sistemi Ortodoks Ermenilerin de tabi oldukları ayin sistemi ile benzerdir. Beş bölümden oluşan ayin sistemleri Aziz Krikor Ayini, Aziz Yakub'un Antakya Ayini

²⁹⁵ Murat B. Serbest, a.g.m., s. 278

²⁹⁶ Canan Seyfeli, *İstanbul'da Ermeniler: Kilise ve Gelenek (XX. Yüzyıl)*, Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, cilt:5, 2015, s. 157

²⁹⁷ Mehmet Aydın, a.g.e., s. 229

²⁹⁸ Edward Farrugia, Gianpaolo Rigotti, Michel Van Parys, *The Catholic East, Congregation for the Eastern Churches, Valore Italiano™*, 2019, p. 15

ve Aziz İonnas Khrystostomos'un Bizans Ayinleri örnek alınarak oluşturulmuştur. Bu bölümler; Hazırlık duaları, Mihrapta okunan dualar, Ekmek ve şarabın takdisi, Katekümelerin yani dine yeni girenlerin vaftiz ayini ve Komünyon'dur.²⁹⁹ Ermeni riti hem Katolik Ermeniler hem de Apostolik Ermeniler tarafından riayet edilen bir ayin sistemidir.

Tüm doğu ayinleri arasında şekli Latin ayinine en çok benzeyeni Ermeni ayinidir. Mesela altların yanında okunan Mezmurlardan uzun duaların olması ve ekmek-şarap ayininde şaraba su katılmaması örnek olarak gösterilebilir. Ermeni ayini, geleneklerini modern dünya içerisinde koruyabilen bir ayin çeşididir. II. Vatikan Konsilinden sonra Katolik Ermenilerin özellikle Papa St. II John Paul döneminde ayinlerle alakalı olarak restorasyon yapmaları istenmişti. Ancak bu benzerliklerden dolayı da Ermeni ayinlerinde çok bir değişiklik yapılmasına gerek olmamıştır. Doğu Katolik Kiliseleri, ayinlerinde korunan apostolik ve kültürel çizgiler konusunda Latin Katoliklerinden daha derin bir anlayışa sahiptir. Latin ayinleri sadelik ve ağırbaşlılıkla karakterize edilirken Doğu ayinleri kendilerini üstün bir tarzda ifade edebilme eğilimindedir. En zengin ifadelerle düz yazının aciz kaldığı yerlerde şiirin kullanılması, insanı ruhsal yönünü etkilediği kadar işitsel olarak da etkilemesi ve dikkat çeken ritüel jestlerin kullanılması doğu ayinlerinin en göze çarpan özelliklerindedir.³⁰⁰

Ermeni ayin dili ise Aziz Krikor tarafından Süryanice olarak kaleme alınmış, daha sonraki yıllarda Aziz Mesrop Maşdots tarafından Ermeni alfabesinin icadı ile Ermenice'ye çevrilmiştir. Ancak ayin dili olan Ermenice günümüzde oldukça değişmiş ve klasik Ermenice olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Eski Ermenice'yi bilmeyenler için ayin kitapları modern Ermenice'ye de çevrilerek cemaate sunulmaktadır.

Roma Katolik Kilisesi 1963 yılında Scarosantum Concilium Yasası ile dindaşların kendi kullandıkları günlük dilde ibadet etmelerini uygun bulmuştur. Bu karar da sonrasında Latince'nin tüm kiliseler için geçerli ayin dili olmasını isteyen gruplar tarafından çıkarılan tartışmalara sebep olmuştur. Yine aynı yıl Unitatis Redintegratio Kararnamesi ile Katolik Kilisesi dışındaki Hıristiyanların sapkın olarak görülmesinden vazgeçilmiştir.³⁰¹ 21 Kasım 1964 yılında yayınlanan

²⁹⁹ Mehmet Aydın, a.g.e., s. 229

³⁰⁰ Peter Kwasniewski, "The Armenian Liturgy As A Home Away From Rome", February,2019;

<https://www.newliturgicalmovement.org/2019/02/guest-article-armenian-liturgy-as-home.html>

³⁰¹ İsmail Taşpınar, *Katolik Kilisesi'nin Modern Dünyaya Uyumunu: II. Vatikan Konsili Ve Katoliklerin Yaklaşımı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:41, Şubat (2011), s. 111-113

Orientalium Ecclesiarum adlı bildiride Latin Kilisesinin Doğu Kiliselerinin kurumlarına, litürjik ayinlerine, dini geleneklerine ve Hıristiyan yaşamının yerleşik standartlarına büyük saygı duyduğunu, kilise içindeki çeşitliliğin onun birliğine zarar vermediğini belirtmiştir. Bu durumun daha ziyade kiliseyi tezahür ettirdiği belirtilmiştir. Her kilisenin veya ayinin geleneklerini bir bütün olarak muhafaza etmesi gerektiği savunulmuştur.³⁰² 1990 kodlu Doğu Hıristiyanları Kanonu'ndaki 28. Maddede de kabul edilen bu ayinler belirtmiştir.³⁰³ Buna göre; Latin ayin usülü, Antakya ayin usülü, Keldani ayin usülü, Ermeni ayin usülü, Bizans ayin usülü, İskenderiye ayin usülü onaylanmıştır. Katolik Ermeni Kilisesi de Ermeni ayin usülüne tabidir.

Katolik mezhebinde var olan yedi sakramentin kabulü ve kesinleştirilmesi ise Florance Konsili'nde (1431-1445) gerçekleştirilmiştir. Bundan önce ise en az iki sakramentin kabulü söz konusu olduğu gibi sakramentlerin sayısının on ikiye çıktığı dönemler de olmuştur. Ancak Ermeni Apostolik Kilisesi altı sakramenti kabul ederken, misyonerler vasıtasıyla diğer sakramentlerden haberdar olan Katolik Ermeniler, Latin Kilisesi gibi yedi sakramenti de kabul ederler. Bu sakramentler; Vaftiz, Konfirmasyon yani güçlendirme, Evharistiya yani Ekmek-şarap ayini, Tövbe, Evlilik, Hasta yağlama veya Son yağlama ve Ruhbanlıktır.³⁰⁴

Vaftiz sakramenti dine giriş için bir kapı olarak nitelendirilen ana sakramenttir. Hıristiyanlığı kabul törenidir. Hıristiyan kiliselerinde bazı farklılıklar içermesine rağmen temelde su kullanılarak yapılan bir ritüeldir. Vaftiz olacak kişiyi tamamen veya kısmen suyla temas ettirme şeklinde gerçekleştirilir. Böylelikle kişi Hıristiyan olmakta ve Tanrının çocukları veya İsa'nın varisleri olarak kiliseye bağlanmaktadır. Hıristiyanlıkta ilk vaftiz edilen kişi de Vaftizci Yahya tarafında vaftiz edilen İsa'dır. Diğer inananların da vaftiz edilmesi gerektiği inancı Matta İncili'nde "Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin"³⁰⁵ ayetindeki İsa'nın buyruğundan kaynaklanmaktadır.³⁰⁶ Vaftiz

³⁰² Decree on The Catholic Churches Of The Eastern Rite Orientalium Ecclesiarum Solemnly Promulgated By His Holiness Pope Paul VI, On November 21, 1964;

https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decree_19641121_orientalium-ecclesiarum_en.html

³⁰³ "Canon 28- §1. A rite is the liturgical, theological, spiritual and disciplinary patrimony, culture and circumstances of history of a distinct people, by which its own manner of living the faith is manifested in each Church sui iuris.

§2. The rites treated in this code, unless otherwise stated, are those which arise from the Alexandrian, Antiochene, Armenian, Chaldean and Constantinopolitan traditions."

³⁰⁴ Abdurrahman Küçük, a.g.e., (1997), s. 256

³⁰⁵ Matta, XXVIII/19

³⁰⁶ Mehmet Aydın, a.g.e., s.827

ritüelinin uygulanış biçimi ilk yapıldığı haliyle kalmamış, asırlar içerisinde farklılaşmış ve günün şartlarına daha uygun hale getirilerek gerçekleştirilmektedir. Örneğin ilk vaftiz açık bir alanda ve bir nehirde gerçekleştirilmiştir. Hatta Aziz Krikor da Kral Dırtad ile halkını Fırat Nehri'nde vaftiz etmiştir. Vaftiz için kapalı alanlardaki bir havuzun kullanımı ise Pavlus'un vaftizi sırasında görülmüştür. Ermeni Kiliselerinde de ilk zamanlar kilise dışında olan vaftiz havuzları daha sonra dönemin şartlarına binaen kilise içerisine alınmıştır.³⁰⁷

Vaftiz etmek fiili Ermenice olarak "mkrtel" kelimesiyle ifade edilmiştir. Yaygın olarak kullanılan diğer bir kelime ise "knuk"tur. Ancak bu kelime yazıdan daha çok halk dilinde kullanılmaktadır. Vaftiz için öncelikle vaftiz edilecek kişinin ikrarı önemlidir. İkrar, vaftizin ön koşuludur. Daha sonra ise vaftiz edecek kişinin bu ikrarı bilmesi ve vaftize hazır olduğunu onaylamasıdır. İkrarın onaylanması ise bebek ve çocukların vaftizi konusunda akıllarda soru işareti bırakmıştır. Erken dönem Hıristiyanlıkta bebek ve çocuk vaftizine dair net bilgilerin olmamasına rağmen bu konudaki ilk uygulamaların Tertullian döneminde yapıldığı görülmüştür. Ermeni Kilisesi'nde de 4. yüzyılda çocuk vaftizine dair uygulamaların yapıldığı bilinmektedir. Çocukları ölen ailelerin çocuklarının durumları konusundaki endişeleri çocuk vaftizinin ne kadar önemsendiğinin de göstergesi olmaktadır. Bu sebeple kendi iman ikrarında bulunamayan bebeğin veya çocuğun vaftiz edilebilmesi için Kutsal Kitap'ta belirtilmeyen ancak çocuğun ya da bebeğin imanına şahitlik etmesi açısından vaftiz baba kavramı üretilerek bu sorumluluk ona yüklenmiştir. Vaftiz baba çocuğun anne ya da babasından biri de olabilir.³⁰⁸

Vaftiz ritüeline başlarken diğerlerinde olduğu gibi yine dualar, Mezmurlardan ve İncil'den ayetlerin okunması ile başlanır. Aynı zamanda Ermeni din adamlarının yazmış oldukları "şarakan" adı verilen ilahiler okunur. Bu okumalar bazen sadece papazın gizli veya açık bir şekilde okumasıyla, bazen diyakonların diyalog şeklindeki katılımlarıyla, bazen de herkesin katılımıyla gerçekleştirilir. Papaz eline ibriği aldığı anda diyakonun konuşması ile vaftiz töreni başlar. Papaz yine suya dökülecek olan mironu eline alarak vaftizle ilgili ayetler ve dualar okur. Daha sonra haç işareti yaparak mironu döker. Bu sırada vaftiz olacak kişi hazır bulunur. Bu kişinin çocuk ya da yetişkin olmasına göre vaftiz edilecek yer de değişir. Eğer çocuksa vaftiz babası da yanında bulunur ve papaz ona adayın isteğinin ne olduğunu üç defa sorar. Buna vaftiz baba/anne tarafından aynı şekilde üç defa cevap verilir. Daha sonra çocuk suya daldırılır. Ermeni Kilisesi'nde vaftiz

³⁰⁷ Abdurrahman Küçük a.g.e., (1997), s. 257

³⁰⁸ Canan Seyfeli, Ermeni Kilisesi'nde Sakramentler, Çizgi Kitabevi, Mart 2015 , s. 119-120

daldırma işlemi ile gerçekleştirilir. Eğer bir yetişkinse yine havuzda bu işlem gerçekleştirilir.³⁰⁹ Ardından mühürleme ritüeli yapılır. Buna güçlendirme veya konfirmasyon da denir. Bu da miron yağı ile gerçekleştirildiği için bu ritüele aynı zamanda miron ritüeli de denilmiştir. Bu göksel armağanların yok olmaması için yapılır. Papaz içinde suyla karışık kutsal yağ olan mironun bulduğu kaba sağ parmağını batırarak dualar eşliğinde vaftiz edilen kişinin gözüne, kulağına, burnuna, ağzına, avuç içlerine, göğsüne, sırtına ve ayaklarına sürer. Ardından da komünyona geçilir. Daha önce artan kutsanmış komünyon ekmeği saklandığı yerden çıkartılır ve mühürlenmiş kişiye yedirilir. Eğer bu kişi bir çocuksa sadece dudaklarını ıslatacak şekilde sürülür veya çocuk yedi sekiz yaşlarına gelen kadar bekletilir. Böylelikle vaftiz ritüeli her aşaması ile tamamlanmış olur.³¹⁰

Diğer bir sakramentte Evharistiyadır. Bu ayin İsa Mesih ile bütünleşme anlamında yapılır. İsa'nın son akşam yemeğinde, ekmeği bedenine ve şarabı da kanına benzeterek bunları aralarındaki anlaşmanın parçaları haline getirerek havarilerine sunmuştur. Bu ayin ile İsa'ya verilen sözde sadık kalındığı ve anlaşmaya uyulduğu belirtilmiş olur. Ayin delili ise Yuhanna İncili'ndeki ayetlerden alınmıştır.³¹¹ Bu ayine ilk zamanlar "katekümenlerin ayini" de denilmiştir. Ancak günümüzde Kutsal Litürji veya Sözü'nün Litürjisi ismi kullanılmaktadır. Çünkü katekümenlerin yani komünyon alamayacak olan henüz vaftiz edilmemiş kişilerin ayine katılımları yasaktı. Bu aşamada onların dışarı çıkmaları istenmekteydi. Daha sonra ise bu uygulamadan vazgeçilmiştir.

Evharistiya ayininde okunan hazırlık duaları sırasında ayini yöneten kişi ve onun etrafındaki diyakoz ve alt diyakozlar neften başlayarak altının dibine kadar dönüşümlü olarak duaları okur. 42. Mezmur okunurken her bir okunan ayete karşılık ayini yöneten kişi altara bir adım yaklaşır. Böylelikle ritüel dua birlikte ilerletilir. Daha sonra İncil ayini yöneten kişi tarafından özel bir bezle tutularak altının etrafında tur atılır ve sonra cemaate tek tek öptürülüp alına değdirilir. Daha sonra dua ve okumalar devam eder. Birkaç dua sonra Latin Katolik Kiliselerinde olmayan ancak Ermeni Katolik Kiliselerinde bulunan perdeler çekilir (bazı kiliselerde bu yapılmaz) ve Adak ayinine hazırlık başlar. Kadeh açılır, "Rabbimiz ve kurtarıcımız İsa Mesih'in anısına" diyerek ekmeğe ve şarap kutsanır. Ermeni ayinlerinde şaraba su katılmaz.

³⁰⁹ Canan Seyfeli, a.g.e. (2015), s. 142-145

³¹⁰ Canan Seyfeli, a.g.e.(2015), s. 145-146

³¹¹ Yuhanna, VI/41,48,50,51,54,56

Sonra yöneten kişi elinde şarap ve ekmekle cemaate döner ve elindekileri yukarıya kaldırarak İsa Mesih'e övgüler sunar ve dua eder. Daha sonra kutsanmış ekmek ile şarap kadehini alır ve tek tek ekmekleri batırarak cemaate dağıtır.³¹²

Diğer bir sakrement de evliliğdir. Evlilik denilen şey kilisenin gözüyle insan ırkının çoğalmasıyla birlikte kilise üyelerinin artması ve Hıristiyan çocuklarının yetiştirilmesini sağlayan sevgi bağı ile oluşturulmuş bir kurumdur. Bunun için de kadın ve erkeğin evliliği onaylaması ve birbirlerini takdisi önemlidir. Aynı zamanda onların onayı kilise tarafından kutsanarak kutsal bağ ile bağlanmış olur. Yapılan evliliklerden beklenen ise Rabbin isteğine uygun, sağlam bir inançla yetiştirilmiş nesillerdir. Evlenme şartlarına göre kişiler evliliğin sorumluluğunu alabilecek olgunluk ve seviyeye gelmiş olmaları gereklidir. Zorla yapılan evlilik kabul edilmez. Kişilerin rızası önemlidir. Aynı zamanda aralarında yakın akrabalık ilişkisinin de bulunmaması gerekir. Yapılan evliliğin bozulması için tek sebep de zina yani sadakatsizlik olarak kabul edilmektedir. Onun dışında boşanma için geçerli bir sebep yoktur. Yine tek evliliğin kabul edildiği kilise kurallarına göre ikinci veya üçüncü evlilikler hoş karşılanmamaktadır.³¹³

Evliliğe dair düzenlenen ayinin temelleri Pavlus'un Efeslilere yazdığı mektuptan alıntılanarak oluşturulmuştur. Bu mektupta erkeğin kadını, İsa Mesih'in kiliseyi sevdiği gibi sevmesi gerektiğini ve kadının da Rabbe tabi olduğu gibi kocasına tabi olması gerektiğini belirten cümleleri içermektedir. Evlilik ayininde yapılan törende papaz, gelin ve damat kalabalığın önüne geçerler. Papaz damat ve geline dua eder. Sonra yüzükler takılır. Bu yüzük sadakatin sembolüdür. Daha sonra papaz damada ve geline hayatları boyunca sadakat içerisinde kalmaları için tavsiye ve duada bulunur. Bu konuda onlardan da üçer defa söz alır. Latin Kilisesi'nde genelde eşler kilise huzurunda karşılıklı onaylarını belirterek evlilik sırrını karşılıklı olarak birbirlerine verirler. Doğu Kiliseleri'nde ise papaz eşlerin karşılıklı onaylarını aldıktan sonra evlilik antlaşmasının bir işareti olarak eşlerin başlarına sıra ile taç koyarak onlara evlilik sırrını verir. Sonra taç koyma duası okunur. Yine dua okuyarak taçlar alınır ve ellerine şarap verilir ve önce damat sonra kadına içirilir. Tekrar dua ve Kutsal Kitap okumaları ile tören son bulur.³¹⁴

³¹² Gregory Dıppıpo, "Some Ritual Features of the Armenian Catholic Liturgy", March, 2019; <https://www.newliturgicalmovement.org/2019/03/guest-article-some-ritual-features-of.html>

³¹³ Abdurrahman Küçük, a.g.e., (1997), s. 272-273

³¹⁴ Abdurrahman Küçük, a.g.e., (1997), s.274-275

Din adamlarının evliliği konusu ise ruhban evliliğinin yasklanması ile birlikte kademeli olarak değişikliğe uğramıştır. Aziz Krikor, oğlu Aristakes ve onun oğullarıyla torunlarının da evlilikle birlikte din adamlığı görevini yürüttükleri görülmüştür. Piskoposların evli olmamalarının gerektiğine dair ilk uyarılar 5. yüzyılda başlamıştır. Batı Kiliselerinde yaşanan gelişmelerle birlikte bu konudaki kanunların oluşturulması ise 7. yüzyıla rastlamaktadır. Ama genellikle bekarlığın övülmesi ve üstün tutulmasıyla birlikte rahiplerin evliliğine izin verilmektedir.³¹⁵ Doğu Katolik Kiliselerinde rahip evliliği yaygındır ve bunun için de belirli şartlar aranmaktadır. Evli rahiplerin atanması yasağının kaldırılması ise 2014 yılında Papa Francis'in onayı ile resmi olarak gerçekleşmiştir.³¹⁶

Ruhbanlık takdisi ise kilise hiyerarşisi ile alakalı bir durumdur. Kilise içi ilk sistemleşme havarilerin bir cemaat oluşturarak kendilerine bir başkan seçmeleri ile başlamıştır. Hıristiyanlığın yayılması ve kurumsallaşması ile farklı kıtalara dağılması sonucunda düzen ve sağlıklı iletişimi sağlamak adına kilise içerisinde bir hiyerarşinin oluşturulması gerekmiştir. Bu hiyerarşide yer alan ruhbanların buldukları konumlar da özel bir yetkiye dayandırılarak verilmiş ve onaylanmıştır. Ruhban takdisinde bu ayini yapmakla yetkili kişi veya kişilerin takdis edilecek kişinin üzerine ellerini koymaları, dua ve ayetler okumaları ile gerçekleştirilmektedir. Görevi hak edenlerden istenilen ise kilise cemaatini yetiştirmesi ve doğru yolda ilerlemeye devam etmeleri için onlara rehberlik yapmasıdır. Ermeni Kiliselerinde tören bir piskopos tarafından yönetilmekte olup, takdis edilecek kişi psikopsoluk derecesinin altındaki bir kademedense takdisi piskopos tarafından gerçekleştirilir. Piskopos olan birinin takdisi ise iki piskopos tarafından gerçekleştirilir.³¹⁷ Patrik seçimi Ermeni Katolik Piskoposlar Meclisi tarafından yapılır. Onay ise papa tarafından verilir. Onun takdisi ise bir kaç sayıdaki piskopos tarafından gerçekleştirilir ve bu sırada dualar, yakarışlar ve ilahiler okunur. Litürjik okumalardan sonra, kutlamayı yapan piskoposlar, yeni görevi için Patrik'in başına Kutsal Ruh'tan gelen ve kilise gücünü temsil eden altın işlemeli bir bez koyar. Daha sonra iki piskopos yeni Patrik'i tahta götürür, buraya onu oturturlar. Böylelikle görevine başlamış olur.

Ermeni Katolik Kilisesi, Katolikliği benimsemiş bir Doğu Kilisesi olarak papanın otoritesini ve üstünlüğünü tanımış olmaktadır. Onlardan sonra kardinaler gelmektedir. Doğu

³¹⁵ Canan Seyfeli, a.g.e. (2015), s. 361-363

³¹⁶ Cindy Wooden, "Bishops Thank Pope for Lifting Ban On Married Priests", Şubat,2020

<https://www.thetablet.co.uk/news/12506/bishops-thank-pope-for-lifting-ban-on-married-priests>

³¹⁷ Abdurrahman Küçük a.g.e., (1997), s. 276

Kiliseleri dini lideri olarak ise kendi patriklerini seçerler ve Ermeni Katolik Kilisesi'nin Patriği ise "Dünya Ermeni Katolikleri Katolikosu ve Kilikya Patriği" ünvanıyla makamında bulunur. Daha sonra başepiskopos, piskoposlar, rahipler ve rahip yardımcıları olarak diyakonlar yer alır.

Diğer bir sakrament ise tövbe ritüelidir. Tövbe ritüelinin uygulama şekli 1341 yılında Papa Benedikt'in Ermeni Kilisesi yanlışlarını sıralayıp düzeltmeleri için sinod teklif ettiğinde ortaya konulmuştur. Ermeni Kilisesi'nde hem toplu hem de bireysel tövbe çeşidi vardır. Toplu tövbe çeşidi evharistiya ayininde papazın cemaate yönelerek ikrarı okuması ve cemaatinde bunu tekrar etmesi ile yapılır. Kişinin papaza birebir günahlarını itiraf etmesi ve bağışlanma dilenmesi ise bireysel tövbedir. Bireysel tövbe çeşidi Ermeni Kiliseleri için 14. yüzyıldan itibaren gelişmiştir. Yine bu ritüelin sakrament olarak Ermeni liturjisine yerleşmesi de Katolik Kilisesi'nin etkisiyle olmuştur.³¹⁸

Tövbe sakramenti vaftizden sonra işlenmiş olan günahlardan kurtulmak ve temizlenmek adına bir çıkış yolu olarak görülmektedir. Ancak bu kolay bir uygulama değildir. Bunun için kişi önce vicdan muhasebesi yapmalı, geçmiş günahlarını yeniden hatırlayıp bir daha bunlara yaklaşmamak için Tanrıya söz vermeli ve bu sözde durmak için de sağlam bir irade göstermelidir. Çünkü bu sakramentin dinen tam olarak yerine getirilmiş olması için sadece pişman olmak yeterli gelmeyecek, günahı tekrarlamamak için de azami derecede gayret göstereceğine dair niyet etmiş bir halde bu ayini uygulaması gerekecektir. Yapılan günah itiraflarından sonra papaz tarafından verilen dua, oruç, sadaka gibi kefaretlere de yerine getirmesi gerekir. Ancak sonunda ruhi bir rahatlama ve iç huzuru yakalamış olacağına inanılmaktadır. Bunun dayanağı ise başka ayetlerle birlikte Yuhanna da geçen "Ama günahlarımızı itiraf edersek, güvenilir ve adil olan Tanrı günahlarımızı bağışlayıp bizi her kötülükten arındıracaktır."³¹⁹ ayeti delil olarak alınmaktadır.

Son yağlama olarak adlandırılan ritüel ise Ermeni Katolik Kilisesi'ne Katolikliğin etkisi ile girmiştir. Çünkü Ermeni Apostolik Kilisesi son yağlamayı bir sakrament olarak kabul edip etmeme konusunda net bir fikir birliğine sahip değildir. Bunun sebebi de Katolik Kilisesi'nde uygulanan son yağlamanın Kutsal Kitap'ta belirtilen forma uygun olup olmadığıdır.³²⁰ Son hasta yağlama için delil olarak kullanılan temel ayet ise "İçinizden biri hasta mı, kilisenin ihtiyarlarını

³¹⁸ Canan Seyfeli, a.g.e, (2015), s.236

³¹⁹ Yuhanna I/9

³²⁰ Canan Seyfeli, a.g.e, (2015), s.522

çağırtsın; Rabbin adıyla üzerine yağ sürüp onun için dua etsinler. İmanla edilen dua hastayı iyileştirecek ve Rab onu ayağa kaldıracaktır. Eğer hasta günah işlemişse, günahları bağışlanacaktır.”³²¹ ayetidir. Bu ayeti hasta yağlamanın geçerli olduğuna dair kesin bir delil saymışlardır. Son hasta yağlama için yapılan uygulama ise bir ya da birkaç rahibin yönlendirmesi altında öncelikle Kutsal Kitap’tan okumaların yapılması, hasta olan kişinin iman ikrarında bulunması, ardından kutsal yağla mesh edilmesi şeklindedir. Ardından da komünyon verilir. Bu şekilde hastanın hem maddi hem de manevi acılardan kurtulduğuna ve ona güç verdiğine inanılır.³²²

Ermeni Katolik Kiliselerinde yortular (bayramlar, kutlamalar) da kutlanmaktadır. Bunlar ise tüm Katolikler tarafında kutlanan yortular ile geleneksel yortular şeklinde iki gruba ayrılabilir. Tüm Katolik Kiliselerinde kutlanan yortular; 25 Aralıkta kutlanan Noel (İsa Mesih’in doğumu), 6 Ocakta kutlanan Epifani, Paskalya (İsa Mesih’in dirilişi), Pentikost Bayramı, Son Akşam Yemeği Ayini, İsa Mesih’in Tapınakta Sunulması (Diyarnintarac Yortusu) , İsa Mesih’e İsim Verilmesi, İsa’nın Nurlu Görünümü Bayramı (Vartavar Yortusu), Kül Çarşambası, İsa Mesih’in Göğe Yükselişi, Kutsal Haç Bayramı, Meryem Ana’nın Doğumu, Meryem Ana’nın Tapınakta Sunulması, Meryem Ana’nın Göğe Yükselişi, Meleğin Müjdesi Yortusu, Palmiye Pazarı şeklinde sıralanabilir. Geleneksel yortular ise Surp Krikor Lusavoriç’in Kemiklerinin Bulunması Yortusu, Surp Hagop Yortusu örnek verilebilir.

321 Yakup V/14-15

322 Scott P. Richert, "The Sacrament of the Anointing of the Sick" Learn Religions, March 4, 2021; <https://www.learnreligions.com/sacrament-of-anointing-the-sick-542129>

SONUÇ

Kadıköy Konsili sonrasında Ermeni Kilisesi kristolojik inanış olarak monofizitliği kabul etmiş ve bu kabulleniş sebebiyle Roma Kilisesinden ayrılmıştır. Belli bir süre bağımsız bir şekilde varlığını devam ettirmiştir. Ancak Avrupa’da yaşanan gelişmeler ve Doğu’da yaşanan fetih hareketleri Doğu ile Batı Roma’yı tekrar bir araya gelmeye mecbur kılmıştır. Bu durum da Roma Kilisesi tarafından Katolikliğin yayılması için bir fırsata dönüştürülmüştür. Katolikliğin öncelikle iki yüz yıla yakın bir süre Haçlı Seferleri ile yayılması, daha sonra da gönderilen Katolik misyonerlerin çalışmaları sonucunda Katolikliği seçen topluluklar olmuştur. Ancak bu topluluklardan özellikle monofizit inanca ve köklü bir kilise geleneğine sahip olanlar eskiden bağlı oldukları kilise içi geleneksel uygulamalarından ödün vermek istememişlerdir. Bu milletler kendi kiliseleri etrafında biraraya geldikleri için milli karakterleriyle dini inanışları iç içe geçmiştir. Kilise içi geleneklerinden vazgeçmek onlar için varlıklarından ve milli değerlerinden de vazgeçmek anlamına gelmekteydi. Bunun sonucunda da monofizit anlayıştan uzaklaşarak Katolik mezhebine geçen kiliseler, tek bir kilise bünyesinde bir araya gelememiş, her biri kendi kilise geleneklerine devam etmişlerdir. İşte bu kiliselerden biri de Ermeni Katolik Kilisesi’dir. Osmanlı Devleti içerisinde millet-i sadıka olarak tavsif edilen Ermeniler, Katolikliğin Latin misyonerler vasıtasıyla propagandasının yapılması ve onun bir takım imkanlarla siyasi alanda da desteklenmesi sonrasında ikiye bölünmüşlerdir. Bu durumun anlaşıldığı ilk zamanlar Ortodoks Ermeni Kilisesi bölünmeyi engellemek ve mensuplarını korumak amacıyla bir takım önlemler almaya çalışmıştır. Hatta bu konuda Osmanlı Hükümetinden de yardım istemiştir. Ancak Ermeni Katoliklerin cemaat haline gelmesi engellenememiştir. Özellikle Mihitarist hareketin “Katolik inancına sahip olmakla birlikte milli değerleri koruma” ana düşüncesi ile oluşturduğu propaganda çalışmaları sayesinde milli değerlerinden kopamayan Ermenilerin etkilenmesi daha kolay olmuştur. Dini aidiyet temelli oluşturulan millet sistemi içerisinde yeni bir cemaat olarak Ermeni Katolikler 1830 yılında Osmanlı Hükümeti tarafından ayrı bir millet olarak tanınmışlardır. 1742 yılında papa tarafından varlıkları kabul edilip Lübnan’a kurulmuş olan katolikoslük merkezleri İstanbul’a getirilmiş ve resmi olarak da millet temsilciliğini üstlenmeye başlamıştır. Ancak bununla Osmanlı Devleti içerisinde Ermenilerle alakalı olan siyasi ve toplumsal problemler tam anlamıyla çözülememiş ve daha önce millet-i sadıka olarak adlandırılan bu kesim, diğer devletlerin Osmanlı Hükümeti’nin iç işlerine müdahale etmek için kullandığı bir yol olmuştur. Ermeni tehciri ve I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti parçalanarak Anadolu dışındaki topraklarını kaybetmiştir. Savaş yılları sonrasında ise Ermeni nüfusun çoğunluğu Ortadoğu, Avrupa ve Amerika’ya göç etmiştir.

Katolik Ermeni Patrikliği de yeniden Lübnan'a taşınarak dünyanın her tarafına dağılan Katolik Ermenilerin dini temsilcisi ve idare merkezi olmuştur. Fransa Devleti'nin mandası konumuna gelen Lübnan topraklarında, uygulanan laik politika neticesinde Katolik Ermeni Kilisesi kendi içinde bağımsız olarak dini yetkilerini rahatça kullanmaya başlamıştır. Pek çok ülkede bulunan Katolik Ermeniler için de piskoposluk merkezleri açmış, kiliseler kurarak cemaatin devamlılığını, okullar ve eğitim kurumları oluşturarak da neslin devamlılığını sağlamıştır.

Ermeni Katolik Kilisesi, papanın otoritesini tanımamasına ve Roma Kilisesi'nin yetkisi altına girmesine rağmen ayin dili olarak Ermenice'yi ve Ermeni Apostolik Kilisesi ayin usulü ile eski kilise geleneklerini devam ettirmektedir. Yine geçmişlerinden gelen Aziz Krikor Lusavoriç'e olan saygılarını devam ettirmekte, onun yortusunu kutlamaktadırlar. Onlar için Katolik olmak demek Latinleşmek anlamına gelmemiştir. Dışarıdan bakıldığında Katolik Ermeni Kilisesi, Roma Kilisesi'nin doğudaki bir parçası olarak görünse de aslında geçmişinden kopamayan farklı bir yapılanma olduğu bir gerçektir. Roma Kilisesi'nin yönlendirdiği misyonerler vasıtasıyla tüm inanç, ayin ve ritüelleriyle Katolik olmaları için mücadele edilmiş olan Katolik Ermeni Kilisesi kendilerine has olan dini yapılarını korumayı sürdürmüşlerdir. Buna rağmen Roma Kilisesi tarafından onay alabilmişlerdir. Aynı zamanda bu durum uzun yıllar boyunca "ben merkezci" anlayışla diğer mezhepleri dışlayan ve "heretik" olarak kabul eden Roma Katolik Kilisesi'nde yıllar içerisinde meydana gelen-belki de bir strateji olarak kabul edilebilecek- yumuşama ve hoşgörünün bir göstergesi olmuştur.

Katolik Ermeni Kilisesi geçmişlerine ve milletlerine olan saygılarını ve bağlılıklarını devam ettirmişlerdir. Bu şekilde varlıklarını günümüze kadar devam ettiren Ermeni Katolik Kilisesi ve cemaati özellikle Avrupa ve Amerika'da yoğun bir nüfusa sahip olarak aktif bir şekilde dini hayatlarını devam ettirmektedirler. Yaşanılan sosyo-ekonomik sıkıntılar ve savaşlar sonrasında Anadolu'da ve Ortadoğu'da sayıları azalmasına rağmen özellikle Rusya ve Ermenistan'da daha yoğun bir nüfusa sahiptirler. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında dine dayalı olarak nüfus tespitinin yapılmaması nedeniyle net bir sayıma ulaşamamaktadır. Elde edilen veriler daha çok kilise bazında yapılan çalışmalarla elde edilmiştir. Resmi kurumlarca elde edilen bir sayı değildir. 1990 yılından 2015 yılına kadar yedi kat artan nüfusları son yıllarda çok fazla artış gösterememiştir.

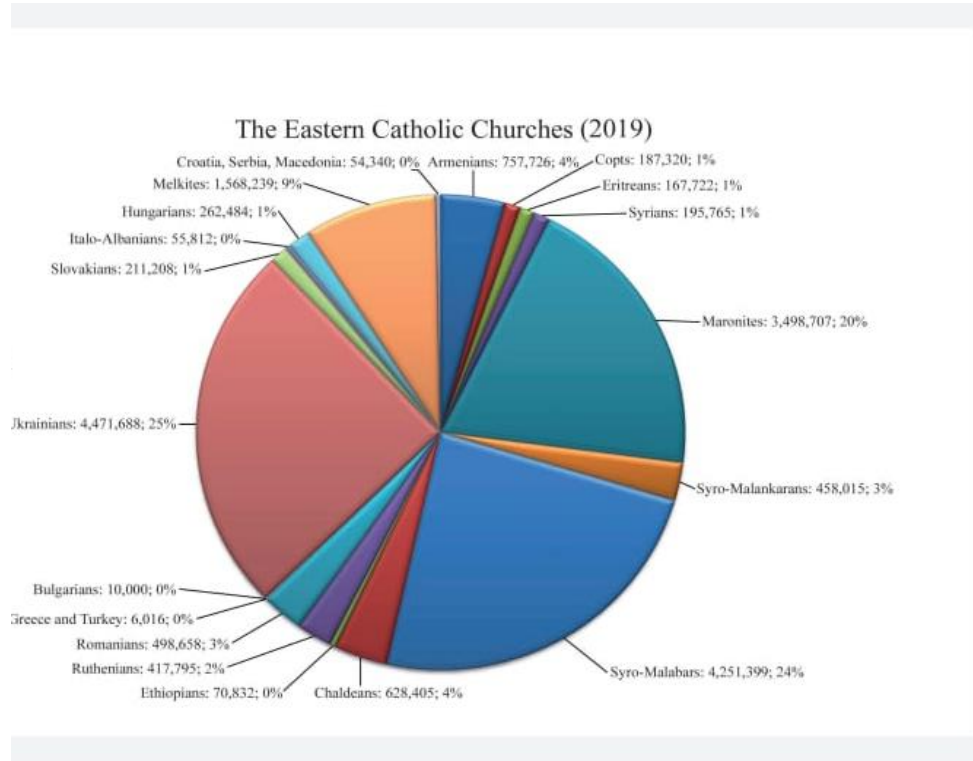
TABLolar ve RESİMLER:

The Eastern Catholic Churches 2016
Source: *Annuario Pontificio*

The Armenian Catholic Church (Patriarchate)

Jurisdiction	1990	2000	2010	2015	2016	Bish	Par	SecPr	RelPr	MRel	FRel	PD	Sm
Archeparchy of Beirut, Lebanon (Patriarchal)	15,000	12,000	12,000	12,500	12,500	2	7	5	17	30	19	2	2
Eparchy of Ispahan, Iran	2,200	2,200	8,000	200	150	1	1	1	0	0	1	0	0
Archeparchy of Baghdad, Iraq	2,200	2,000	1,600	1,700	1,800	1	2	0	0	0	0	0	1
Eparchy of Iskanderiya (Alexandria) Egypt	1,500	1,287	6,500	6,500	6,500	1	4	1	0	0	3	0	0
Archeparchy of Aleppo, Syria	15,000	17,000	17,500	10,000	10,000	1	4	10	0	0	6	0	2
Eparchy of Kamichlié, Syria	4,303	4,000	4,000	2,500	2,500	1	6	4	0	0	3	1	3
Damascus, Syria (patriarchal exarchate)	4,000	4,000	4,500	4,500	4,500	1	1	0	1	1	3	0	0
Archeparchy of Istanbul, Turkey	3,700	3,680	3,450	3,100	3,100	3	10	3	2	2	4	1	0
Amman and Jerusalem (patriarchal exarchate)	---	280	800	500	500	0	2	0	2	2	0	0	1
Archeparchy of Lviv, Ukraine	---	---	---	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Eparchy of Sainte-Croix-de-Paris, France	30,000	30,000	30,000	30,000	30,000	1	7	5	2	2	2	0	0
Ordinate for Greece (Athens)	650	600	300	200	200	0	2	1	0	0	0	0	0
Apostolic Exarchate for Latin America and Mexico	30,000	12,000	12,000	12,000	12,000	0	2	0	2	2	3	0	0
Eparchy of Saint Gregory of Narek, Buenos Aires	estab. 1989	16,000	16,000	16,600	16,000	1	1	2	0	0	0	0	0
Ordinate for Romania (Gherla)	---	1,000	809	656	384	0	4	4	0	0	0	0	0
Eparchy of Our Lady of Nareg in Glendale (US and Canada)	34,300	36,000	36,000	36,000	36,000	2	9	4	11	11	11	2	3
Ordinate for Eastern Europe (Gyumri, Armenia)	estab. 1991	220,000	440,000	600,000	600,000	1	44	11	6	10	20	0	4
TOTAL	142,853	362,047	593,459	736,956	736,134	16	106	51	43	60	75	6	16

Resim:1 (Doğu Katolik Kiliselerinden Ermeni Katolik Kilisesi'nin 2016 yılındaki patriklikleri ve bunların cemaat sayıları)³²³

Resim:2 (Doğu Katolik Kiliselerinin 2019 yılındaki cemaat sayıları)³²⁴

³²³ <https://cnewa.org/wp-content/uploads/2020/03/2016-Statistics.pdf>

³²⁴ The Catholic East, Congregation for the Eastern Churches, *Valore Italiano*TM, p. XV, 2019

Resim 3 ve Resim 4:

(Hovhannes Melikyan'ın atama töreninin Ermeni Katolik Kilisesi Doğu Avrupa Ordinariat Başkanı Rafael Minasyan tarafından gerçekleştirilmesi, 25 Haziran 2019, Moskova)³²⁵

³²⁵ <https://sib-catholic.ru/24-iyunya-v-moskve-rukopolozhen-pervyy-za-mnogie-desyatiletia-katolicheskiy-svyashhennik-armyanskogo-obryada/> ; Sibiry Katolik Gazetesi, 25 Haziran 2019, Moskova.

Resim5

Resim6

Resim 7

Resim 8

Resim 5,6,7,8:(Ermeni Katolikleri Kilikya Patriği Raphaël Bedros XXI Minassian'ın 24 Ekim 2021'de Lübnan'ın Beyrut kentinde tahta çıkma töreni)³²⁶

Resim 9 : (Venedik'teki San Lazzaro Adasında Katolik Ermenilerden olan Mihitarist Cemaati'nin merkez manastırı)³²⁷

³²⁶ Telepace Armenia: Katolik Ermeni Kilisesi'nin Resmi Yayın Organı; <https://www.facebook.com/watch/?v=626207325222830>, <https://www.vaticannews.va/fr/eglise/news/2021-10/intronisation-patriarche-cilicie-armeniens-minissian-beyrouth.html>

³²⁷ <https://www.armeniancatholic.org/miapanoutiounner/mkhitarian-hayrerou-miyapanoutioun/>

Resim 10, 11,12: (Ermeni Katolik Kilisesi'nin başı, Kilikya Patriği Katolikos Nerses Bedros XIX 'un Rusya'nın Soçi şehrine yaptığı ziyarette gerçekleştirdiği vaftiz ayininden kesit, 28 Nisan 2015, Soçi)³²⁸

³²⁸ <https://sochi24.tv/sochinskih-armyan-katolikov-posetil-patriarh-kilikii-nerses-bedros-xix/?p=201963>; Soçi, 28 Nisan 2015

Resim 13: (Lübnan, Bzommar'daki Ermeni Katolikler'in Patriklik merkezi)³²⁹

Resim 14: (Lübnan, Bzommar'daki Ermeni Katolikler'in Patriklik merkezi)

³²⁹ <https://www.armeniancatholic.org/>

KAYNAKÇA

- ADIBELLİ, Ramazan, *Doğu Hıristiyanlarının Bugünkü Durumuna Genel Bir Bakış*, **Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, cilt:10, sayı:2, Mayıs-Ağustos, 2013: 133-172.
- AKYOL, Yasemin, *Halk Haçlı Seferleri*, **Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi**, cilt.1, sayı:1, 2018: 83-94.
- ALBAYRAK, Kadir, *Geçmişte ve Günümüzde Keldani Kilisesi*, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı:1, cilt:1, yıl:1, 2001: 107-124.
- ALBAYRAK, Kadir, **Keldaniler ve Nesturiler**, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.
- ALBAYRAK, Kadir, “Keldaniler”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt: 25, Ankara, 2002: 207-210.
- ALKAN ÖZCAN, Sevinç, *Roma, İstanbul Ve Moskova Arasında Ukrayna'daki Kiliseler Sorununun Kökenleri*, **Avrasya Etüdeleri Dergisi**, yıl: 26, sayı: 57, 2020: 179-196.
- ARAS, Ahmet, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın “Hak Dini Kur'an Dili” Tefsirinde Hıristiyan Mezhepleri İle İlgili Görüşleri*, **Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, Edit: Mehmet Aydın, yıl:8, sayı:16, Konya, 2013: 139-152.
- ATİYA, Aziz Süreyya, **Doğu Hıristiyanlığı Tarihi**, çev. Nurettin Hiçyılmaz, Doz Basım Yayın, İstanbul, 2005.
- AY, Resul, *Moğollar ve Katolik Misyonerlik: Fransiskan ve Dominiken Rahiplerinin Asya ve Yakındoğu' da Misyonerlik Faaliyetleri (13-14. yüzyıllar)*, **Avrupa Tarihinde Türk Eli**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, editör: Ramazan Acun, Serhat Küçük, Ankara, 2017.
- AYDIN, Fuat, *Hz. İsa Sonrası Tartışma Konularından Havarilik ve Pavlus'un Havarilik Anlayışı*, **Dinler Tarihi Araştırmaları-III: 2000. Yılında Hıristiyanlık: Dünü, Bugünü, Yarını**, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 2000.
- AYDIN, Mehmet, *Bizans Kilisesinde İkonoklast (Tasvir Kırıcı) Hareketin Kökenleri*, **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 13, sayı:13, 2002: 5-14.
- AYDIN, Mehmet, **Ansiklopedik Dinler Sözlüğü**, editör: Şükrü Belek, Mete Kazaz, Salih Tiryaki, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya, 2018.
- BATUK, Cengiz, *İki Sultan, St. Francis, Fransiskanlar ve Birarada Yaşama Sorunu*, **Milel ve Nihal Dergisi: Birarada Yaşama**, cilt:6, sayı:2, Ağustos, 2009: 199-231.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Tehcîr”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt:40, İstanbul, 2011: 319-323

- BOURNOUTIAN, George A., **Ermeni Tarihi: Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış**, çev: Ender Abadoğlu, Ohannes Kılıçdağı, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- BOZKURT, Abdurrahman, *Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki Katolikleri Himaye Hakkı Ve Bunun Sona Ermesi*, **Tarih Dergisi**, sayı:52, İstanbul, 2011: 123-150.
- ÇELİK, Mehmet, **Süryani Kilisesi Tarihi: Kuruluş Dönemi**, cilt:1, Yaylacık Matbaa, İstanbul, 1987.
- ÇELİK, Mehmet, "Süryaniler", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt:38, İstanbul, 2010: 175-178.
- ÇOBAN, Bekir Zakir, *Doğu Kiliseleri ve Monofizitizm*, **Milel ve Nihal: İnanç Kültür ve Mitoloji Dergisi**, cilt:10, sayı:2, İstanbul, 2014:13-27.
- ÇOBAN, Mahmut, "**Bir Katolik Cemaati Olarak Fransiskanlar**", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.
- ÇOĞ, Mehmet, *Haçlı Seferlerinde Ermeni Kilisesi-Papalık Dini Münasebetleri*, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, yıl :9, sayı : 24, Mart, 2016: 177-193.
- DEMİRCİ, Kürşat, "Hıristiyanlık", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt:17, İstanbul, 1998: 368-372.
- DEMİRCİ, Kürşat, "Ortodoksluk", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt:33, İstanbul, 2007:409-414.
- DEMİREL, Muammer, *Türkiye'de Kalan Ermeni Nüfus*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, cilt:21, sayı:62, 2005: 479 – 492.
- DEMİRKENT, Işın, "Bizans", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt:6, İstanbul,1992: 230-244.
- DEMİRKENT, Işın, "Haçlılar", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt:14, İstanbul,1996: 525-546.
- DEMİRKENT, Işın, **Haçlı Seferleri**, Dünya Yayıncılık, İstanbul,1997.
- DİA "**Kıptiler**", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt 25, Ankara (2002).
- DÖLEK, İlbey, "**Batıda Son Dönemde Yapılan Kristoloji Tartışmaları (Tahlil ve Değerlendirme)**", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, Nisan,2018.
- ERDEM, Mustafa, *Kıpti Kilisesi Üzerine Bir Araştırma*, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt:36, sayı: 1, 1997: 143-178.
- EROĞLU, Ahmet Hikmet, *Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış*, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 41, sayı:1,2000: 309-325.

- EROĞLU, Ahmet Hikmet, *Doğu Batı Kiliselerinin Ayrılış Sebepleri*, **Dini Araştırmalar Dergisi**, cilt:2, sayı:5, 1999: 387-413.
- ERSAN, Mehmet, *Ermenilerin Nazarında Haçlılar*, **Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ortaçağ**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, cilt: 2, 2014: 203-210.
- FARRUGIA, Edward, Editörler: Gianpaolo Rigotti, Michel Van Parys, **The Catholic East**, Congregation for the Eastern Churches, Valore Italiano™, 2019.
- FORTESCUE, Adrian, *Batı Süryaniler'den Melkitler*, çev. Meral Ünüvar, **Journal of the Assyrian Academic Society**, ACSATV Yayınları, cilt: 10, sayı:2, 1996.
- FRAZEE, Charles A., **Katolikler ve Sultanlar: Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu 1453-1923**, çev. Cemile Erdek, Küre Yayıncılık, 2009.
- GÖK, Bilal, *Büyük Selçuklu Devleti'nde Ermeniler: Başlangıcından Melikşah'ın Ölümüne Kadar (1018-1092)*, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, cilt:4, Sayı:7, Temmuz ,2015: 172-185.
- GÖK, Murat, *Abbasiler Dönemine Kadar Mısır'da Kıptiler ve Müslümanlarla İlişkiler*, **Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi: Mütefekkir**, cilt: 6, sayı: 12, Aralık, 2019: 441-470.
- GÖKHAN, İlyas, *Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler*, **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, cilt:1, Sayı:2, 2012: 70-108.
- GÜNGÖR, Ali İsra, **Cizvitler**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2002.
- HARMAN, Ömer Faruk, "Katoliklik", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, cilt: 25, Ankara, 2002: 55-58.
- HARMAN, Ömer Faruk, "Yahudi Hıristiyanlığı", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt: 43, İstanbul, 2013:184-187.
- HİTTİ, Philip K., *Haçlı Seferlerinin Doğu Hıristiyanlığı Üzerindeki Etkileri*, Çeviren: S. Haluk Kortel, "The impact of the Crusades on Eastern Christianity", Medieval and Middle Eastern Studies in Honor of Aziz Suryal Atiya, (ed. Sami A. Hanna), Leiden 1972.
- IŞIK, Halim, "Günümüzde Papalık Teşkilatı", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2001.
- IŞIK, Ramazan, *Marunileri Memlükler Döneminde Fransisken Misyoner Rahiplerin Katolikleştirme Faaliyetleri*, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt:9, sayı:1, Sivas, 2005: 203-218.
- İNAN, Zeynep, *I. ve II. Haçlı Seferleri Sürecinde Ermeni-Latin İlişkileri*, **Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ortaçağ**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, cilt: 2, 2014: 211-230.

- KAÇAR, Turhan, *Konstantinopolis Kilisesi'nin Kuruluşu: Mitoloji ve Tarih*, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, sayı:14, İstanbul ,2009:117-139.
- KAÇAR, Turhan, *Ebionitler'den Arius'a: Eski Çağ Doğu Hristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları*, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 44, 2003: 187-206.
- KANTARCI, Şenol, *Katolik Ermenilerin Anadolu'daki Faaliyetleri*, **Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı: Killise ve Milliyetçilik**, Türk Tarih Kurumu, sayı: 1, cilt: 9, Ankara, 2014: 63-79.
- KESHİSHIAN, Vahakn, Hazırlayanlar: Koray Löker, Mehmet Polatel, **Ermeni Kültür Varlıklarıyla Sivas (Sivas with Its Armenian Cultural Heritage)**, çev. Ayşe Aksakal, Betül Kadioğlu, Nazife Kosukoğlu, Cansen Mavituna, Linda Stark, Cansu Yapıcı, Mas Matbaacılık, Eylül 2018.
- KILIÇ, Davut, *Ermeni Kimliğinin İnşasında Kilisenin Rolü*, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, yıl: 13, sayı:1, Elazığ, 2008: 1845-1856.
- KILIÇ, Davut, *Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesi'nin Kuruluş Faaliyetleri*, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı:5, Elazığ, 2000:135-147.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, **Dini Azınlıklar ve Türk Hoşgörüsü**, Editör: Mehmet Alparslan Küçük, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, **Ermeni Kilisesi ve Türkler**, Ocak Yayınları, Ankara, 1997.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, *Gregoryan Ermeni Kilisesi'nin Oluşması Ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu*, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt:35, sayı:1, 1996: 117-154.
- KÜLEKÇİ, Cahit, *Fransız İhtilali ve Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu*, **İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt:5 , sayı:2, Bahar, 2014:151-170.
- KÜRKÇÜOĞLU, Erol, *Emeviler Zamanında Ermenistan Topraklarına Yönelik İslam Fetihleri Ve Ermenistan'da Arap İdare Sisteminin Kurulması*, **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Social Sciences**, sayı: 50, Haziran, 2013:116-141.
- ÖZCAN, Azmi, “Malabar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt: 27, Ankara, 2003:465-466.
- ÖZCOŞAR, İbrahim, *Süryani Kadimleri (Yakubiler) Katolikleştirme Faaliyetleri ve Süryani Katolik Patrikliğinin Kurulması*, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 8, sayı: 1,2006: 131-147.
- ÖZŞAVLI, Halil, “**Lübnan Ermenileri (1914-1939)**”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2014.

- ROBERTS, John M., **Avrupa Tarihi**, çev. Fethi Aytuna, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2015.
- SAĞIR, Güner, *Bizans İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Ermeni Yerleşimleri*, **Tarihte Türkler ve Ermeniler: İlkçağ ve Ortaçağ**, cilt:1, sayı:1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014: 183-205.
- SAĞIRLI, Abdurrahman, *Ermenileri Katolikleştirme Çalışmaları Ve Sonuçları Hakkında 1778 Yılında Hazırlanan Bir Rapor*, **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler**, Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu: Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı: Türk Ermeni İlişkileri Örneği, Erciyes Üniversitesi Yayınları, cilt: 1, Ocak, 2007: 147-159.
- SARIGÜVEN, Melek, *18. Yüzyıl Ermeni Tarihçilerinin Eserlerinden Osmanlı Tarihi'ne Katkı Örnekleri*, **Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, yıl:4, sayı:14, Aralık, 2017: 230-242.
- SARIGÜVEN, Melek, *Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin Öncüleri Ve Hayat Hikâyeleri*, **Tarih Biliminde Akademik Çalışmalar**, editör: Zafer Gölen, İvpe yayınları, Mart, 2020: 36-49.
- SARI, Gökhan, "**Geçmişten Günümüze Süryaniler ve Süryanilerin Türkiye'ye Etkileri: İdil Örneği**", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2011.
- SCHOEPS, Hans Joachim, **Yahudi Hıristiyanlığı**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- SERBEST, Murat Bürkan, *Osmanlı'da Ermeni Katolik Kilisesi ve Toplumu*, **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler**, Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu: Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı: Türk Ermeni İlişkileri Örneği, Erciyes Üniversitesi Yayınları, cilt:1, Ocak, 2007:272-279.
- SEYFELİ, Canan, Ahmet Taşgın, Eyyüp Tanrıverdi, **Süryaniler ve Süryanilik 1**, Orient Yayınları, Ankara, 2005.
- SEYFELİ, Canan, *Erken Ermeni Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık Öncesi Ermeni Tanrılar Panteonu*, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 30, 2011:139-183.
- SEYFELİ, Canan, **Ermeni Kilisesi'nde Sakramentler**, Çizgi Kitabevi, Mart, 2015.
- SEYFELİ, Canan, **İstanbul Ermeni Patrikliği**, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2005.
- SEYFELİ, Canan, *İstanbul'da Ermeniler: Kilise ve Gelenek (XX. yüzyıl)*, **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, cilt:5, 2015.
- SEYFELİ, Canan, *Osmanlı Devlet Salnamelerinde Rum Melkit Katolik Patrikliği*, **Karadeniz Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, editör: Erdoğan Altınkaynak, yıl:3, sayı:11, Ankara, 2011: 9-39.

- SEYFELİ, Canan, *Surp Krikor Lusavoriç: Ermenilerin Aydınlatıcısı, Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi Bildirileri: (23-28 Ekim 2001, Ankara)*, Ankara: TÜKSEV, 2001:771-786.
- SİNANOĞLU, Mustafa, “İznic Konsili”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt:23, İstanbul, 2001: 549-552.
- SİNANOĞLU, Mustafa, “Melkaiyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt:29, Ankara , 2004.
- ŞAHİN, Gürsoy, *Ermeni Milliyetçiliğinin Kökenleri Hakkında, Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı: Kilise ve Misyonerlik*, Türk Tarih Kurumu, cilt:9, Ankara, 2014: 105-128.
- ŞAHİN, Gürsoy, **Osmanlı Devleti’nde Katolik Ermeniler: Sivash Mihitar ve Mihitaristler**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- ŞAHİN, M. Süreyya, “Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, cilt:12, İstanbul, 1995: 342-348.
- ŞAHİN, M. Süreyya, *Doğu-Batı Kiliseleri, Ayrılmaları ve Sebepleri*, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı:4, İstanbul, 1986 :312-329.
- TARAKÇI, Muhammet, *Nestorius ve Kristolojisi*, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt:19, sayı:1, 2010: 215-241.
- TARAKÇI, Muhammet, *Fransiskan ve Dominiken Tarikatları*, **Felsefe Ansiklopedisi**, editör: Ahmet Cevizci, Ebabel Yayınları, sayı:121, cilt: 6, Ankara, 2009: 829-833.
- TAŞPINAR, İsmail, *Katolik Kilisesi’nin Modern Dünyaya Uyumu: II. Vatikan Konsili ve Katoliklerin Yaklaşımı*, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 41, Şubat, 2011:107-120.
- TCHİLİNGİRİAN, Hratch, **Ermeni Kilisesi**, çev. Lora Sarı, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2019.
- TEZCAN, Mehmet, *V. Yüzyılda Ermeni-Sasani Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği*, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sayı:32, Erzurum, 2007: 183-202.
- TÜRKAN, Ahmet, *İstanbul’daki Katolik Ermeni Gruplarının Problemleri ve Papalığın Müdahaleleri (19.yy)*, **Uluslararası Tarih Dergisi (International Journal of History)**, cilt: 4, sayı: 2, Haziran, 2012: 317-341.
- TÜRKAN, Ahmet, *Tanzimat’tan Sonra (1839) Kütahya’daki Hıristiyanların Dinî-İdari Durumları ve Yaşadıkları Tartışmalı Meseleler*, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt: 28, sayı:1, Kasım, 2014: 111-135.

TÜRKAN, Ahmet, *İstanbul Ermenilerinin Dini, Toplumsal ve Kurumsal Problemleri: Mezarlıklar Sorunu* (19. yy), **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, sayı:21, 2012: 29-56.

Türkiye Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, **Genel Nüfus Sayımı**, cilt:60, sayı:79, 20 ilkteşrin 1935, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara, 1937.

ÜREK, Melki, *Süryanilerin Tarihi ve Sosyolojik Yapısı*, **Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, cilt: 10, sayı:2, 2013: 95-112.

WHOOLEY, John, “The Armenian Catholic Church in The Middle East- Modern History, Ecclesiology and Future Challenges”, **The Downside Review**, volume: 134, issue: 4, October, 2016.

YALÇIN, Emruhan, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin Ekümenikliği Tartışmaları ve Gerçekler*, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Entitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, sayı:50, Güz, 2012: 479-514.

YALÇINKAYA, Ayban, Mehmet Ali Ağaoğulları, **Siyasi Düşünceler Tarihi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir ,2013.

YAMANER, Onur, *Bizans İkonokırıcılığı Üzerine Bir İnceleme: III. Leon ve İkonokırıcılık*, **Akademik Bakış Dergisi**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, sayı:29, Mart-Nisan, 2012: 1-10.

YARCI, Güler, *Ermeni Komitelerinin Mali Kaynakları*, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, sayı: 51, Eylül, 2015: 237-299.

YILMAZ, Durmuş, **Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti**, Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları, Konya ,2001,

YILMAZ, Mehmet, *IV. Haçlı Seferinin Balkanların Etnik Yapısına Etkileri*, **USAD Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, sayı:5, Güz-2016: 205-226.

İnternet Kaynakları:

Decree On The Catholic Churches Of The Eastern Rite Orientalium Ecclesiarum Solemnly Promulgated By His Holiness Pope Paul VI, On November 21, 1964;

https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decree_19641121_orientalium-ecclesiarum_en.html

DIPIPPO, Gregory, “Some Ritual Features of the Armenian Catholic Liturgy” , March 2019;

<https://www.newliturgicalmovement.org/2019/03/guest-article-some-ritual-features-of.html>

SCOTT P. Richert, "The Sacrament of the Anointing of the Sick." Learn Religions, March 4, 2021, <https://www.learnreligions.com/sacrament-of-anointing-the-sick-542129>

CINDY, Wooden, "Bishops Thank Pope for Lifting Ban On Married Priests", Şubat,2020
<https://www.thetablet.co.uk/news/12506/bishops-thank-pope-for-lifting-ban-on-married-priests>
KWASNIĞWSKI, Peter, "The Armenian Liturgy As A Home Away From Rome",
February,2019, <https://www.newliturgicalmovement.org/2019/02/guest-article-armenian-liturgy-as-home.html>

Vatican News, staff reporter, "Armenian Synod elects new Catholicos-Patriarch of Cilicia" ,
September, 2021;
<https://www.vaticannews.va/en/church/news/2021-09/armenian-synod-elects-new-catholicos-patriarch-of-cilicia.html>

Office of International Religious Freedom, "International Religious Freedom Report for 2019"
<https://2017-2021.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/lebanon/index.html>

LA CIVITÀ Michael J.L., "The Armenian Catholic Church" September,2008,
<https://cnewa.org/magazine/profiles-33340/>

<https://www.vaticannews.va/fr/eglise/news/2021-09/eglise-assyrienne-orient-patriarche-mar-awa-royel.html>

T.C. Başvekalet İstanbul Umum Müdürlüğü, 28 Teşrinievvel 1927, Umumi Nüfus Tahriri Fasikül II., Hüsnü Tabiaat Maatbası, İstanbul, 1929;
<https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=265449&dkymId=59996>

<https://www.melkite.uk/uncategorized/1154/>

<https://www.vaticannews.va/en/church/news/2021-07/cardinal-rai-entrusts-lebanon-to-saint-charbel.html>